

TRI GVINEJE

VIRDŽINIJA VULF

Prevod sa engleskog
Dragana Starčević

PRVO POGLAVLJE

Tri godine je dug period da pismo ostane bez odgovora, a vaše pismo čeka na odgovor još duže. Nadala sam se da će u njemu biti ponuđen neki odgovor ili da će neko drugi odgovoriti na njega umesto mene. Ali, pismo je tu, a na pitanje koje u njemu postavljate – kako, po vašem mišljenju, možemo da sprečimo rat? – i dalje nema odgovora.

Tačno je da su se mnogi odgovori nametali sami po sebi ali svi su oni zahtevali objašnjenje, a objašnjenja traže vreme. I u ovom slučaju ima razloga zašto je posebno teško izbeći nesporazum. Čitava stranica mogla bi se ispuniti opravdanjima i izvinjenjima; izjavama o nepodobnosti, nekompetentnosti, o nedostatku znanja i iskustva: i sve bi one bile tačne. Ali čak i kad bi bile izrečene, opet bi ostale neke teškoće koje su tako fundamentalne prirode da se može pokazati da je vama nemoguće da ih razumete ili nama da ih objasnimo. Međutim, čovek ne želi da ostavi bez odgovora tako izuzetno pismo kakvo je vaše – pismo koje je možda jedinstveno u istoriji ljudske prepiske jer, kada je ranije neki obrazovani muškarac pitao neku ženu kako, po njenom mišljenju, može da se spreči rat? Prema tome, pokušajmo; iako je taj pokušaj osuđen da propadne.

Pre svega skicirajmo osobu, kako to svi pisci pisama instinktivno čine, kojoj je pismo upućeno. Pisma su bezvredna ako na drugom kraju ne diše neko toplo ljudsko biće. Vi, koji postavljate ovo pitanje, imate prosede vlasi na slepčnicama; kosa vam se razredila na temenu. Stigli ste, ne bez napora, do polovine života, do advokatske komore; no vaš put je u celini bio uspešan. U vašem izrazu lica nema nikakvih tragova sparuenosti, zla ili nezadovoljstva. I bez želje da vam laskam, vaš je uspeh – supruga, deca, kuća – zaslužen. Nikad niste zapali u apatiju sredovečnosti koja odiše zadovoljstvom, jer, kako vaše pismo iz kancelarije u srcu Londona pokazuje, umesto da obrćete jastuk, terate svinje ili potkresujete kruške – imate

nekoliko jutara zemlje u Norfoku – vi pišete pisma, idete na sastanke, predsedavate ovom i onom i postavljate pitanja dok vam u ušima odzvanja grmljavina topova. Uostalom, započeli ste školovanje u jednoj od sjajnih privatnih škola i završili ga na univerzitetu.

Upravo sada iskršava prva teškoća u našoj komunikaciji. Hajde da brzo ukažemo na njen uzrok. U ovom hibridnom dobu u kom se loze mešaju, klase i dalje ostaju utvrđene, a vi i ja potičemo iz klase koju je zgodno nazvati klasa obrazovanih ljudi. Kad se sretnemo mi govorimo istim akcentom; služimo se viljuškom i nožem na isti način; očekujemo da nam posluga spremi večeru i potom opere sudove; za večerom razgovaramo bez mnogo poteškoća o politici i ljudima; o ratu i miru; o varvarstvu i civilizaciji – o svim pitanjima nagoveštenim u vašem pismu štaviše, i vi i ja zarađujemo za život. Ali ... ove tri tačke označavaju ponor, ogroman ambis koji nas deli tako da sam ja tri godine i više sedela na svojoj strani tog ponora i pitala se ima li ikakvog smisla da počnem da govorim preko njega. Zamolimo onda nekog drugog – Meri Kingzli – da govori u naše ime. “Ne znam da li sam vam ikad otkrila činjenicu da mi je učenje nemačkog bilo celokupno plaćeno obrazovanje koje sam ikad dobila. Na obrazovanje mog brata potrošeno je dve hiljade funti i ja se još uvek nadam da to nije bio uzaludan trošak.”¹ Meri Kingzli ne govori samo u svoje ime; ona i dalje govori u ime mnogih kćeri obrazovanih muškaraca. I to ne samo da govori u njihovo ime, već ukazuje na veoma značajnu činjenicu o njima koja mora da izvrši ogroman uticaj na sve što sledi: na činjenicu da postoji Fond za Arturovo obrazovanje. Vi, koji ste čitali Pendenisa,^{*} setičete se misterioznih slova F.A.O. zapisanih u glavnoj knjizi troškova te porodice. Još od trinaestog veka engleske porodice su uplaćivale novac na taj račun. Od Pastonovih^{**} do Pendenisovih, sve obrazovane porodice od trinaestog veka do današnjeg dana uplaćivale su novac na taj račun. To je bila rupa bez dna. Kad je bilo mnogo sinova koje je trebalo školovati porodica je morala da uloži ogroman napor da bi se ta rupa napunila. Jer obrazovanje se nije sastojalo samo od učenja iz knjiga; sport je obrazovao telo; prijatelji su vas učili više nego knjige ili sport. Razgovor s njima vam je proširivao

^{*} *The History of Pendennis*, roman V. M. Tekerija koji je objavljivan kao feljton od 1848. do 1850. godine. (Prim. Prev.)

^{**} *Paston Letters*, zbirka pisama koju je sačuvala bogata porodica Paston iz Norfoka, a koja su napisana između 1420. i 1503. godine. (Prim. Prev.)

vidike i obogaćivao dušu. Tokom raspusta ste putovali; razvijali ukus za umetnost; sticali znanje o spoljnoj politici; i onda, pre nego što ste sami mogli da zarađujete za život, vaš otac vam je obezbedio sumu novca od koje vam je bilo moguće da se izdržavate dok studirate i ne steknete titulu kraljevog savetnika***. Sve ovo je rezultat stvaranja Fonda za Arturovo obrazovanje. A njemu su, po rečima Meri Kingzli, vaše sestre dale svoj doprinos. Ne samo što su u njega uložile novac za sopstveno obrazovanje, izuzev malih suma za plaćanje profesora nemačkog, već i mnogo drugih luksuznih stvari i dodataka koji su, ipak, suštinski deo obrazovanja – putovanja, društvo, samoća, smeštaj izvan porodične kuće – sve je to uplaćeno u njega. Pouzdana je činjenica da je Fond za Arturovo obrazovanje bila rupa bez dna, zaista tako pouzdana činjenica da je bacila senku na čitav krajolik. Samim tim, iako svi mi gledamo iste stvari, vidimo ih različito. Šta predstavlja onaj skup zgrada, polumonaškog izgleda, s kapelama i učionicama i zelenim travnjacima za igru? Vama je to vaša stara škola; Iton ili Harou; vaš stari univerzitet, Oksford ili Kembridž; izvor uspomena i bezbrojnih tradicija. Ali nama, koje ga vidimo kroz senku Fonda za Arturovo obrazovanje, to je školska klupa; autobus koji vozi u školu; nedovoljno obrazovana učenica crvenog nosa koja izdržava bolesnu majku; suma od 50 funti godišnje od koje treba kupiti odeću, poklone i putovati dok se primičete zreloom dobu. Takav je bio efekat Fonda za Arturovo obrazovanje na nas. On tako čarobno menja pejzaž da plemenite dvorane i zgrade Oksforda i Kembridža kćerima² obrazovanih muškaraca često liče na podsuknju s rupama, na hladan ovčiji but, na voz koji kreće u inostranstvo dok vi ostajete na peronu jer vam je kondukter zalupio vrata ispred nosa.

Važna je činjenica da Fond za Arturovo obrazovanje menja predeo koji nas okružuje – te učionice, ta igrališta, te svete zgrade; ali taj aspekt moramo ostaviti za buduće diskusije. U času kad razmatramo ovo značajno pitanje – kako da vam pomognemo da sprečite rat – interesuje nas samo očigledna činjenica da je obrazovanje izuzetno značajno. Izvesno poznavanje politike, međunarodnih odnosa i ekonomije očitoo je neophodno da bi se razumeli uzroci koji dovode do rata. Dobro bi nam došlo znanje iz filozofije, pa čak i iz teologije. Ali vi koje ste neobrazovane, vi čiji um nije izvežban, ne

*** KC – King's Counsel; titula koju su dobijali advokati višeg ranga. (Prim. Prev.)

biste nikako mogle da se uspešno nosite s takvim pitanjima. Rat, složit ćete se, kao rezultat impersonalnih sila prevazilazi moć poimanja neizvežbanog uma. Ali rat kao rezultat ljudske prirode je nešto drugo. Da vi, Gospodine, niste bili uvereni da ljudska priroda, razlozi i emocije običnog muškarca i žene vode ka ratu, nikada mi ne biste pisali i zatražili našu pomoć. Verovatno ste smatrali da su muškarci i žene, ovde i sada, u stanju da sprovedu svoju volju; da oni nisu pioniri i marionete kojima upravljaju nevidljive ruke, da mogu samostalno da razmišljaju i delaju. Možda čak mogu da utiču na misli i dela drugih ljudi. Verovatno vas je neko slično rezonovanje navelo da nam se obratite, i to sasvim opravdano. Jer, na sreću, postoji jedan ogranak obrazovanja iz kategorije “besplatnog obrazovanja” koji obuhvata razumevanje ljudskih bića i njihovih motiva i koji bi se, ako se ta reč očisti od naučnih asocijacija, mogao nazvati psihologijom. Brak je bio jedina velika profesija koja je za našu klasu bila otvorena od pamtiveka sve do 1919. godine; brak, ta umetnost biranja ljudskog bića s kojim će se uspešno proživeti život, trebalo je da nas nauči nekim veštinama u tom pogledu. No, tu se opet suočavamo s jednom teškoćom. Iako su instinkti u manjoj ili većoj meri zajednička odlika oba pola, ratovanje je oduvek bilo muška, a ne ženska navika. Zakon i praksa razvili su tu razliku, bilo da je ona urođena ili slučajna. Retko se tokom istorije događalo da ljudsko biće pogine od puške koju drži žena; ogromnu većinu ptica i životinja ubili ste vi, a ne mi; a teško je suditi o onom što nam nije zajedničko.³

Kako mi onda treba da razumemo vaš problem, a ako to ne možemo, kako da odgovorimo na vaše pitanje kako da sprečimo rat? Taj odgovor zasnovan na našem iskustvu i našoj psihologiji – zašto ratovati? nije odgovor koji nešto znači. Očigledno je da vi u ratu vidite slavu, neku neophodnost i zadovoljstvo koje mi nikad nismo osetile niti u njemu uživale. Potpuno razumevanje moglo bi se ostvariti samo transfuzijom krvi i transfuzijom memorije, što je čudo koje još uvek prevazilazi moć nauke. Mi koje živimo u današnje vreme imamo zamenu za transfuziju krvi i transfuziju memorije kojom se moramo poslužiti u nuždi. Postoji ta divna večno obnovljiva, a ipak u velikoj meri neiskorišćena pomoć u razumevanju ljudskih motiva koju nam u našem dobu pružaju biografije i autobiografije. Postoje takođe i dnevni listovi, sirova građa za istoriju. Nema, prema tome, više nikakvog razloga da budemo sputane

sićušnim rasponom aktuelnog iskustva koje je za nas, još uvek, tako usko i tako ograničeno. Možemo ga dopuniti gledajući životnu sliku drugih ljudi. To je u ovom času, naravno, samo slika ali ona mora da nam posluži kao takva. Prvo ćemo se, brzo i nakratko, okrenuti biografiji da bismo pokušale da shvatimo šta za vas znači rat. Izvucimo nekoliko rečenica iz jedne biografije.

Prvo, iz biografije jednog vojnika:

“Proživio sam izuzetno srećan život, uvek sam se pripremao za rat i sad, u najboljim godinama za vojnika, ulazim u najveći ... Hvala Bogu, krećemo za jedan sat. Kakav je ovo veličanstven puk! Kakvi vojnici, kakvi konji! Nadam se da ćemo kroz deset dana Francis i ja jahati rame uz rame na Nemce.”⁴

Na to biograf dodaje:

Od samog početka bio je savršeno srećan jer je pronašao svoj pravi poziv.

Dodajmo tome crticu iz života jednog pilota:

Razgovarali smo o Društvu naroda i o perspektivi mira irazoružanja. U tom pogledu on nije toliko bio militarista koliko vojnik. Problem na koji on nije mogao da nađe odgovor bio je u tome što ako bi se ostvario trajan mir, a vojska i mornarica prestale da postoje, ne bi više bilo oduška za muške osobine koje se razvijaju u borbi pa bi ljudska psiha i ljudski karakter oslabili.⁵

Na ovom mestu, odmah, vidimo tri razloga iz kojih vaš pol ratuje; rat je profesija; rat je izvor sreće i uzbuđenja; u ratu se takođe ispoljavaju mnoge muške osobine bez kojih bi muškarci bili degradirani. Ali činjenicu da ova osećanja i mišljenja nisu opšte prihvaćena kod svih pripadnika vašeg pola dokazuje sledeći izvod iz druge biografije, iz života Vilfreda Ovena, pesnika koji je poginuo u Evropskom ratu:

“Već tada sam shvatio da nijedan zrak svetlosti nikad neće prođeti u dogmu nijedne nacionalne crkve: naime, da jedna od suštinskih Hristovih zapovesti glasi – budi pasivan po svaku cenu! Trpi beščasće i sramotu ali nikad ne pribegavaj oružju. Nek te zlostavljaju, nek te vređaju, nek te ubiju; ali ti ne ubij ...” Iz toga vidite kako se čisto hrišćanstvo ne uklapa u čist patriotizam.

Među beleškama za pesme koje nije poživio da napiše bile su sledeće:

“Neprirodnost oružja... nehumanost rata... nepodnošljivost rata... užasna bestijalnost rata... glupost rata.”⁶

Iz ovih citata očigledno je da unutar istog pola postoje veoma različita mišljenja o tom istom ratu. Ali, iz današnjih novina, takođe je očigledno da je, koliko god disidenata da ima, velika većina pripadnika vašeg pola u današnje vreme naklonjena ratu. Na Konferenciji obrazovanih muškaraca u Skarborou kao i na Konferenciji radnika u Bornmutu data je saglasnost da je godišnje neophodno potrošiti 300 miliona funti na kupovinu oružja. Oni smatraju da Vilfred Oven greši; da je bolje ubiti nego biti ubijen. Međutim, kako biografije svedoče da ima mnogobrojnih razlika u mišljenju, očito je da mora postojati neki dominantan razlog koji dovodi do ove porazne saglasnosti. Da li da taj razlog, ukratko rečeno, nazovemo “patriotizam”? Šta je onda, moramo se zatim zapitati, taj “patriotizam” koji vas tera da idete u rat? Neka nam to objasni vrhovni sudija Engleske:

“Englezi su ponosni na Englesku. Za one koji su se školovali u engleskim školama i na univerzitetima i koji su ostvarili životno delo u Engleskoj, malo je ljubavi koje su jače od one koju gajimo prema svojoj zemlji. Kad razmišljamo o drugim nacijama, kad prosuđujemo o politici ove ili one zemlje, mi primenjujemo merila svoje sopstvene zemlje... Sloboda je našla svoj dom u Engleskoj. Engleska je dom demokratskih institucija... Tačno je da među nama ima mnogo neprijatelja slobode od kojih su neki, možda, u krugovima gde ih ne očekujemo. Ali mi smo čvrsti u svojim stavovima. Kaže se da je dom Engleza njegova tvrđava. Dom Slobode je u Engleskoj. I on zaista jeste tvrđava, tvrđava koju ćemo braniti do poslednjeg čoveka... Da, mi smo izuzetno srećni, mi Englezi.”⁷

To je pravična principijelna izjava o tome šta patriotizam znači obrazovanom muškarcu i kakve mu dužnosti nameće. Ali šta “patriotizam” znači sestri obrazovanog muškarca? Da li ona iz istih razloga može da se ponosi Engleskom, da voli Englesku, da brani Englesku? Da li je ona “izuzetno srećna” u Engleskoj? Kad bismo se pozvali na istoriju i biografiju videli bismo da je njen položaj bio drugačiji od položaja njenog brata; a psihologija bi nam nagovestila da istorija utiče na dušu i telo. Tako bi se sestrino tumačenje reči “patriotizam” razlikovalo od bratovljevog. Ta razlika mogla bi joj izuzetno otežati razumevanje njegove definicije patriotizma i dužnosti koje patriotizam nameće. Ako, dakle, naš odgovor na vaše pitanje “Kako po vašem mišljenju možemo izbeći rat?” zavisi od razume-

vanja razloga, emocija i lojalnosti koje su muškarce navele da pođu u rat, bolje bi bilo da ovo pismo iscepamo i bacimo u korpu za otpatke. Jer, očito je da mi jedni druge ne možemo razumeti zbog tih razlika. Čini nam se da je jasno zašto drugačije razmišljamo s obzirom na to smo rođeni drugačiji; postoji Grenfelovo gledišće; Nebvortovo gledišće; gledišće Vilfreda Ovena; gledišće vrhovnog sudije i gledišće ćerke obrazovanog muškarca. Sva se ona razlikuju. Ali, zar ne postoji nikakvo apsolutno gledišće? Zar ne možemo negde da pronađemo neki moralni sud, napisan zlatnim ili ognjenim slovi- ma – “Ovo je dobro. Ovo je loše” - koji svi moramo da prihvatimo koliko god da smo različiti? Obratimo onda pažnju na pitanje pravednosti i nepravednosti rata kod sveštenstva koje je od morala napravilo profesiju. Ako bismo sveštenstvu postavili ovo jednostavno pitanje: “Da li je rat dobar ili loš?” Oni bi nam sigurno dali jasan odgovor koji ne bismo mogli da osporimo. Ali ne – i Engleska crkva, koja bi možda trebalo da bude sposobna da apstrahuje ovo pitanje od svetovne konfuzije koja ga okružuje, nije utvrdila stav. Biskupi su oko tog pitanja u zavadi. Londonski biskup smatra da su “najveća opasnost za današnji mir u svetu pacifisti. Koliko god da je rat loš, gubitak časti mnogo je gori od njega.”⁸ S druge strane, Birmingemski biskup⁹ sebe opisuje kao “ekstremnog pacifistu... Lično ne mogu da shvatim da se rat može smatrati saglasnim sa duhom Hrista.” Tako nam i sama Crkva daje podeljeno mišljenje – u nekim okolnostima dobro je ratovati; ni u kakvim okolnostima nije dobro ratovati. To nas žalosti i zbunjuje ali to je činjenica kojoj moramo pogledati u oči; nema izvesnosti ni gore na nebu ni dole na zemlji. I zaista, što više biografija pročitamo, što više govora čujemo, što više mišljenja čujemo to je veća zbrka i to nam je manje moguće, pošto ne razumemo nagone, motive, ili moral koji vas navodi da idete u rat, da vam damo bilo kakvu sugestiju koja će vam pomoći da sprečite rat.

No pored ovih slika života i svesti drugih ljudi – ovih biografija i istorija – postoje i druge slike – slike činjenica, to jest, fotografije. Fotografije, naravno, nisu argumenti koji se obraćaju razumu; one su samo činjenice koje se obraćaju oku. Ali i sama ta jednostavnost možda može da nam bude od pomoći. Zapitajmo se onda da li kad gledamo iste fotografije osećamo iste stvari. Ovde, na stolu, pred nama leže fotografije. Šalje ih sa strpljivom istrajnošću španska vlada otprilike dvaput nedeljno.* Te slike nije prijatno gle-

dati. To su uglavnom slike mrtvih tela. U jutrošnjoj pošiljci ima jedna slika na kojoj se vidi nešto nalik telu muškarca ili žene; toliko je osakaćeno da bi moglo biti i svinjsko truplo. No to su svakako mrtva deca, a ono je bez sumnje deo kuće. Bomba ju je rasporila postrance; još uvek se vidi ptičiji kavez u nekadašnjoj dnevnoj sobi dok ostatak kuće neverovatno podseća na gomilu štapića koji vise u vazduhu.

Te fotografije nisu argument; one su jednostavno sirova poruka upućena oku. Oko je povezano s mozgom, a mozak s nervnim sistemom. Taj sistem u tren oka šalje svoje poruke kroz svako sećanje iz prošlosti i svako osećanje u sadašnjosti. Kad pogledamo te fotografije u nama se odigra neko stapanje; koliko god da su nam različiti obrazovanje i tradicija osećanja su nam ista i podjednako silovita. Vi ih, Gospodine, nazivate "užas i gađenje". Mi ih takođe zovemo užasom i gađenjem. Iste reči nam naviru na usne. Rat je, kažete, grozota; varvarstvo; rat se mora zaustaviti po svaku cenu. Mi ponavljamo vaše reči. Rat je grozota; varvarstvo; rat mora biti zaustavljen. Jer sad konačno gledamo istu sliku; vidimo kao i vi ista mrtva tela, iste poružene kuće.

Odustanimo, za trenutak, od pokušaja da odgovorimo na vaše pitanje, kako vam možemo pomoći da sprečite rat, i prodiskutujemo o političkim, patriotskim ili psihološkim razlozima koji vas navode da ratujete. Emocija koja počiva u njihovom korenu isuviše je pozitivna da bi izdržala strpljivu analizu. Koncentrišimo se zato na praktične sugestije koje nam predlažete da razmotrimo. Ima ih tri. Prva je da napišemo pismo novinama; druga je da uđemo u izvesno društvo; treća je da uplatimo novac u njegov fond. Naizgled, sve zvuči jednostavno. Lako je napisati ime na parčetu papira; lako je prisustvovati sastanku na kom se manje ili više retorički ponavljaju pacifistička mišljenja onim ljudima koji u njih već veruju; napisati ček u znak podrške tim nejasno prihvatljivim mišljenjima, iako nije tako lako, predstavlja jeftin način da se umiri osećanje koje se zgodno može nazvati sopstvenom savešću. Međutim, postoje razlozi zbog kojih se kolebamo; razlozi koje kasnije moramo objasniti, manje površno. Na ovom mestu, dovoljno je reći da iako ove tri mere koje predlažete izgledaju verodostojne, ipak nam se čini da, kad bismo uradile to što vi tražite, emocije koje su u nama izazvale te fotografije i dalje neće moći da se umire. Te emocije, te veoma pozitivne

* Napisano u zimu 1936-7. godine.

emocije, zahtevaju neki konkretniji korak od imena napisanog na parčetu papira; od sata provedenog u slušanju govora; od čeka napisanog na bilo koju sumu koju sebi možemo da priuštimo – recimo na jednu gvineju. Izgleda da je neophodan neki energičniji, aktivniji metod izražavanja našeg uverenja da je rat varvarstvo, da je nehuman, da je, kako reče Vilfred Oven, nepodnošljiv, grozan i bestijalan. Ali, ako zanemarimo retoriku, koji nam je aktivan metod dostupan? Razmislimo i uporedimo činjenice. Vi biste, naravno, mogli ponovo da pribegnute oružju – u Španiji, kao pre toga u Francuskoj – da odbranite mir. No to je, pretpostavljam, metod koji ste odbacili pošto ste ga isprobali. U svakom slučaju, taj metod nama nije dostupan; i vojska i mornarica zatvorene su za pripadnice našeg pola. Nama nije dozvoljeno da ratujemo. Nije nam dozvoljeno ni da poslujemo na Berzi. Na taj način ne možemo da izvršimo pritisak ni silom ni novcem. Manje direktno ali još uvek efikasno oružje koje naša braća, kao obrazovani muškarci, poseduju u diplomatskoj službi i u Crkvi nama je takođe uskraćeno. Mi ne možemo da držimo propovedi niti da pregovaramo o ugovorima. Tačno je i to da mi možemo da pišemo članke ili da šaljemo pisma novinama, ali je kontrola nad štampom – odluka šta da se štampa, a šta ne – potpuno u rukama vašeg pola. Tačno je da smo u proteklih dvadeset godina primane u državnu službu i u advokatsku komoru; ali je naš položaj u tim institucijama još uvek veoma nesiguran, a autoritet minimalan. Tako su sve vrste oružja s kojim obrazovan muškarac može da sprovede u delo svoje mišljenje praktično izvan našeg domašaja; čak kad bismo i mogle da ih upotrebimo, teško da bismo nekom mogle da naneseemo ijednu ogrebotinu. Kad bi se muškarci iz vaše profesije ujediniili u nekom zahtevu i rekli: “Ako nam ne izađete u susret, mi ćemo prestati da radimo”, zakoni Engleske prestali bi da se primenjuju. Kad bi to isto rekle žene iz vaše profesije, to uopšte ne bi imalo nikakvog uticaja na zakone u Engleskoj. Ne samo da smo mi, žene, neuporedivo slabije od muškaraca iz sopstvene klase već smo slabije i od žena iz radničke klase. Kad bi radne žene sa sela rekle: “Ako vi odete u rat, mi ćemo odbiti da proizvodimo municiju ili da pomažemo u proizvodnji,” vođenje rata bilo bi ozbiljno ugroženo. Ali ako bi ćerke obrazovanih muškaraca sutra požele da štrajkuju, ništa se suštinski ne bi promenilo u životu zajednice niti u njenom načinu ratovanja. Naša klasa je najslabija od svih klasa u državi. Mi nemamo nikakvo oružjekojim bismo svoju volju

mogle da sprovedemo u delo.¹⁰ Odgovor koji bismo dobile tako je poznat da ga lako možemo predvideti. Istina je da ćerke obrazovanih muškaraca nemaju nikakvog direktnog uticaja ali imaju najveću moć od svih; to jest, uticaj koji one mogu da izvrše na obrazovane muškarce. Ako je to tačno, ako je uticaj još uvek naše najjače oružje i ako samo taj uticaj može biti dovoljan da vam pomognemo da sprečite rat, razmislimo, pre no što potpišemo vaš manifest ili uđemo u vaše društvo, na šta se taj uticaj svodi. On je, naravno, od tako ogromnog značaja da zaslužuje detaljno i podrobno ispitivanje. Naše ispitivanje ne može biti ni detaljno ni podrobno; ono mora biti brzo i nesavršeno – pa, ipak, pokušajmo.

Kakav smo, dakle, uticaj imale u prošlosti na profesiju koja je najintimnije povezana s ratom – na politiku? Ima bezbroj biografija od neprocenjivog značaja, ali bi se i alhemičar zbunio kad bi iz velikog broja biografija političara trebalo da izdvoji tu posebnu osobinu, uticaj žena na muškarce. Naša analiza može biti samo površna; ali ako suzimo ispitivanje u podesne okvire i preletimo memoare od pre jednog i po veka, ne možemo poreći da je bilo žena koje su uticale na politiku. Poznate žene kao što su vojvotkinja od Devonžira, leđi Palmerston, leđi Melborn, madam de Leven, leđi Holand, leđi Ežberton – da pomenemo samo neka od poznatih imena – imale su bez sumnje veliki politički uticaj. Njihove poznate kuće i ljudi koji su se sretali u njima odigrali su tako veliku ulogu u političkim memoarima tog vremena da ne možemo poreći da bi engleska politika, a možda i engleski ratovi, bili drugačiji da te kuće i ti ljudi nisu postojali. Svi ti memoari imaju jednu zajedničku osobinu; njihove stranice odišu imenima velikih političkih vođa – Pita, Foksa, Berka, Šeridana, Pila, Keninga, Palmerstona, Dizraelija i Gledstona; ali nijednu kćer obrazovanog muškarca nećete videti kako na vrhu stepenica dočekuje goste niti ćete je naći u privatnim odajama te kuće. Možda su oskudevale u šarmu, pameti, rangi ili u odeći. Kakav god da je razlog u pitanju, možete da listate stranicu po stranicu, knjigu po knjigu, i mada ćete tamo naći njihovu braću i muževe – Šeridana u kući Devonžir, Makolija u kući Holand, Metju Arnolda u kući Lenzdaun, Karlajla čak u kući Bat, imena Džejn Ostin, Šarlote Bronte i Džordž Eliot nećete naći nigde; iako je gospođa Karlajl tamo išla, izgleda da je gospođa Karlajl bila sama i pokazivala da se neprijatno oseća.

Ali možda su, kao što ćete vi istaći, ćerke obrazovanih muškaraca imale neki drugačiji uticaj – uticaj koji nema veze sa bogatstvom i rangom, vinom, hranom, odećom i svim drugim pogodnostima koje velike kuće velikih dama čine tako zavodljivim. Ovde smo, zaista, na čvršćem tlu, jer postojao je, naravno, jedan politički cilj koji je kćerima obrazovanih muškaraca prirastao za srce tokom proteklih sto pedeset godina: pravo glasa. No kad uzmemo u obzir koliko nam je dugo trebalo da se izborimo za to pravo i koliko je napora trebalo da uložimo, možemo samo da zaključimo da uticaj mora da bude kombinovan s bogatstvom da bi bio efikasan kao političko oružje, a da je uticaj koji mogu da vrše kćeri obrazovanih muškaraca mali, veoma spor u akciji i veoma bolan u praksi.¹¹ Ostvarenje jednog velikog političkog cilja koštalo je ćerke obrazovanih muškaraca više od stoleća veoma iscrpljujućeg i ropskog rada; naporno su pešaćile u povorkama, radile su u kancelarijama, držale govore na ulicama; najzad, zato što su se služile silom, slali su ih u zatvor i verovatno bi ih i dalje tamo držali da one, paradoksalno, nisu dale podršku svojoj braći kad su ovi pribegli sili što je kćerima obrazovanih muškaraca napokon dalo pravo da sebe nazovu, ako ne punopravnim kćerima Engleske, a ono bar njenim pastorkama.¹²

Izgleda da je uticaj, kad se stavi na probu, u potpunosti efikasan samo u kombinaciji sa rangom, bogatstvom i značajnim porodičnim lozama. Uticajne su kćeri aristokrata, a ne kćeri obrazovanih muškaraca. Taj uticaj je opisao uvaženi član vaše profesije, pokojni ser Ernest Vajld.

On je tvrdio da je veliki uticaj koji su žene vršile na muškarce uvek bio, i uvek treba da bude, indirektan uticaj. Muškarac voli da misli da obavlja svoj posao po svome dok, u stvari, radi upravo ono što žena želi; ali mudra žena uvek mu dozvoljava da veruje kako on o svemu odlučuje iako to nije tako. Svaka žena koja odluči da se bavi politikom ima mnogo veću moć bez prava glasa nego s njim, jer može da utiče na mnoge birače. On je smatrao da nije dobro spuštati žene na nivo muškaraca. On se divio ženama i želeo je da to i dalje čini. On nije želeo da se završi epoha viteštva jer svaki muškarac voli da briljira u očima žene koja se brine o njemu.

I tako dalje.

Ako je to prava priroda našeg uticaja, a svaka od nas prepoznaje ovaj opis i zapazila je njegove posledice, onda je taj uticaj ili izvan našeg domašaja, jer mnoge od nas su obične, siromašne i stare

žene; ili je ispod našeg dostojanstva, s obzirom na to da bi mnoge od nas više volele da sebe jednostavno nazovu prostitutkama i da otvoreno stanu pod svetiljke na Trgu Pikadili nego da se služe takvim uticajem. Ako je to prava priroda, indirektna priroda, ovog proslavljenog oružja onda ga se mi moramo odreći; moramo dati naš pigmejski podstrek vašim daleko zamašnijim snagama i moramo pribеći, kao što vi predlažete, pisanju pisama, učlanjivanju u društva i povremenom izdavanju čekova na sićušne sume. To bi verovatno bio neizbežan, mada obeshrabrujući, zaključak našeg istraživanja prirode uticaja, da iz nekog razloga, koji nikad nije bio objašnjen na zadovoljavajući način, pitanje prava glasa¹⁴, koje samo po sebi uopšte nije zanemarljivo, nije povezano sa još jednim pravom od tako ogromne vrednosti za kćeri obrazovanih muškaraca koje je promenio skoro svaku reč u rečniku, uključujući i reč "uticaj". Ove reči vam neće izgledati preterane kad vam objasnimo da se odnose na pravo žena da zarađuju za život.

To nam je pravo, Gospodine, dato 1919. godine pre manje od dvadeset godina, jednim zakonom koji nam je otvorio pristup raznim profesijama. Vrata doma širom su se otvorila. U svakom novčaniku bio je, ili je mogao biti, jedan sjajan novčić od šest penija u čijem su svetlu svaka misao, svaki prizor i svaka akcija izgledali drugačije. Dvadeset godina, što se protoka vremena tiče, nije dug period niti je novčić od šest penija iole značajan; ne možemo računati ni na to da ćemo u biografiji pronaći sliku života i svesti novih vlasnica tog novčića. Ali u mašti možda možemo videti kćer obrazovanog muškarca, pošto je izašla iz senke svog doma, kako stoji na mostu između starog i novog sveta i pita se, dok okreće taj sveti novčić u ruci, "Šta da uradim s njim? Šta da vidim s njim?" Možemo pretpostaviti da je u tom svetlu sve što je videla izgledalo drugačije – muškarci i žene, automobili i crkve. Čak joj je i mesec, izbrazdan zaboravljenim kraterima, ličio na beli novčić od šest penija, na čedan novčić od šest penija, na oltar na kom se zaklela da više nikad neće pristati uz ropski pokorne i uz potpisnike pisama jer je taj sveti novčić od šest penija koji je zaradila sama, svojim rukama, njeno vlasništvo s kojim može da čini što joj je volja. A ako nam, proveravajući maštu prozaičnim zdravim razumom, ukažete na to da je zavisnost od profesije samo drugi oblik ropstva, priznaćete da je, imajući u vidu vaše lično iskustvo, zavisnost od profesije, za razliku od zavisnosti od nekog oca, mnogo manje omražen oblik rop-

stva. Prizovite u sećanje radost koju ste osetile kad ste zaradile svoju prvu gvineju, kad ste prvi put kratko i duboko udahnule dah slobode i kad ste shvatile da je vaša zavisnost od Fonda za Arturovo obrazovanje završena. Od te gvineje, kao od čarobne grudvice koju deca pale i iz koje poraste drvo, poteklo je sve što najviše vrednujete – žena, deca, dom – i iznad svega taj uticaj koji vam sada omogućava da utičete na druge muškarce. Kakav bi taj uticaj bio da još uvek dobijate 40 funti godišnje iz porodičnog budžeta i da za svaki dodatak tom prihodu zavisite od najblagonaklonijeg oca? No o tome nije potrebno da raspedamo priču. Kakav god razlog bio u pitanju – ponos, ljubav prema slobodi ili mržnja prema licemerju – vi ćete razumeti uzbuđenje s kojim su vaše sestre 1919. godine počele da zarađuju, ali ne gvineje već novčiće od šest penija, i nećete prezreti taj ponos niti poreći da je on opravdan jer je to značilo da im više nije potrebno da koriste uticaj koji je opisao ser Ernest Vajld.

Reč “uticaj” se zatim promenila. Kćer obrazovanog muškarca sada ima na raspolaganju uticaj koji je drugačiji od bilo kog uticaja koji je ranije imala. To nije uticaj koji poseduje sirena, ona velika dama; nije ni uticaj koji je kćer obrazovanog muškarca posedovala kad nije imala pravo glasa; nije to ni onaj uticaj koji je posedovala kad je imala pravo glasa ali kad je bila lišena prava da zarađuje za život. Ta reč je drugačija jer predstavlja uticaj iz kog je uklonjen element šarma; to je uticaj iz kog je uklonjen element novca. Ona više ne mora da se služi šarmom da bi dobila novac od svog oca ili brata. Pošto je njena porodica ne može finansijski kazniti, ona može da izražava sopstvena mišljenja. Umesto da iskazuje divljenje i antipatiju koje je često nesvesno diktirala potreba za novcem, ona može da pokaže svoja prava osećanja. Ukratko, ona ne mora da pristaje; ona može da kritikuje. Ona napokon poseduje uticaj koji nije pristrasan.

Takva je u grubim i kratkim crtama priroda našeg novog oružja, uticaja koji kćer obrazovanog muškarca može da vrši sada kad je u stanju da zarađuje za sopstveni život. Prema tome, sledeće pitanje o kome treba da porazgovaramo je kako ona može da upotrebi ovo novo oružje i pomogne vam da sprečite rat? I odmah nam postaje jasno da ako nema razlike između muškaraca koji zarađuju za život baveći se svojim profesijama i žena koje zarađuju za život, onda se ovo pismo ovde završava; jer ako je naše gledište isto kao vaše onda mi moramo naš novčić od šest penija pridodati vašoj gvineji;

moramo da sledimo vaše metode i ponavljamo vaše reči. Ali, da li na sreću ili na nesreću, to nije tako. Između naše dve klase još uvek postoji ogromna razlika. Da bismo to dokazale, nije nam potrebno da se pozivamo na opasne i nepouzidane teorije psihologa i biologa; možemo se pozvati na činjenice. Uzmite, kao činjenicu, obrazovanje. Vaša klasa se obrazuje u privatnim školama i na univerzitetima već pet ili šest stotina godina; naša samo šezdeset godina. Uzmite, kao činjenicu, svojinu.¹⁵ Vaša klasa poseduje na osnovu svog prava, a ne putem braka, praktično celokupan kapital, svu zemlju, sve dragocenosti i u potpunosti kontroliše sva zbivanja u Engleskoj. Naša klasa na osnovu svog prava, osim putem braka, ne poseduje nikakav kapital, nikakvu zemlju, nikakve dragocenosti i nema nikakvu kontrolu nad zbivanjima u Engleskoj. Nijedan psiholog ni biolog ne bi porekao činjenicu da takve razlike značajno utiču na drugačije mentalno i fizičko ustrojstvo. Iz toga bi kao neosporna činjenica sledilo da “mi” – a to znači celina načinjena od tela, mozga i duha na koju utiču sećanje i tradicija - moramo i dalje u nekim suštinskim stvarima da se razlikujemo od “vas” čiji su telo, mozak i duh toliko različito obučavani i na koje toliko različito utiču sećanje i tradicija. Iako gledamo isti svet, vidimo ga različitim očima. Svaka pomoć koju vam mi možemo pružiti mora biti drugačija od one koju vi možete pružiti sebi samima i možda vrednost te naše pomoći počiva u samoj činjenici da je različita. Prema tome, pre nego što pristanemo da potpišemo vaš manifest ili da se učlanimo u vaše društvo možda bi bilo dobro da otkrijemo gde leži ta razlika, jer bismo onda možda otkrili gde leži i pomoć. Počecemo zato od samog početka i pokazati vam jednu fotografiju – sirovo obojenu fotografiju vašeg sveta onakvog kakvog ga vidimo mi s praga svog doma; kroz senku vela kojim nam sveti Pavle još uvek prekriva oči; s mosta koji povezuje naš dom sa svetom javnog života.

Vaš svet, dakle, svet stručnjaka i javnog života viđen iz ovog ugla svakako izgleda čudan. Na prvi pogled on na nas ostavlja ogroman utisak. Na sasvim malom prostoru sabijene su Katedrala svetog Pavla, Engleska banka, Menšn Haus*, brojni tučani grudobrani na zgradi Suda; na drugoj strani su Vestminsterska opatija i Parlament. Tamo su, kažemo sebi, zastajući na tren, dok prelazimo most, naši očevi i braća proveli svoj život. Svih ovih stotina godina oni se penju

* Mansion House, palata u kojoj se nalazi zvanično boravište gradonačelnika Londona. (Prim Prev.)

tim stepenicama, otvaraju i zatvaraju ta vrata, penju se na te predikaonice, propovedaju, zarađuju novac, dele pravdu. Upravo je iz ovog sveta naš dom (negde, grubo rečeno, u Vest Endu) crpao svoja uverenja, svoje zakone, svoju odeću i tepihe, svoju govedinu i ovčetinu. A onda, jer sad imamo dozvolu, mi, gurnuvši vrata jednog od tih hramova, na prstima ulazimo unutra i veoma pažljivo gledamo oko sebe. Prvi utisak o kolosalnoj veličini i veličanstvenoj građevini razbija se u bezbroj pojedinačnih utisaka koji izazivaju naše zaprepašćenje prožeto zapitanošću. Pre svega, zapanjene smo vašom odećom.¹⁶ Kako je raznovrsna i divna, kako je neverovatno kitnjasta ta odeća koju nosi obrazovani muškarac dok vrši svoju javnu funkciju! Sad ste obučeni u ljubičasto; krst optočen dragim kamenjem njiše vam se na grudima; sad su vam ramena pokrivena čipkom; sad krznom od hermelina; sad mnogim lančićima sa umetnutim dragim kamenjem. Sad nosite periku na glavi; nizovi stepenastih lokni spuštaju vam se do vrata. Sad vam je šešir nalik na čamac, ili je sa podignutim obodom; sad se diže u vazduh kao fišek od crnog krzna; sad je načinjen od mesinga i liči na kofu za ugalj; sad ga krase pera od crvenih ili plavih vlasi. Ponekad vam odore pokrivaju noge; ponekad gamašne. Kratki kaputi na kojima su izvezeni lavovi i jednorozni njišu vam se na leđima; metalni predmeti u obliku zvezda ili krugova sijaju i svetlucaju na vašim prsima. Lente svih boja – plave, purpurne i tamnocrvene – ukrštaju vam se preko ramena. U poređenju sa jednostavnom odećom koju nosite kod kuće, sjaj vaše javne odore je zaslepljujući.

Ali mnogo su čudnije druge dve činjenice koje se postepeno otkrivaju pred našim očima pošto se one povrate od prvobitnog zaprepašćenja. Ne samo da su čitave grupe muškaraca istovetno obučene i leti i zimi – što je čudno obeležje za pol koji menja odeću u skladu sa godišnjim dobima kao i u skladu s ličnim ukusom i udobnošću – ali izgleda da svako dugme, rozeta i gajtan imaju neko simboličko značenje. Neki muškarci imaju pravo da nose samo obična dugmeta; drugi rozete; neki mogu da nose samo jedan širit; drugi mogu tri, četiri, pet ili šest. Svaka lokna i svaki širit ušiveni su na međusobno precizno utvrđenom razmaku; kod jednog muškarca taj razmak može da iznosi jedan inč, kod drugog jedan inč i četvrt. Pravila takođe regulišu zlatnu žicu na ramenima, gajtan na pantalonama, kokardu na kapama – ali nijedan pogled ne može da obuhvati sve ove razlike, a kamoli da ih tačno opiše. Međutim, od

simboličkog sjaja vaše odeće još su čudnije ceremonije tokom kojih se ta odeća nosi. Ovde klečite; tamo se klanjate; ovde idete u povorci iza muškarca koji nosi srebrni žarač; ovde sedate u izrezbarenu stolicu; ovde naizgled odajete poštu parčetu obojenog drveta; ovde se ponižavate pred stolovima prekrivenim bogato ukrašenim tapiserijama. Šta god da vam te ceremonije znače, vi ih uvek obavljate zajedno, uvek u istom koraku, uvek u uniformi koja odgovara muškarcu i prilici.

Osim ceremonija, takve kitnjaste odore na prvi pogled nam izgledaju krajnje žudno. Jer u poređenju sa njima, odeća koju mi nosimo je jednostavna. Pored primarne funkcije da pokrije telo, naša odeća ima i druga dva cilja – da stvori lepotu za oko i da privuče divljenje vašeg pola. Do 1919. godine – do pre manje od dvadeset godina – brak je bio jedina profesija koja nam je bila dostupna, tako da je odeća bila od ogromnog značaja za ženu. Njoj je odeća predstavljala ono što vama znače klijenti – odeća je bila njen glavni, i možda jedini, način da postane vrhovni sudija. Ali vaša odeća sa svojim bezbrojnim detaljima očigledno ima drugu funkciju. Ona ne samo da pokriva golotinju, zadovoljava sujetu i stvara zadovoljstvo za oko već služi za isticanje društvenog, profesionalnog ili intelektualnog položaja onog ko je nosi. Nadam se da ćete me izviniti zbog ponizne ilustracije, ali vaša odeća obavlja istu funkciju kao natpisi u bakalnici. No u vašem slučaju, umesto natpisa poput “Ovo je margarin; pravi puter; najbolji puter na tržištu,” to znači “Ovaj čovek je pametan – on je magistar društvenih nauka; ovaj čovek je veoma pametan – on je doktor književnosti; ovaj čovek je izuzetno pametan – on je nosilac Ordena za zasluge.” Upravo ova funkcija vaše odeće, za isticanje položaja, čini nam se veoma posebnom. Po mišljenju svetog Pavla, takvo isticanje, bar što se našeg pola tiče, nepristojno je i neskromno; do pre nekoliko godina nije nam bilo dopušteno da koristimo odeću na taj način. Ali, među nama još uvek vlada uverenje, ili tradicija, da iskazivanje vrednosti bilo koje vrste, intelektualne ili moralne, nošenjem komada metala ili traka, raznobojnih kapuljača ili odora, predstavlja varvarstvo dostojno podsmeha koji izražavamo prema ritualima divljaka. Složićete se da bi žena koja ističe svoje materinstvo noseći pramen konjske dlake na levom ramenu teško mogla biti predmet dostojan poštovanja.

Ali od kakvog je značaja ta naša međusobna razlika za problem koji je pred nama? Kakva veza postoji između odevnog sjaja obrazovanog muškarca i fotografije srušenih kuća i mrtvih tela? Očigledno je da vezu između odevanja i rata nije teško pronaći; vaša najljepša odeća je vojnička. S obzirom na to da su crvena i zlatna boja, mesing i perje izbačeni iz aktivne upotrebe, očito je da je njihov skupi, a ne kako bi neko pomislio, higijenski sjaj izmišljen delimično zato da impresionira posmatrača veličanstvenošću vojne službe, a delimično da bi zbog sujete podstakao mladiće da postanu vojnici. Ovde bi, dakle, naš uticaj i naša različitost mogli da imaju nekog efekta; mi, kojima je zabranjeno da nosimo takvu odeću, možemo da izrazimo svoje mišljenje da nam prizor muškarca koji nosi tu odeću nije ni prijatan ni impresivan. Naprotiv, taj prizor je smešan, varvarski i neprijatan. Ali kao kćeri obrazovanih muškaraca mi svoj uticaj možemo efikasnije upotrebiti u drugom pravcu, u sopstvenoj klasi – klasi obrazovanih muškaraca. Jer tamo, na igralištima i na univerzitetima, mi gajimo istu ljubav prema odevanju. Tamo se takođe nose svila i kadifa, krzno i hermelin. Možemo reći da je za obrazovane muškarce naglašavanje njihove superiornosti nad ostalim ljudima, bilo po poreklu ili po intelektu, drugačijim oblačenjem ili dodavanjem titula ispred ili iza imena, čin koji podstiče takmičenje i ljubomoru – emocije koje, za šta nam nisu potrebni dokazi iz biografije ili psihologije, imaju udela u podsticanju sklonosti ka ratovanju. Ako zatim izrazimo mišljenje da takva obeležja čine one koji ih poseduju smešnim, a nauku dostojnom prezira trebalo bi da, indirektno, učinimo nešto da obeshrabrimo ta osećanja koja vode u rat. Na sreću, sada možemo učiniti i više od izražavanja mišljenja; možemo lično odbaciti sva takva obeležja i sve takve uniforme. To bi bio mali ali značajan doprinos rešavanju problema koji je pred nama – kako da sprečimo rat, ali i onog koji su različito obrazovanje i različita tradicija stavili nama na dohvat ruke lakše nego vama.¹⁷

No iz naše ptičje perspektive stvari viđene spolja nisu nimalo ohrabrujuće. Tačno je da fotografija u boji koju gledamo pokazuje neke izvanredne odlike; ali njena je svrha u tome da nas podseti da ima mnogo unutrašnjih i tajnih odaja u koje ne možemo ući. Kakav stvarni uticaj možemo izvršiti na zakon ili poslovanje, religiju ili politiku – mi kojima su mnoga vrata još uvek zaključana ili, u najboljem slučaju, otškrinuta, mi koje iza sebe nemamo ni kapital ni

silu? Izgleda da se naš uticaj naglo zaustavlja na površini. Sve što možemo da uradimo jeste da izrazimo svoje mišljenje na površini. Istina je da površina može imati neku vezu s dubinom, ali ako treba da vam pomognemo da sprečite rat moramo pokušati da prodremo dublje ispod kože. Pogledajmo onda u drugom pravcu – u pravcu koji je prirodan za kćeri obrazovanih muškaraca, u pravcu samog obrazovanja. Ovde nam, na sreću, dolazi u pomoć ona godina, sveta 1919. godina. Pošto od te godine kćeri obrazovanih muškaraca imaju moć da zarađuju za život, one najzad imaju nekakav stvaran uticaj na obrazovanje. One imaju novac. One imaju novac i mogu da ga prilože za razne stvari. Počasne blagajnice traže njihovu pomoć. Kao dokaz za to, imam ovde, u pravi čas, odmah pored vašeg pisma, jedno pismo od neke takve blagajnice koja traži novac neophodan za obnovu koledža za žene. A kad počasne blagajnice zatraže pomoć, logično je da se sa njima možete pogađati. Imamo pravo da joj kažemo: “Daćemo vam našu gvineju kao pomoć za obnovu vašeg koledža samo ako pomognete ovom gospodinu, čije je pismo takođe pred nama, da spreči rat.” Možemo joj reći: “Morate da obrazujete mlade da mrze rat. Morate ih naučiti da osete neljudskost, bestijalnost i nepodnošljivost rata.” Ali za kakvo ćemo se obrazovanje založiti? Kakvo obrazovanje će mlade naučiti da mrze rat?

To pitanje je dovoljno teško samo po sebi; može zaista izgledati da na njega ne mogu da odgovore one koje dele ubeđenje Meri Kingzli – one kćeri obrazovanih muškaraca koje same nisu imale direktno iskustvo univerzitetskog obrazovanja. Međutim, uloga koju obrazovanje ima u ljudskom životu toliko je značajna, a toliko je velika i uloga koju ono može da odigra u davanju odgovora na vaše pitanje, da bi izbegavanje bilo kog pokušaja koji nam može pomoći da sagledamo kako kroz obrazovanje možemo da utičemo na mlade da postanu protivnici rata predstavljalo kukavičluk. Okrenimo se, prema tome, sa svog mesta na mostu preko Temze ka drugom mostu preko druge reke, ovog puta na jednom od velikih univerziteta; jer oba imaju reke i oba imaju mostove na kojima možemo da stojimo. I zaista, kako čudno izgleda ovaj svet kupola i zvonika, učionica i laboratorija s našeg stajališta! Kako to nama izgleda drugačije no što mora da izgleda vama! Osobama koje taj svet posmatraju iz ugla Meri Kingzli, kojoj je “učenje nemačkog bilo celokupno plaćeno obrazovanje koje sam ikad dobi-

la”, taj svet se zaista može učiniti tako dalek, tako strašan, tako komplikovan sa svojim ceremonijama i tradicijama da svaka kritika ili komentar može izgledati uzaludan. I ovde se divimo sjaju vaše odeće; i ovde vidimo kako se dižu žezla i stvaraju povorke i primećujemo dok su nam oči suviše zaslepljene da zabeleže razlike, a kamoli da ih objasne, tananu razliku između šešira i kapuljača, purpurne i tamnocrvene boje, somota i štofa, ogrtača i odore. To je svečan prizor.

Reči Arturove pesme iz Pendenisa naviru nam na usne:

*Iako tamo ne ulazim,
Ipak oko tog mesta
Ponekad lebdim,
I kod tih svetih dveri,
Pogledom čudnim vrebam,
Iščekujući ...
i ponovo,
Ja tamo neću ući,
Da uprljam vašu čistu molitvu
Nepokornim mislima.*

*Ali dozvoliću sebi da prošetam
Oko tog zabranjenog mesta,
I zastanem na časak,
Poput prognane duše koja čeka
Da kroz nebeske dveri vidi
Anđele na nebu.*

Ali, s obzirom na to da i vi, Gospodine, i počasna blagajnica fonda za obnovu koledža čekate odgovor na vaša pisma moramo prestati da stojimo na starim mostovima pevajući stare pesme; moramo pokušati da se pozabavimo pitanjem obrazovanja, koliko god to nesavršeno činili.

Kakvo je, onda, to “univerzitetsko obrazovanje” o kome su sestre Meri Kingzli toliko slušale i kome su s toliko muke davale doprinos? Kakav je taj misteriozni proces koji traje tri godine, košta veliku sumu gotovog novca i pretvara sirovo ljudsko biće u dovršen proizvod – obrazovanog muškarca ili ženu? Ne može biti nikakve sumnje u pogledu vrhunske vrednosti tog obrazovanja. Svedočenje

koje nam pružaju biografije – svedočenje do kog svako ko ume da čita na engleskom može da dođe na policama bilo koje javne biblioteke – jednoglasno je u tom pogledu; vrednost obrazovanja spada među najveće od svih ljudskih vrednosti. Biografije to potvrđuju na dva načina. Prvo, činjenica je da je velika većina muškaraca koji su vladali Engleskom tokom proteklih 500 godina i koji danas vladaju Engleskom u Parlamentu i u državnoj službi, dobila univerzitetsko obrazovanje. Drugo, ako uzmete u obzir kakav težak rad i kakvo odricanje to podrazumeva – o čemu ima mnogo dokaza u biografijama – još je impresivnija činjenica da je u proteklih 500 godina ogromna suma novca potrošena na obrazovanje. Prihod Univerziteta u Oksfordu iznosi 435.656 funti (1933-4), a prihod Univerziteta u Kembridžu iznosi 212.000 funti (1930). Pored ovog univerzitetskog prihoda svaki koledž ima poseban sopstveni prihod koji, sudeći samo po poklonima i zaveštanjima o čemu novine povremeno izveste javnost, u izvesnim slučajevima dostiže fantastične razmere.¹⁸ Ako tome dodamo prihode koje imaju istaknute privatne škole – Iton, Harou, Vinčester, Ragbi, da spomenemo samo najveće – dolazimo do tako ogromne sume novca da ne može biti nikakve sumnje u pogledu neizmerne vrednosti obrazovanja za ljudska bića. Proučavanje biografija – života siromašnih, nepoznatih, neobrazovanih ljudi – dokazuje da će oni uložiti maksimalan napor, da će podneti svaku žrtvu da bi stekli obrazovanje na jednom od velikih univerziteta.¹⁹

Ali možda najveće svedočanstvo o vrednosti obrazovanja leži u činjenici da su sestre obrazovanih muškaraca ne samo podnosile žrtvu u pogledu komfora i zadovoljstva, što je bilo potrebno da bi se njihova braća obrazovala, već da su, u stvari, želele da i same steknu to obrazovanje. Kad uzmemo u obzir odluku Crkve o ovom pitanju, odluku za koju iz biografija saznajemo da je bila na snazi do samo pre nekoliko godina – “... rečeno mi je da se želja za učenjem kod žena kosi sa Božjom voljom, ...”²⁰ – moramo priznati da je njihova želja verovatno bila velika. Ako shvatimo da su sve profesije za koje je bilo potrebno univerzitetsko obrazovanje bile otvorene za njenu braću, a njoj nedostupne, njeno ubeđenje u vrednost obrazovanja verovatno izgleda još veće jer je ona po svoj prilici verovala u obrazovanje samo po sebi. Ako zatim shvatimo da se za jedinu profesiju koja joj je bila dostupna – a to je brak – smatralo da ne zahteva obrazovanje, i koja je zaista takve prirode da obrazovane žene čini nepodesnim da je obavljaju, onda ne bi treba-

lo da nas iznenadi činjenica što se žena odrekla svake želje ili pokušaja da sama stekne obrazovanje i što se zadovoljila da obezbedi obrazovanje za svoju braću – ogromna većina žena, one bezimene i siromašne – tako što će smanjiti kućne troškove; a ona sićušna manjina, bogataši, muškarci s titulama tako što će dati novac za osnivanje koledža za muškarce ili što će im novac ostaviti testamentom. Oni su to zaista i činili. No želja za obrazovanjem toliko je ukorenjena u ljudskoj prirodi da ćete naći, ako konsultujete biografije, da ta ista želja, uprkos svim preprekama koje pred nju mogu postaviti tradicija, siromaštvo i podsmeh, postoji i kod žena. Da bismo to dokazali pozabavićemo se životom samo jedne žene – životom Meri Estel.²¹ O njenom životu se zna malo, ali dovoljno da pokaže kako je ta tvrdoglava i možda bezbožnička želja postojala u njoj pre skoro 250 godina; ona je u stvari predložila da se osnuje koledž za žene. Podjednako je divna činjenica što je princeza Ana bila spremna da joj za troškove pokloni 10 hiljada funti, što je bila veoma značajna suma, a i danas je, da bi bila na raspolaganju nekoj ženi. A onda se susrećemo s činjenicom koja je od izuzetnog istorijskog i psihološkog značaja – u ovu priču se umešala Crkva. Biskup Bernet je smatrao da će obrazovanje sestara obrazovanih muškaraca ohrabriti pogrešnu granu, to jest, rimokatoličku granu, hrišćanske vere. Novac je otišao na drugu stranu; taj koledž nikad nije osnovan.

Ali ove činjenice, kao što često biva, ukazuju na dvostruke standarde. Jer iako utvrđuju vrednost obrazovanja, one takođe pokazuju da obrazovanje nipošto nije pozitivna vrednost. Obrazovanje nije dobro za sve ljude i u svakoj prilici; ono je dobro samo za neke ljude i samo u neke svrhe. Dobro je ako stvara veru u Englesku crkvu; loše je ako stvara veru u rimokatoličku crkvu; dobro je za jedan pol i za neke profesije, ali je loše za drugi pol i za drugu profesiju. Takav bi bar bio odgovor koji daju biografije – njihovo proročanstvo nije besmisleno ali je sumnjivo. Veoma je važno da kroz obrazovanje upotrebimo svoj uticaj da bismo mlade odvratile od rata i zato nas ne sme zbuniti izvrđavanje prisutno u biografijama niti zvesti njihov šarm. Mi moramo pokušati da sagledamo kakvo obrazovanje u ovom trenutku dobija sestra obrazovanog muškarca da bismo do maksimuma mogle da iskoristimo svoj uticaj na univerzitetima gde i treba da mu je mesto i gde će on imati najveću priliku da proдре u svest mladih. Sada, na sreću, ne moramo

više da zavisimo od biografija koje neizbežno, jer se bave privatnim životom, obiluju bezbrojnim sukobima privatnih mišljenja. Sada nam priskače u pomoć istorija, taj zapis o javnom životu. Čak i stranci mogu da konsultuju anale onih državnih tela koji ne beleže svakodnevno mišljenje privatnih lica, već imaju širi opseg i prenose preko članova parlamenta i senata dobro promišljene sudove koje iznose tela sastavljena od obrazovanih muškaraca. Istorija će nas spremno informisati da sada postoje, i da su postojali recimo od 1870. godine, koledži za sestre obrazovanih muškaraca i na Oksfordu i na Kembridžu. Ali istorija nas takođe obaveštava o prirodi tih koledža na kojima se mora odustati od svakog pokušaja da se kroz obrazovanje koje mladi dobijaju kod njih utiče na stvaranje antiratnog stava. Suočeni s njima, shvatamo da je govoriti o "uticaju na mlade" puko traćenje vremena i snage; da je beskorisno utvrđivati uslove pre nego što počasnoj blagajnici damo gvineju; bolje je uhvatiti prvi voz za London nego čekati pred svetim dverima. No, vi ćete se umešati s pitanjem kakve su ove činjenice, ove žalosne ali istorijske činjenice? Stoga nam dozvolite da vam ih izložimo i da vas upozorimo da su one uzete samo iz izvora dostupnih marginalcima i iz anala univerziteta koji nije vaš, dakle iz Kembridža. Na vaš sud, prema tome, neće uticati lojalnost koju osećate prema starim vezama niti zahvalnost zbog povlastica koje ste dobijali, tako da će on biti objektivan i nepristrasan.

Počecemo tamo gde smo stali: kraljica Ana je umrla, umro je biskup Bernet, umrla je i Meri Estel; ali nije umrla želja da se osnuje koledž za pripadnice njenog pola. Naprotiv, ta želja je bivala sve veća. Sredinom devetnaestog veka toliko je ojačala da je u Kembridžu kupljena kuća za smeštaj studentkinja. Nije to bila lepa kuća; nalazila se u prometnoj ulici, a nije imala ni baštu. Onda je kupljena druga ovog puta bolja kuća mada je tačno da je voda jurila kroz trpezariju kad god bi se digla oluja, a nije imala ni igralište. No ni ta kuća nije bila dovoljna; želja za sticanjem obrazovanja bila je tako neodložna da je bilo potrebno još soba, bašta za šetnju i igralište za igru. Dakle, bila je potrebna druga kuća. Istorija nam kaže da je za izgradnju te kuće bio potreban novac. Vi nećete dovesti u pitanje ovu činjenicu ali s razlogom možete da dovedete u pitanje sledeću – da je novac za nju bio pozajmljen. Izgledaće vam verovatnije da je novac poklonjen. Drugi koledži su, reći ćete, bili bogati; i svi su oni dobijali novac posredno, a neki

i neposredno, od svojih sestara. Dokaz za to je Grejeva* *Oda*; a vi ćete moći da citirate tu pesmu kojom on pozdravlja dobrotvorke: groficu od Pembruka koja je osnovala Pembruk; groficu od Klera koja je osnovala Kler; Margaretu Anžuju koja je osnovala Kraljičin koledž; grofice od Ričmonda i Darbija koje su osnovala Koledž svetog Jovana i Hristov koledž.

*Šta je veličina, šta je moć?
Teži rad, veći bol.
Kakva svetla nagrada nas čeka?
Zahvalnost od dobrih i sećanja neka.
Sladak je dah prolećnog pljuska,
Slatko je blago što skupi pčela,
Slatka je muzika koja nam prija,
Al' još je slađi tihi glas zahvalnosti*²²

Vi ćete na ovom mestu, u racionalnoj prozi, reći da je to prilika da se oduži dug. Jer, kolika je suma bila potrebna? Tek bednih 10 hiljada funti – upravo ona suma čiju je isplatu sprečio biskup oko dva veka ranije. Da li je tih 10 hiljada funti ispodvraćala Crkva koja ih je progutala? Ali crkve teško ispodvraćaju ono što progutaju. Onda mora da su koledži, reći ćete, koji su dobili novčanu pomoć, drage volje dali taj novac u spomen na svoje plemenite dobrotvorke. Šta je 10 hiljada funti moglo da znači za Koledž svetog Jovana ili Hristov koledž ili Kler? Jer zemljište je pripadalo Koledžu svetog Jovana. Ali je zemljište, kako istorija kaže, bilo uzeto u zakup; a 10 hiljada funti nije bilo poklonjeno već teškom mukom sakupljeno iz privatnih džepova. Među njima moramo zauvek zapamtiti jednu damu jer je ona sama dala hiljadu funti; i anonimne donatorke moraju da dobiju priznanje u onoj meri u kojoj na to pristaju jer su dale sume koje se kreću od 20 do 100 funti. Još jedna dama je, zahvaljujući nasledstvu dobijenom od majke, mogla besplatno da ponudi svoje profesorske usluge. I same studentkinje davale su svoj doprinos – koliko to studentkinje mogu – nameštale su krevete i prale sudove, odricale se udobnosti i skromno se hranile. Deset hiljada funti uopšte nije bedna suma kad treba da se sakupi iz

* Tomas Grej (1716 – 1771), engleski pesnik, autor sentimentalne poezije čijim se najpoznatijim i najboljim delom smatra "Elegija napisana na seoskom groblju."

džepova siromašnih i od rada mladih devojaka. Potrebno je vremena, energije i pameti da se taj novac sakupi kao i požrtvovanje da se novac pokloni. Naravno, nekolicina obrazovanih muškaraca bili su veoma ljubazni; držali su predavanja svojim sestrama; drugi nisu bili tako ljubazni; oni su odbijali da drže predavanja svojim sestrama. Neki obrazovani muškarci bili su veoma ljubazni i ohrabivali su svoje sestre; drugi nisu bili tako ljubazni i obeshrabivali su svoje sestre.²³ Ipak, milom ili silom, najzad je došao dan, kako nas uči istorija, kad je neka studentkinja položila ispit. A onda su profesorke, upravnice ili kako god da su sebe zvale – jer titula koju bi trebalo da ima neka žena koja ne želi da primi platu mora biti sumnjiva – pitale rektore i magistre oko čijih titula, bar u tom pogledu, nije bilo sumnje da li devojke koje su položile ispite smeju da oglašavaju činjenicu, kao što su to učinila i dotična gospoda, dodajući određena slova posle svog imena. To je prepručljivo, jer nas sadašnji upravnik Trinita koledža, ser Dž. Dž. Tomson, O. M.*, F. R. S.**, pošto se s pravom malo našalio na račun “razumljive sujete” onih koji stavljaju slova posle svog imena, obaveštava da “javno mnjenje, to jest, oni koji sami nemaju fakultetsku diplomu pridaju mnogo veću važnost tituli B. A.*** koja stoji posle nečijeg imena nego onaj ko je ima. Upravnice škola očito više vole da imaju osoblje sa titulom tako da su studentkinje sa Njunama i Gertona, koje ne mogu da stave B. A. posle svog imena, u nepovoljnom položaju što se tiče zaposlenja.” I zaimo boga, možemo se oboje zapitati, kakav bi uopšte mogao biti razlog da im se zabrani da stave slova B. A. posle svog imena ako bi im to pomoglo da dobiju zaposlenje? Istorija nam na to pitanje ne daje odgovor, koji zato moramo potražiti u psihologiji i biografijama, ali nam daje činjenice. “Taj predlog, međutim,” nastavlja Upravnik Trinita koledža – taj predlog da one studentkinje koje polože ispite mogu da dobiju titulu B. A. – “izazvao je izuzetno odlučno protivljenje ... Na dan glasanja pristigli su mnogi ljudi sa strane te je ovaj predlog odbačen ogromnom većinom glasova u odnosu 1707 prema 661. Verujem da broj glasača nikad kasnije nije bio toliko veliki ... Ponašanje nekih studenata posle objavljivanja rezultata u senatu bilo je izuzetno sramno i predstavljalo je žalostan

* O. M. *Order of Merit* – Orden za zasluge. (Prim. Prev.)

** F. R. S. *Fellow of the Royal Society* – Član kraljevskog društva. (Prim. Prev.)

*** B. A. *Bachelor of Arts* – Diplomirani student filozofije. (Prim. Prev.)

prizor. Velika družina tih studenata krenula je od senata ka Njunamu i oštetila je kapiju od bronze podignutu u znak sećanja na gospođicu Klaf, prvu upravnicu tog koledža.”²⁴

Zar ovo nije dovoljno? Da li je potrebno da prikupimo još činjenica iz istorije i biografija da bismo dokazale da se moramo odreći svih pokušaja da kroz obrazovanje utičemo na stvaranje anti-ratnog stava kod mladih? Zar ove činjenice ne pokazuju da obrazovanje, najbolje obrazovanje na svetu, ne uči ljude da mrze silu već da je koriste? Zar te činjenice ne dokazuju da obrazovanje, ne samo što obrazovane ljude ne uči darežljivosti i velikodušnosti već te ljude, u stvari, podstiče da čudno čuvaju svoje posede; zar te činjenice ne pokazuju da “veličina i moć”, o kojima pesnik govori, u rukama tih ljudi ne garantuje da oni neće upotrebiti silu već mnogo suptilnije metode od sile kad se od njih zatraži da svoje posede podele sa drugima? I nisu li sila i posesivnost veoma usko povezane s ratom? Kako onda univerzitetsko obrazovanje može da utiče na sprečavanje rata? Ali istorija, naravno, ide svojim tokom; prolazi godina za godinom. Vreme menja stvari; malo i neprimitno, ali ih menja. Istorija nam govori da je najzad posle mnogo utrošenog vremena i napora, čija je vrednost neizmerna, više puta traženo od vlasti, s poniznošću koja se od našeg pola očekuje i koja dolikuje moliteljicama, da se studentkinjama koje su položile ispite prizna pravo da impresioniraju upavnice koledža tako što će posle svog imena staviti titulu B. A. Ali to pravo je, kako saznajemo iz istorije, bilo samo formalno pravo. U Kembridžu, 1937. godine, ženskim fakultetima vi ćete teško poverovati u to, Gospodine, ali ponavljam to su činjenice, a ne izmišljotine – ženskim fakultetima nije bilo dozvoljeno da budu deo Univerziteta²⁵ dok je broj kćeri obrazovanih muškaraca kojima je dozvoljeno da steknu univerzitetsko obrazovanje još uvek strogo ograničen iako oba pola izdvajaju novac za univerzitetske fondove.²⁶ Što se tiče siromaštva, list *Tajms* nam s tim u vezi daje brojke kao što će nam svaki gvožđar dati aršin; ako uporedimo količinu novca koja se daje za stipendije na muškim fakultetima s novcem koji se daje za stipendije njihovim sestrama na ženskim fakultetima, uštedecemo sebi trud i nećemo sabirati; zaključićemo da su koledži za sestre obrazovanih muškaraca, u poređenju sa koledžima njihove braće, neverovatno i sramno siromašni.²⁷

Dokaz za ovu poslednju činjenicu prikladno nam stiže iz pisma počasne blagajnice koja traži novac za obnavljanje svog koledža. Ona taj novac traži već neko vreme; izgleda da ga još uvek traži. Ali posle svega što smo videli, ne bi trebalo da nas čudi ni to što je ona siromašna ni to što je njen koledž potrebno obnoviti. Međutim, ono što nas zaista zbunjuje i što nas dovodi u još veću nedoumicu, ako imamo u vidu prethodno navedene činjenice, jeste pitanje: kakav odgovor treba da joj damo kad od nas traži pomoć za obnovu svog fakulteta? Istorija, biografije i dnevni listovi ne olakšavaju nam posao kad treba da odgovorimo na njeno pismo ili kad treba da diktiramo uslove. Jer oni su pokrenuli mnoga pitanja. Pre svega, odakle nam pravo da smatramo kako univerzitetsko obrazovanje utiče na stvaranje antiratnog stava kod obrazovanih ljudi? Isto tako, ako pomognemo kćeri nekog obrazovanog muškarca da ode na Kembridž zar je ne primoravamo da misli o ratu, a ne o obrazovanju – ne o tome kako da uči već kako da se bori da dobije iste povlastice kao njena braća? Zatim, s obzirom na činjenicu da kćeri obrazovanih muškaraca nisu pod okriljem Univerziteta u Kembridžu one nemaju nikakvog uticaja na to obrazovanje; kako onda one mogu da ga promene čak i ako to od njih zatražimo? Potom se, naravno, postavljaju i druga pitanja – pitanja praktične prirode koja će lako razumeti zauzet muškarac i počasni blagajnik, kao što ste vi, Gospodine. Vi ćete se prvi složiti s tim da tražiti od ljudi, tako zaokupljenih skupljanjem priloga za obnovu koledža, da povedu računa o prirodi obrazovanja i posledicama koje ono može imati na rat znači doliti još jednu kap u već prepunu čašu. Ako bi neka marginalka, dakle, osoba koja nema pravo da govori, uputila takav zahtev onda bi ona možda zaslužila da dobije, a možda bi i dobila, odgovor koji je previše oštar da bismo ga navodili. No mi smo se zaklele da ćemo učiniti sve što je u našoj moći da vam pomognemo da sprečite rat, koristeći svoj uticaj – uticaj koji nam daje naš zarađeni novac. Obrazovanje je taj očigledan put. S obzirom na to da je siromašna, da traži novac i da davalac novca ima pravo da postavlja uslove, hajde da rizikujemo i skiciramo naše pismo u kome ćemo postaviti uslove pod kojima će ona dobiti naš novac koji će joj pomoći da obnovi svoj koledž. Ovako, dakle, izgleda taj pokušaj:

“Vaše pismo, Gospodo, već izvesno vreme čeka na odgovor. No u tom smislu su iskrsele neke sumnje i neka pitanja. Možemo li da vam ih izložimo, neznalački kako to mora neko ko je neupućen, ali

iskreno kao što se i očekuje od nekog ko je neupućen kad se od njega traži novac? Vi, dakle, kažete da vam je potrebno 100 hiljada funti za obnovu vašeg koledža. Ali kako možete biti tako smešni? Da li vi živite odvojeni od sveta među slavujima i vrbama ili ste toliko zaneti dubokim mislima o šeširima i haljinama ili pitanjem ko treba prvi da uđe u prorektorov salon – gospodinovo kućence ili gospođin pas – da nemate vremena da čitate dnevne novine? Ili vas možda toliko muči problem kako da ljupko izmamite 100 hiljada funti od ravnodušnih ljudi da jedino možete da mislite o molbama i komitetima, o prodaji u dobrotvorne svrhe, o sladoledu i jagodama sa šlagom?

“Dozvolite nam da vas obavestimo: mi godišnje trošimo 300 miliona funti na vojsku i mornaricu; jer, prema pismu koje leži odmah pored vašeg, postoji ozbiljna opasnost da dođe do rata. Kako vi onda ozbiljno možete da tražite od nas da vam damo novac za obnovu vašeg koledža? Ako odgovorite da je koledž sagrađen jeftino, i da ga je potrebno obnoviti, to može biti istina. Ali kad zatim kažete da su ljudi velikodušni i da je javno mnjenje još uvek u stanju da obezbedi velike sume novca za obnovu koledža, dozvolite da vas podsetimo na jedan važan odlomak iz memoara upravnika Trinita koledža. U njemu se kaže: ”srećna okolnost je, međutim, što je početkom ovog veka Univerzitet brzo počeo da dobija mnogobrojna zaveštanja i donacije koje su, potpomognute darežljivom subvencijom vlade, dovele finansije Univerziteta u tako dobar položaj da uopšte nije bilo potrebno tražiti da fakulteti povećaju svoje novčane doprinose. Prihod Univerziteta iz svih izvora povećao se sa oko 60 hiljada funti, koliko je imao 1900. godine, na 212 hiljada funti 1930. godine. Nije sasvim proizvoljna hipoteza da je ova činjenica u velikoj meri rezultat značajnih i veoma zanimljivih otkrića do kojih se došlo na Univerzitetu, a Kembridž se može navesti kao primer kako se do praktičnih rezultata dolazi u istraživanju radi istraživanja.”

“Razmislite samo o toj poslednjoj rečenici.“... Kembridž se može navesti kao primer kako se do praktičnih rezultata dolazi u istraživanju radi istraživanja.” Šta je vaš koledž uradio da podstakne donacije velikih industrijalaca? Da li ste imali vodeću ulogu u stvaranju novih borbenih sredstava? U kojoj meri su vaše studentkinje uspele u poslovanju kao kapitalisti? Kako onda možete očekivati da dobijete “darežljiva zaveštanja i donacije”? Osim toga, da li ste deo Univerziteta u Kembridžu? Niste. Zar onda uopšte možete

da tražite da odlučujete o raspodeli tih sredstava? Ne možete. Prema tome, Gospodo, jasno je da morate stajati na vratima sa šeširom u rukama, da morate priređivati zabave, da morate trošiti vreme i snagu tražeći novčane priloge. To je jasno. Ali je isto tako jasno i to da se ljudi sa strane koji vas vide tako zaokupljene moraju zapitati, kad prime vašu molbu u kojoj od njih tražite novčani prilog za obnovu vašeg koledža, da li da taj novac pošalju ili ne? Ako ga pošaljem, šta ću od njih tražiti da urade s tim novcem? Da li da tražim da obnove koledž u skladu sa tradicijom? Ili da tražim da ga obnove, ali na drugačijim osnovama? Ili da tražim da kupe krpe i benzin i šibice marke *Brajant* i *Mej* i spale taj koledž to temelja?

“To su pitanja, Gospodo, zbog kojih tako dugo niste dobili odgovor na vaše pismo. To su veoma teška pitanja, a možda su i beskorisna. No možemo li se uzdržati a da ih ne postavimo s obzirom na pitanja koje postavlja ovaj gospodin? On nas pita kako mu možemo pomoći da spreči rat? On nas pita kako mu možemo pomoći da odbrani slobodu; da odbrani kulturu? Pogledajte ove fotografije: to su slike mrtvih tela i uništenih kuća. Imajući u vidu ova pitanja i ove fotografije, morate veoma pažljivo razmisliti, pre no što počnete da obnavljate svoj koledž, o tome šta je cilj obrazovanja, kakvo društvo i kakvo ljudsko biće bi ono trebalo da stvori. U svakom slučaju, ja ću vam poslati jednu gvineju za obnovu vašeg koledža samo ako mi obećate da ćete je upotrebiti za stvaranje takvog društva i takvih ljudi koji će pomoći da se spreči rat.

Porazgovarajmo onda što brže možemo o vrsti obrazovanja koja nam je potrebna. Istorija i biografije – jedini dokazi koji su dostupni marginalcima – po svoj prilici dokazuju da staro obrazovanje u starim koledžima ne stvara ni posebno poštovanje prema slobodi ni posebnu mržnju prema ratu, te je jasno da morate obnoviti vaš koledž na drugačijim osnovama. Vaš koledž je mlad i siromašan; neka, prema tome, iskoristi prednosti koje te osobine pružaju i nek bude zasnovan na mladosti i siromaštvu. Očigledno je da će to morati da bude neki eksperimentalan, avanturistički koledž. Neka bude zasnovan na sopstvenim osnovama. On ne sme biti sagrađen od klesanog kamena i bojenog stakla već od nekog jeftinog, lako zapaljivog materijala koji ne upija prašinu niti produžava tradiciju. Nemojte graditi kapele.²⁸ Nemojte praviti muzeje i biblioteke u kojima su knjige vezane lancima a prva izdanja se čuvaju u staklenim vitrinama. Neka slike i knjige budu nove i nek se uvek menjaju.

Neka vaš koledž svaka generacija jeftino kreći sopstvenim rukama. Rad živih je jeftin; oni će često raditi besplatno da bi im bilo dozvoljeno da rade. Zatim, šta će se predavati u tom novom, siromašnom koledžu? Svakako ne umetnost vladanja drugim ljudima; ne umetnost upravljanja, ubijanja, sticanja zemlje i kapitala. Te umetnosti zahtevaju previše opštih troškova; plate, uniforme i ceremonije. Na siromašnom koledžu moraju se učiti samo one umetnosti koje je jeftino predavati i kojima mogu da se bave siromašni ljudi; a to su: medicina, matematika, muzika, slikarstvo i književnost. Na tom koledžu trebalo bi da se uče umetnosti međuljudskih odnosa; umetnost razumevanja života i svesti drugih ljudi kao i male umetnosti razgovora, oblačenja i kuvanja koje su s njima povezane. Cilj ovog, jeftinog koledža ne bi trebalo da bude segregacija i specijalizacija već kombinacija. On bi trebalo da istraži načine na koje duša i telo mogu da sarađuju; da otkrije koje nove kombinacije stvaraju dobre celine u ljudskom životu. Profesore bi trebalo tražiti među dobrim praktičarima i dobrim teoretičarima. Ne bi trebalo da bude teško pronaći ih. Jer ne bi bilo nikakve prepreke u pogledu bogatstva i ceremonije, u pogledu reklame i takmičenja zbog kojih su danas stari i bogati univerziteti tako neprijatna boravišta – gradovi borbe, gradovi u kojima je ovo zaključano, a ono vezano lancem; mesta gde niko ne može slobodno da se kreće ili da govori iz straha da ne prekorači neku crtu povučenu kredom ili da ne naljuti nekog dostojanstvenika. Ali kad bi koledž bio siromašan, on ne bi imao ništa da ponudi; takmičenje bi bilo ukinuto. Život bi bio otvoren i lak. Ljudi koji znanje vole zbog znanja rado bi tamo otišli. Muzičari, slikari i pisci predavali bi na tom koledžu jer bi i sami učili. Šta bi moglo biti od veće pomoći piscu nego da o umetnosti pisanja diskutuje s ljudima koji o samoj umetnosti i razmišljaju, a ne o ispitima i titulama ili o tome kakvu počast ili profit mogu da izvuku iz književnosti?

Isti je slučaj i sa drugim umetnicima. Oni bi došli u siromašan koledž i stvarali u njemu svoja umetnička dela jer bi to bilo mesto gde je društvo slobodno, a ne isparcelisano unutar jadnih podela na bogate i siromašne, na pametne i glupe; ali bi bilo i mesto na kome sve različite diplome i umovi, tela i duše zaslužuju da sarađuju. Osnujmo onda ovaj novi koledž; ovaj siromašni koledž; u kome se znanju teži zbog znanja; gde je reklama zabranjena; gde

nema diploma; gde se ne predaje i ne propoveda; gde nema stare otrovne sujete i parada koje podstiču takmičenje i ljubomoru...”

Pismo se ovde prekida. Ali ne zato što više nema šta da se kaže; ovo visokoparno izlaganje tek je započelo. Razlog je u tome što je lice na drugoj strani lista – lice koje osoba koja piše pismo uvek vidi – poprimilo melanholičan izraz posle odlomka iz knjige odakle je već naveden citat. “Upravnice škola očito više vole da imaju osoblje sa titulom tako da su studentkinje sa Njunama i Gertona, koje ne mogu da stave B. A. posle svog imena, u nepovoljnom položaju što se tiče zaposlenja.” Počasna blagajnica *Fonda za obnovu koledža* netremica gleda u taj citat. “Šta nam vredi da razmišljamo o tome kako neki koledž može da bude drugačiji,” kao da nam kaže, “kad on mora biti mesto gde se studentkinje obrazuju da bi našle zaposlenje?” “Samo vi sanjajte,” kao da dodaje, okrećući se, prilično umorno, stolu koji uređuje za neku proslavu, verovatno za prodaju u dobrotvorne svrhe, “ali mi moramo da se suočimo sa stvarnošću.”

To je dakle bila ta “stvarnost” koju su njene oči netremice posmatrale; studentkinje moraju da nauče da zarađuju za život. A pošto ta stvarnost znači da ona mora da obnovi svoj koledž na istim osnovama kao i drugi, iz toga sledi da koledž za kćeri obrazovanih muškaraca mora takođe da vrši istraživanja čiji će praktični rezultati navesti bogate muškarce da njihovom koledžu daju donacije i ostavljaju zaveštanja; njihov koledž mora da podstakne takmičenje; mora da prihvati diplome i raznobojne kapuljače; mora da sakupi veliko bogatstvo; mora da isključi druge ljude iz udela u sopstvenom bogatstvu; i, prema tome, kroz oko 500 godina, i taj će koledž morati da postavi isto pitanje koje vi, Gospodine, postavljate sada: “Kako mi, po vašem mišljenju, možemo da sprečimo rat?”

Taj nam rezultat ne izgleda poželjan; zašto bismo onda dali gvineju da bismo ga dobili? Na to pitanje, u svakom slučaju, postoji odgovor. Nijedna gvineja zarađenog novca ne bi trebalo da ode na obnovu koledža koja bi se obavila na istim osnovama; isto tako nikakav novac ne treba potrošiti na gradnju koledža na novim osnovama; shodno tome, gvineju bi trebalo obeležiti “Za krpe, benzin i šibice”. Uz nju bi trebalo zakačiti ceduljicu na kojoj piše: “Uzmite ovu gvineju i spalite koledž do temelja. Zapalite staro licemerje. Neka vatra zgrade u plamenu preplaši slavu, a vrbe oboji u crveno. I neka kćeri obrazovanih muškaraca zaigraju oko te vatre i bacaju

naramak po naramak suvog lišća u plamen. I neka njihove majke sa prozora viču "Neka bukti! Neka bukti! Završile smo s ovim obrazovanjem!"

Ovaj odlomak, Gospodine, nije prazna retorika jer je utemeljen na uvaženom mišljenju bivšeg upravnika Itona i sadašnjeg dekana Univerziteta u Daramu. Međutim, nešto u tom mišljenju škripi, a ogleda se u sukobu činjenica. Rekli smo da jedini uticaj koji u ovom trenutku kćeri obrazovanih muškaraca mogu da vrše protiv rata jeste nepristrasan uticaj koji imaju zato što zarađuju za život. Kad ne bi bilo načina da se one obrazuju da bi zarađivale za život, time bi se njihov uticaj okončao. One ne bi mogle da dobiju naimenovanja. Ako ne bi mogle da dobiju naimenovanja, one bi ponovo bile zavisne od svojih očeva i braće; a ako bi ponovo bile zavisne od svojih očeva i braće, one bi ponovo svesno ili nesvesno bile za rat. Istorija to bez sumnje potvrđuje. Zato moramo poslati gvineju počasnoj blagajnici fonda za obnovu koledža i dozvoliti joj da s njom uradi ono što može. Beskorisno je postavljati uslove u pogledu načina na koji će se ta gvineja potrošiti.

Ovo je, dakle, prilično klimav i obeshrabrujući odgovor na vaše pitanje da li od univerzitetskih vlasti možemo tražiti da kćeri obrazovanih muškaraca upotrebe svoj uticaj kroz obrazovanje da bismo sprečili rat. Izgleda da od njih ne možemo tražiti ništa; vlasti moraju da idu starim putem do starog kraja; mi kao marginalke možemo da utičemo jedino indirektno. Ako od nas zatraže da učimo studente, možemo veoma pažljivo ispitati cilj takvog učenja i odbiti da ih učimo svakoj umetnosti ili nauci koja podstiče na rat. Pored toga, možemo iskazati blagi prezir prema kapelama, diplomama i prema vrednosti ispita. Možemo da napomenemo da nagrađena pesma zaista može biti dobra uprkos činjenici da je dobila nagradu; i možemo tvrditi da je neka knjiga možda vredna čitanja uprkos tome što je njen autor položio diplomski ispit iz engleskog sa počasnim stepenom. Ako od nas zatraže da držimo predavanja, možemo odbiti da to učinimo jer bismo tim činom poduprle taj jalov i nemoralan predavački sistem.³⁰ I, naravno, ako nam ponude položaje i počasti, možemo ih odbiti – kako bismo zaista, u svetlu ovih činjenica, mogle da postupimo drugačije? No ne smemo zatvoriti oči pred činjenicom da je u aktuelnoj situaciji najbolji način na koji vam možemo pomoći da kroz obrazovanje sprečite rat u tome da date što je moguće više novca za koledže na koje idu kćeri obrazovanih muškaraca. Jer, da ponovim,

ako te kćeri ne steknu obrazovanje one neće moći da zarađuju za život. Ako ne budu mogle da zarađuju za život, ponovo će biti ograničene na obrazovanje u svom domu; a ako budu ograničene na obrazovanje u svom domu, one će ponovo, i svesno i nesvesno, biti za rat. O tome ne može biti sumnje. Ako sumnjate, ako tražite dokaze, pozovimo se još jednom na biografije. Njihovo svedočenje o ovoj temi je tako ubedljivo, ali i podjednako obimno, tako da moramo pokušati da sažmemo mnogo knjiga u jednu priču. Evo, dakle, priče o životu kćeri jednog obrazovanog muškarca koja je zavisila od oca i brata u svom domu u devetnaestom veku.

Bio je vreo dan, ali ona nije mogla da izađe napolje. “Koliko sam dugih dosadnih letnjih dana provela zazidana u kući zato što za mene nije bilo mesta u porodičnoj kočiji, a nijedna sluškinja nije imala vremena da izađe i prošetala sa mnom.” Sunce je zašlo i ona je najzad izašla, obučena onako kako je to bilo moguće sa godišnjom svotom koja se kretala od 40 do 100 funti.³¹ Ali, “na svaku zabavu na koju pođe mora je pratiti otac ili majka ili neka udata žena.” Koga je ona sretala na tim zabavama tako obučena i sa takvom pratnjom? Obrazovane ljude – “ministre u vladi, ambasadore, poznate vojnike i njima slične, sve divno obučene, sa odlikovanjima na grudima.” O čemu su razgovarali? O svemu što je moglo da razonodi um zaposlenih muškaraca koji su želeli da zaborave na svoj sopstveni posao – “ogovaranje ljudi koji igraju” bilo je sasvim na mestu. Dani su prolazili. Došla je subota. Subotom su “poslanici i drugi zaposleni muškarci bili slobodni da uživaju u društvu”; dolazili su na čaj, a dolazili su i na večeru. Sutradan je bila nedelja. Nedeljom je “velika većina nas, sasvim prirodno, išla ujutru u crkvu.” Leti su primali goste, “uglavnom rodbinu”, na selu. Sad je zima. Zimi su “učile istoriju, književnost i muziku, a pokušavale su da crtaju i slikaju. Iako nisu stvorile ništa izuzetno ipak su mnogo naučile baveći se tim aktivnostima.” I tako su godine prošle u posetama bolesnim, u podučavanju siromašnih. Kakav je bio taj veliki cilj, kakva je bila svrha tih proteklih godina, tog obrazovanja? Brak, naravno.” ... nije bilo reči o tome da li treba da se udamo već jednostavno za koga treba da se udamo,” kaže jedna od njih. Brak je bio razlog što je dobila obrazovanje. Zbog braka je sviruckala na klaviru, ali joj nije bilo dozvoljeno da svira u orkestru; crtala je nevine prizore iz domaćeg okruženja, ali joj nikad nisu dozvolili da prouči akt; pročitala je ovu knjigu, ali joj nisu dozvolili da pročita onu zabra-

njenu o kojoj se govorilo. Zbog braka je obrazovano njeno telo; data joj je služavka; zabranjeno joj je da izlazi na ulicu; da ide u polje; zabranjeno joj je da bude sama – sve joj je to nametnuto da bi svoje netaknuto telo sačuvala za svog muža. Ukratko, pomisao na brak uticala je na sve što je govorila, na sve što je mislila, na sve što je radila. Kako je uopšte moglo biti drugačije? Brak je bio jedina profesija kojom je mogla da se bavi.³²

Prizor koji nam se ukazuje pred očima toliko je čudan zbog toga kako prikazuje i obrazovanog muškarca i njegovu kćer da nas dovedu u iskušenje da malo zastanemo. Samo uticaj fazana na ljubav zaslužuje zasebno poglavlje.³³ No mi sada ne postavljamo ono zanimljivo pitanje, kakav je bio uticaj obrazovanja na tu rasu? Mi pitamo zašto je takvo obrazovanje napravilo od obrazovane osobe svesnu i nesvesnu zagovornicu rata? Ona je, očigledno, svesno bila primorana da upotrebi sav svoj uticaj da bi učvrstila sistem koji joj je obezbeđivao sluškinje, kočije, lepu odeću i divne zabave. To je bio put da se stigne do braka. Ona je, svesno, morala da upotrebi sav svoj šarm ili lepotu da bi laskanjem sebi privolela zaposlene muškarce, vojnike, advokate, ambasadore ili ministre u kabinetu koji su želeli rasonodu posle dana provedenog na poslu. Ona je, svesno, morala da prihvati njihova mišljenja, da se složi sa njihovim odlukama, jer je jedino tako mogla da od njih iskamči sredstva za udaju ili sam brak.³⁴ Ukratko, sav njen svesni napor morao je ići u prilog, da se poslužimo rečima leđi Lavlejs, “našoj sjajnoj Imperiji”... “čiju cenu,” dodala je, “uglavnom plaćaju žene.” A ko može da posumnja na njene reči ili u činjenicu da je ta cena bila ogromna?

Ali njen nesvestan uticaj išao je možda još više u prilog ratu. Kako bismo drugačije mogle da objasnimo tu zapanjujuću eksploziju elana iz avgusta 1914. godine kad su obrazovane kćeri obrazovanih muškaraca, pohrlile u bolnice, neke od njih i dalje u pratnji služavki, vozile kamione, radile u polju i u fabrikama municije, koristeći pritom svoje ogromne zalihe šarma i saosećanja da bi ubedile mladiće da je herojski boriti se u ratu, a da ranjeni u borbi zaslužuju svu njihovu brigu i hvalu? Razlog za to leži u činjenici što su i jedni i drugi stekli isto obrazovanje. Toliko je duboka bila nesvesna mržnja kćeri obrazovanih muškaraca prema obrazovanju u svom domu i prema njegovoj okrutnosti, njegovom siromaštvu, njegovom licemerju, njegovom nemoralu, njegovoj ništavnosti, da bi one prihvatile svaki posao, ma koliko ropski, da bi svakog općinile,

koliko god fatalno, ako bi im to pomoglo da iz njega pobjegnu. Tako su one svesno želele da “nađu sjajnu Imperiju”; nesvesno su želele naš sjajni rat.

Prema tome, Gospodine, ako želite da mi pomognemo vama da sprečite rat, neminovno nam se nameće sledeći zaključak: mi prvo moramo pomoći da se obnovi koledž koji je, koliko god nesavršen, jedina alternativa obrazovanju kod kuće. Moramo se nadati da će se vremenom to obrazovanje možda promeniti. Tu gvineju za obnovu koledža moramo dati pre nego što vama damo gvineju koju tražite za vaše društvo. Jer ona doprinosi istom cilju – sprečavanju rata. Gvineje su retke, gvineje su vredne; ali pošaljimo jednu, bez ikakvih uslova, počasnoj blagajnici fonda za obnovu koledža jer na taj način dajemo konkretan doprinos sprečavanju rata.

BELEŠKE ZA PRVO POGLAVLJE

1. *The Life of Mary Kingsley*, Stephen Gwynn, str. 15. Teško je doći do tačnih podataka o sumama potrošenim na obrazovanje kćeri obrazovanih muškaraca. Možemo pretpostaviti da je iznos od oko 20 ili 30 funti pokrивao celokupne troškove obrazovanja Meri Kingzli (1862 - 1900). Smatra se da je prosečna suma u devetnaestom veku, a i kasnije, iznosila oko 100 funti. Žene koje su na taj način stekle obrazovanje često su veoma snažno osećale njegove mane. "Uvek veoma bolno osetim nedostatke svog obrazovanja kad izađem iz kuće," napisala je En Klaf, prva upravnica Njunama. (*Life of Ann Clough*, B. A. Clough, str. 60) Elizabeta Holdejn koja je, kao i gospođica Klaf, poticala iz izuzetno obrazovane porodice i sama je stekla skoro istovetno obrazovanje. Ona kaže da kad je odrasla: "Moje prvo ubeđenje bilo je da nisam obrazovana i razmišljala sam kako se to može popraviti. Volela bih da sam mogla da idem u koledž, ali u to vreme nije bilo uobičajeno da devojčice idu u koledž niti je ta ideja ohrabrivana. Pohađanje koledža bilo je i skupo. Nije uopšte dolazilo u obzir da kćer, jedinica, ostavi majku, udovicu, da bi išla u školu, a nikog nije ni zanimalo kako bi to moglo da se ostvari u praksi. U to vreme se pojavio novi pokret za održavanje časova korespondencije ..." (Iz *One Century to Another*, Elizabeth Haldane, str. 73) Napor koji su te neobrazovane žene ulagale da prikriju svoje neznanje bio je vredan hvale ali ne uvek i uspešan. "One su prijatno ćaskale o aktuelnim temama, pažljivo izbegavajući sporna pitanja. Na mene je veliki utisak ostavilo njihovo neznanje i ravnodušnost prema svemu onom što izlazi iz okvira njihovog sopstvenog domena ... čak i majka spikera iz Donjeg doma veruje da Kalifornija pripada nama, da je deo naše Imperije!" (*Distant Fields*, H. A. Vachell, str. 109) Na činjenicu da je neznanje u devetnaestom veku često bilo simulirano zbog aktuelnog uverenja da obrazovani muškarci u njemu uživaju ukazuje energija s kojom je Tomas Gizborn (Thomas Gisborne), u svom poučnom delu *On the Duties of Women* (str. 278), ukorio sve one koji ženama preporučuju "da se brižljivo uzdrže da svojim bračnim partnerima u celosti otkriju svoje sposobnosti i dostignuća." "To nije diskrecija već lukavstvo. To je pritivnost, to je svesna prevara. Ona ne bi mogla dugo da opstane, a da ne bude otkrivena."

Ali kćer obrazovanog muškarca u devetnaestom veku još manje je znala o životu nego o knjigama. Jedan razlog tog neznanja navodi se u sledećem citatu: "Pretpostavljalo se da većina muškaraca nije čestita, to jest, da bi skoro svi

bili u stanju da priđu ženskoj osobi i uznemiravaju je – ili, što je još gore svakoj mladoj ženi koja ide bez pratnje.” (“Society and the Season,” Mary, Countess of Lovelace, u *Fifty Years*, 1882-1932, str. 37) Kretanje joj je bilo ograničeno na uzak krug ljudi, a njeno “neznanje i ravnodušnost” prema svemu što je izvan toga bili su opravdani. Očigledno je da je veza između tog neznanja i koncepta muškosti karakterističnog za devetnaesti vek – oličenog u viktorijanskom junaku – “činila nespojivim čestitost” i muževnost. U jednom poznatom odlomku Tekeru se žali zbog ograničenja koja su čestitost i muževnost nametale njegovoj umetnosti.

2. Naša ideologija je još uvek tako zadržto antropocentrična da je bilo neophodno iskovati ovaj nezgrapn termin – kćer obrazovanog muškarca – da bismo mogli da opišemo tu klasu čiji su očevi obrazovani u privatnim školama i na univerzitetima. Ako termin “buržu” i pristaje njenom bratu, očito je da bi bilo krajnje pogrešno upotrebiti ga za nju koja apsolutno ne poseduje dve glavne karakteristike buržoazije – kapital i odgovarajuće uslove života.

3. Broj životinja ubijenih u Engleskoj iz sporta tokom proteklog veka verovatno se ne može ni izračunati. Brojka od 1.212 komada divljači navodi se kao prosek za jedan dan lova u Četstvrtu 1909. godine. (*Men, Women and Things*, Duke of Portland, str. 251) U sećanjima o ovom sportu retko se spominju žene lovci, a njihova pojava u lovištima izazivala je brojne zajedljive komentare. “Kegla”, poznata jahačica iz devetnaestog veka, bila je dama lakog morala. Veoma je verovatno da je u devetnaestom veku vladalo uverenje da postoji neka veza između sporta i poročnosti kod žena.

4. *Francis and Riversdale Grenfell*, John Buchan, str. 189, 205.

5. *Antony* (Viscount Knebworth), *the Earl of Lytton*.

6. *The Poems of Wilfred Owen*, edited by Edmund Blunden, str. 25, 41.

7. Lord Hjuart, nazdravljajući “Engleskoj” na banketu Društva svetog Džordža u Kardifu.

8. i 9. *The Daily Telegraph*, 5. februar 1937.

10. Postoji, naravno, jedna bitna stvar koju obrazovane žene mogu da ponude, a to su deca. Postoji i jedan način na koji one mogu da pomognu u sprečavanju rata, a to je da odbiju da rađaju decu. Tako gospođa Helena Normanton smatra da se “jedina stvar koju žene u svakoj zemlji mogu da urade da bi sprečile rat sastoji u tome da prestanu da proizvode ”topovsko meso.” (Godišnji izveštaj *Saveta za građansku jednakost*, *Dejli telegraf*, 5. mart 1937) U pismima čitalaca često se izražava podrška ovom stavu. “Ja mogu da objasnim gospodinu Hariju Kembelu zbog čega žene odbijaju da rađaju u ovim vremenima. Kad muškarci budu naučili da vladaju državom, oni će vladati tako da ratovi pogađaju samo one koji izazivaju svađu, umesto što satiru one koji to

ne čine, a onda će žene možda opet poželeti da imaju veliku porodicu. Zašto bi žene rađale decu u ovakvom svetu kakav je danas?" (Edith Maturin-Porch, u *The Daily Telegraph*, 6. septembar 1937) Činjenica da natalitet u obrazovanim slojevima stanovništva opada izgleda da ukazuje na to da žene prihvataju savet koji im je dala gospođa Normanton. Isti savet im je, u veoma sličnim okolnostima, ponudila Lisistrata pre više od dve hiljade godina.

11. Ima, naravno, bezbroj vrsta uticaja pored onih koji su navedeni u tekstu. One se kreću od običnog uticaja opisanog u sledećem odlomku: "Tri godine kasnije ... vidimo je kako mu piše kao ministru u vladi da bi ga zamolila da se zauzme za jednu osobu dragu Kruni koja živi ... (*Henry Chaplin, a Memoir*, Lady Londonderry, str. 57) do veoma suptilnog uticaja kakav je na svog muža vršila Ledi Makbet. Negde između njih nalazi se uticaj koji je opisao D. H. Lorens: "Ne vredni mi da išta pokušavam da uradim ako iza mene ne stoji žena ... Jer me žena koju volim na izvestan način drži u direktnoj vezi s nepoznatim u kome sam, u suprotnom, pomalo izgubljen." (*Letters of D. H. Lawrence*, str. 93-4); s prethodno iznetim stavom možda možemo da uporedimo, mada je ta kolokacija čudna, poznatu i veoma sličnu definiciju koju je dao bivši kralj Edvard VIII kad je abdicirao. Politička situacija koja danas vlada u inostranstvu izgleda da pogoduje uticaju iz interesa. Na primer: "Jedna priča poslužiće nam da ilustrujemo aktuelni stepen ženskog uticaja u Beču. Prošle jeseni planirali smo da donesemo jednu meru koja će još više umanjiti mogućnost da se žene zaposle u svojim profesijama. Njihovi protesti, molbe i pisma nisu urodili nikakvim plodom. Najzad, u očajanju, jedna grupa dama poznatih u gradu ... sastala se da napravi plan akcije. Tokom naredne dve nedelje, i tokom nekoliko sati dnevno, neke od tih dama telefonirale su ministrima koje su lično poznavale, pod izgovorom da žele da ih pozovu na večeru. Koristeći do maksimuma šarm po kome su Bečlijke poznate, one su "časkale sa ministrima, zapitkivale ih ovo i ono, da bi na kraju spomenule pitanje koje ih je bacilo u takav očaj. Kako je ministrima telefoniralo nekoliko dama, od kojih oni nisu želeli nijednu da uvrede, i kako su ih ti razgovori odvlačili od neodložnih državnih poslova, ministri su odlučili da naprave kompromis pa je tako donošenje pomenute mere odloženo." (*Women Must Choose*, Hilary Newit, str. 129.) Slična upotreba uticaja često je namerno vršena u bici za dobijanje prava glasa na izborima. No govori se da je ženski uticaj umanjjen dobijanjem prava glasa. Tako maršal fon Biberštajn smatra da su "žene uvek predvodile muškarce ... ali on nije želeo da one imaju pravo glasa." (*From One Century to Another*, Elizabeth Haldane, str. 258)

12. Engleskinje su bile izložene brojnim kritikama zato što su se u borbi za dobijanje prava glasa služile silom. Kad su 1910. godine sifražetkinje

“izgazile” šejšir gospodina Birela kome su pritom od njihovih udaraca stradale i cevanice, ser Olmerik Ficroj je rekao da će “ovakav napad organizovane bande “janičara” na nemoćnog starca, nadamo se, ubediti mnoge ljude da ovaj pokret prožima umno poremećeni duh anarhije.” (*Memoirs of Sir Almeric Fitzroy*, tom. II, str. 425.) Ove primedbe očigledno nisu važile za snage u Evropskom ratu. Pravo glasa je zaista dato Engleskinjama uglavnom zbog toga što su pomagale Englezima da primenjuju silu u tom ratu. “Četrnaestog avgusta 1916”, gospodin Askvit je i sam odustao od protivljenja “da žene dobiju pravo glasa”. “Istina je,” rekao je, (da žene) ne mogu da se bore tako što će uzeti pušku u ruku i slično, ali ... one su na najefikasniji način pomogle u vođenju rata.” (*The Cause*, Ray Strachey, str. 354) Ta činjenica pokreće teško pitanje da li oni koji nisu pomogli u vođenju rata, već su činili sve da spreče vođenje rata, treba da upotrebe pravo glasa na koje imaju pravo pre svega zbog toga što su drugi “pomogli u vođenju rata”? To da su one pastorkе, a ne punopravne kćeri Engleske pokazuje činjenica da one udajom menjaju nacionalnost. Jedna žena, bez obzira na to da li je pomagala u borbi protiv Nemaca ili ne, postaje Nemica ako se uda za Nemca. Njena politička uverenja moraju tad u celosti preći u svoju suprotnost, a njena odanost roditeljima mora se preneti na muža.

13. *Sir Ernest Wild*, K. C., Robert J. Blackburn, str. 174-5

14. Činjenice koje s vremena na vreme objavljuje Nacionalni savez društava za građansku jednakost (*National Union of Societies for Equal Citizenship*) govore da se pravo glasa pokazalo kao značajna tekovina. “Ova publikacija (*Šta nam je pravo glasa pomoglo da uradimo*) u početku je izgledala kao letak; sada (1927) je izrasla u pamflet od šest strana koji stalno mora da se povećava.” (Josephine Butler, M. G. Fawcett i E. M. Turner, beleška, str. 101)

15. Nisu nam dostupni podaci da bismo proverile činjenice koje verovatno imaju veoma značajan uticaj na biologiju i psihologiju polova. U tom suštinski važnom ali čudnovato zapostavljenom uvodu moramo početi tako što ćemo na karti Engleske u velikoj razmeri svojину koju poseduju muškarci obeležiti crvenom bojom; svojину koju poseduju žene obeležićemo plavom bojom. Zatim moramo uporediti broj ovaca i stoke koji pojede svaki pol; potom koliko svaki pol popije vina i piva; koliko popuši duvana; posle toga moramo pažljivo ispitati njihove fizičke aktivnosti; obavljanje kućnih poslova; praktikovanje seksualnih odnosa, itd. Istoričare, naravno, uglavnom interesuju rat i politika ali oni ponekad bace svetlost i na ljudsku prirodu. Tako Makoli opisujući englesku gospodu na selu iz sedamnaestog veka kaže: “Njegova žena i kćer bile su po ukusu i svojini ispod nivoa kućepaziteljke ili kuhinjske pomoćnice iz današnjeg

vremena. One su krpile i prele, sušile neven, pravile vino od ogrozda i paštetu od sretine.”

Zatim nastavlja: “Dame, čiji je posao obično bio da skuvaju obrok, povlačile bi se čim bi jelo bilo proždрано ostavljajući gospodu da uživaju u piću i duvanu.” (*Macaulay, History of England*, Poglavlje tri) Ali i mnogo kasnije, gospoda su i dalje pila, a dame su se i dalje povlačile. “Kad je moja majka bila mlada i pre nego što se udala, stare navike opijanja iz doba namesništva i iz osamnaestog veka i dalje su trajale. U Vuberskoj opatiji postojao je običaj da stari pouzdani porodični nadzornik posluge svake večeri u salonu podnosi izveštaj mojoj baki. U skladu sa okolnostima, ovaj odani porodični sluga mogao je da izjavi: “Gospoda su večeras dobro potegla; možda bi bilo najbolje da se mlade dame povuku,” ili “Gospoda su večeras popila tek koju kap.” U slučaju kad bi devojke bile otpremljene na sprat, one su volele da stoje u gornjem hodniku i posmatraju raskalašnu, bučnu masu koja izlazi iz trpezarije.” (*The Days Before Yesterday*, Lord F. Hamilton, str. 322) Zadatak naučnika iz budućih vremena biće da objasne kakve su posledice piće i svoji-na ostavile na hromosome.

16. Izgleda da je činjenica da oba pola imaju veoma izraženu, mada različitu, ljubav prema odevanju promakla pažnji dominantnog pola što je, pretpostavljamo, u velikoj meri posledica hipnotičke moći dominacije. Tako je pokojni sudija Makardi, sumirajući slučaj gospođe Frankou, primetio: “Ne možemo očekivati da se žene odreknu suštinskog obeležja ženstvenosti niti utehe koju im priroda pruža zbog njihovog konstantnog i nesavladivog fizičkog hendikepa ... Odevanje je, ipak, jedan od glavnih načina izražavanja ženske ličnosti ... U pogledu odevanja žene često do kraja ostaju deca. Ne sme se prevideti psihološka strana tog pitanja. Imajući u vidu prethodno iznesene činjenice, zakon je s pravom utvrdio da se moraju poštovati pravila razboritosti i sklada.” Sudija koji je diktirao ovaj tekst nosio je odoru ljubičastocrvene boje, ogrtač od hermelina i veliku periku sa veštačkim loknama. Moramo se zapitati da li je on uživao u “utesi koju priroda pruža zbog konstantnog i nesavladivog fizičkog hendikepa” i da li je opet on sam primenjivao “pravilo razboritosti i sklada”. Ali “ne sme se prevideti psihološka strana tog pitanja”; međutim, činjenica da su izuzetnost njegovog izgleda ali i izgleda admirala, generala, poklisara, stražara na konjima, plemića, čuvara londonskog Tauera, itd., bili potpuno izvan njegovog vidokruga omogućila mu je da očita lekciju toj dami bez ikakve svesti o tome da i sam deli njenu slabost; ta činjenica pokreće dva pitanja: koliko se često mora ponoviti neki postupak da bi postao tradicionalan i stoga dostojan poštovanja; i u kom stepenu društveni prestiž izaziva slepilo

prema izuzetnoj prirodi sopstvene odeće? Izuzetnost u odevanju, osim kad je povezana s nekim položajem, često izaziva podsmeh.

17. Na Novogodišnjem spisku za dodelu odlikovanja za 1937. godinu, odlikovanja je prihvatilo 144 muškarca i sedam žena. Iz očiglednih razloga ova činjenica ne može se uzeti kao mera njihovih želja za takvom reklamom. Psihološki gledano, čini nam se da je nesporna činjenica da je ženama lakše nego muškarcima da odlikovanja odbiju. Činjenica da je intelekt (grubo rečeno) glavno profesionalno preimućstvo muškarca, a da su zvezde i lente njegovo glavno sredstvo za isticanje tog intelekta, navodi nas na pomisao da su zvezde i lente identične sa puderom i šminkom, glavnim sredstvima koje žena koristi da istakne svoje najznačajnije profesionalno preimućstvo lepotu. Prema tome, tražiti od njega da odbije titulu viteza bilo bi isto kao tražiti od nje da odbije haljinu. Suma koja se 1901. godine plaćala za titulu viteza bila bi veoma prihvatljiva kao džeparac od kog bi se kupovale haljine; “21. april (nedelja) – Video sam Menela koji je kao i obično znao sve tračeve. Izgleda da su Kraljeve dugove privatno otplatili njegovi prijatelji, od kojih mu je jedan navodno pozajmio 100 hiljada funti, a zadovoljio se da mu bude vraćeno 25 hiljada funti plus titula viteza.” (*My Diaries*, Wilfrid Scawen Blunt, drugi deo, str. 8)

18. Marginalkama je teško da saznaju tačne cifre. Međutim, iz divnog prikaza, koji je pre nekoliko godina objavio gospodin Dž. M. Kejnz u listu *Nejšn*, o istoriji Koledža Kler u Kembridžu, može se pretpostaviti da su ti prihodi zamašni. “Kolale su glasine da je bilo potrebno šest hiljada funti da se uradi” ova knjiga. Po istim glasinama grupa studenata vraćala se u zoru sa nekog slavlja i videla oblak na nebu; taj oblak je dok su ga posmatrali poprimio obličje žene koja je, kad su je studenti zamolili da im da neki znak, u pljusku blistavog grada ispustila jednu reč “pacovi”. To je protumačeno u skladu s onim što je napisano na jednoj drugoj stranici istog broja lista *Nejšn* i što nam se čini da je istina; činjenica je da su studentkinje jednog ženskog koledža bile izložene velikoj mucu zbog toga što su “hladne i mračne spavaće sobe u prizemlju bile prepune miševa.” Ta utvara se, kako se verovalo, poslužila ovim sredstvom da bi gospodi iz Klera koja su želela da joj ukažu poštovanje saopštila da bi joj ček od šest hiljada funti na ime Upravnice ... odao veću počast od knjige pa makar ta knjiga bila “obučena u najlepšu haljinu od hartije i crnog platna”... Međutim, nema ničeg mitskog u činjenici koja je zabeležena u istom broju lista *Nejšn* o tome da je “Samervil s patetičnom zahvalnošću primio sedam hiljada funti koje je dobio prošle godine kao poklon povodom jubilejske svečanosti i iz privatne zaostavštine.”

19. Jedan veliki istoričar ovako je opisao poreklo i karakter univerzitetâ jer se i sam školovao na jednom od njih: “Oksford i Kembridž osnovani su u

mračno doba lažne i varvarske nauke i oni su još uvek ukaljani porocima svog porekla ... Pošto su zakonski ozvaničena poveljama papâ i kraljeva, ova društva su dobila monopol nad javnim obrazovanjem; a duh monopolista je skućen, lenj i ugnjetački: njihov rad je skuplji i manje produktivan od rada nezavisnih umetnika; nova dostignuća koja su rezultat slobodne konkurencije u tim uglednim korporacijama prihvataju se nevoljno, sporo i mrzovoljno jer ne postoji strah od suparnika niti strah od greške. Skoro da se možemo zapitati da li će ikakva reforma u njima biti dobrovoljan čin; njihov monopol toliko je duboko ukorenjen u zakonu i predrasudama da bi čak i svemoćni parlament ustuknuo pred sprovođenjem istrage o stanju i zloupotrebama izvršenim na ova dva univerziteta.” (Edward Gibbon, *Memoirs of My Life and Writings*.) “Svemoćni parlament” je, ipak, sredinom devetnaestog veka započeo istragu o stanju na Univerzitetu u Oksfordu, o disciplini, studijama i njegovim prihodima. Ali na koledžima je ispoljeno toliko pasivnog otpora da se moralo odustati od istrage o prihodima. Utvrđeno je, međutim, da su od ukupno 542 stipendije na svim fakultetima Univerziteta u Oksfordu samo 22 zaista dostupne bez restriktivnih uslova pokroviteljstva, mesnih ili rođaćkih veza ... članovi istražne komisije ... utvrdili su da su Gibonove optužbe bile na mestu ... (*Herbert Warren of Magdalen*, Laurie Magnus, str. 47-9) Prestiž koji je donosilo univerzitetsko obrazovanje ipak je ostao veliki dok su stipendije smatrane izuzetno poželjnim. Kad je Pjuzi postao profesor na Orijeleu, “zvona na parohijskoj crkvi u Pjuziju iskazala su zadovoljstvo njegovog oca i njegove porodice.” Kad je opet Njumen izabran za profesora, “sva zvona sa tri zvonika počela su da zvone – na Njumenov račun.” (*Oxford Apostles*, Geoffrey Faber, str. 131, 69) Mada su i Pjuzi i Njumen po prirodi bili izuzetno duhovni ljudi.

20. *The Crystal Cabinet*, Mary Butts, str. 138. Rečenica u celini glasi: “Jer kao što mi je rečeno da je želja za učenjem kod žene protiv Božje volje, tako su ženi u isto ime uskraćene i mnoge druge bezazlene slobode i druga bezazlena uživanja” – u skladu s tom primedbom poželjno je da iz pera kćeri obrazovanog muškarca izade biografija Božanstva u čije ime su počinjena takva zverstva. Uticaj vere na obrazovanje žena ne može se ni na koji način preceniti. “Ako se, na primer,” kaže Tomas Gizborn, “objašnjava upotreba muzike, neka se ne previdi njen uticaj na jačanje pobožnosti. Ako se govori o crtanju, neka se studentkinje nauče i naviknu da u umetničkim delima posmatraju snagu, mudrost i dobrotu njihovog Tvorca.” (*The Duties of the Female Sex*, Thomas Gisborne, str. 85) Činjenica da gospodin Gisborn i njemu slični, a to je brojna družina, zasnivaju svoje obrazovne teorije na učenju svetog Pavla mogla bi nas navesti na pomisao da pripadnice ženskog pola treba da “nauče i naviknu se da u umetničkim delima posmatraju snagu, mudrost i dobrotu,” ali ne toliko

Božanstva koliko gospodina Gizborna. Iz toga je trebalo da zaključimo da će se biografija Božanstva pretvoriti u Rečnik sveštenečke biografije.

21. *Mary Astell*, Florence M. Smith. “Na žalost, protivljenje jednoj tako novoj ideji (koledžu za žene) bilo je veće nego interesovanje za nju; ono nije dolazilo samo od dnevnih satiričara koji su, poput humorista iz svih epoha, smatrali da je napredna žena povod za smeh te im je Meri Estel poslužila kao predmet podsmeha u komedijama tipa *Učenih žena*, već i od ljudi iz Crkve koji su u tom planu videli pokušaj da se vrati papstvo. Najveći protivnik ove ideje bio je jedan poznati biskup koji je, kako tvrdi Belard, sprečio izvesnu uglednu damu da uplati novčani prilog za taj plan. Elizabeta Elstob rekla je Belardu ime tog poznatog biskupa u odgovoru na njegovo raspitivanje. ‘Po Elizabeti Elstob ... biskup Bernet sprečio je tu dobru nameru odvrativši pomenutu uglednu damu od namere da je podrži.’ (op. cit., str. 21-2) “Ugledna dama” je možda bila princeza Ana ili ledi Elizabeta Hejstingz; ali izgleda da postoji razlog da verujemo da je reč o princezi Ani. Pretpostavku da je taj novac progutala Crkva verovatno opravdava istorija te Crkve.

22. *Ode for Music*, izvedena u zgradi senata u Kembridžu, 1. jula 1769.

23. “Uveravam vas da ja nisam neprijatelj žena. Veoma sam naklonjen ideji da se one zaposle kao radnice ili kao sluškinje. Ja, međutim, sumnjam da postoji mogućnost da one uspeju u poslovnom svetu kao kapitalisti. Siguran sam da bi većina žena doživela nervni slom zbog napetosti kao i da većina žena apsolutno nije u stanju da disciplinovano ćuti što je neophodna osobina za svaki oblik saradnje. Možda ćete vi to sve promeniti kroz dve hiljade godina, ali današnje žene samo flertuju sa muškarcima i svađaju se jedna s drugom.” Odlok iz pisma koje je Volter Bedžet uputio Emili Dejvis kao odgovor na njeno pismo u kome ga je ona zamolila da joj pomogne da osnuje Gerton.

24. *Recollections and Reflections*, Sir J. J. Thomson, str. 86-8, 296-7

25. “Univerzitet u Kembridžu još uvek odbija da primi žene u puno članstvo; on im daje samo nominalne diplome te stoga žene nemaju nikakvog udela u upravljanju Univerzitetom.” (*Memorandum on the Position of English Women in Relation to that of English Men*, Philippa Strachey, 1935, str. 26) Vlada, međutim, od državnog novca daje “velike subvencije” Univerzitetu u Kembridžu.

26. “Ukupan broj studentkinja u priznatim visokoškolskim institucijama za obrazovanje žena koje se obrazuju na Univerzitetu ili rade u univerzitetskim laboratorijama ili muzejima ni u jednom trenutku ne sme da pređe brojku od pet stotina.” (*The Student's Handbook to Cambridge*, 1934-5, str. 616) Vitariker nas obaveštava da je broj studenata muškaraca koji su oktobra 1935. godine

bili u internatu u Kembridžu iznosio 5.328. S tim u vezi, nije bilo ni pomena o tome da bi njihov broj mogao biti ograničen.

27. Spisak muškaraca koji su dobili stipendiju na Kembridžu objavljen u *Tajmsu* od 20. decembra 1937. godine, dugačak je, grubo rečeno, oko osamdeset santimetara; spisak žena koje su dobile stipendiju na Kembridžu dugačak je, grubo rečeno, oko četrnaest santimetara. Postoji sedamnaest koledža za muškarce, a ovaj spisak uključuje samo njih jedanaest. To znači da se dužina od osamdeset santimetara mora povećati. Postoje samo dva koledža za žene i oba su uzeta u obzir.

28. Sve do smrti ledi Stenli od Olderlija u Gertonu nije postojala kapela. "Kad je dat predlog da se sagradi kapela, ona se usprotivila navodeći kao razlog činjenicu da sva sredstva koja su im dostupna treba da se potroše na obrazovanje. 'Dok sam ja živa, neće biti kapele u Gertonu' govorila je. Kapela koja se sada tamo nalazi podignuta je odmah posle njene smrti." (*The Amberley Papers*, Patricia and Bertrand Russell, tom I, str. 17) Da je samo njen duh imao isti onaj uticaj kao što ga je imalo njeno telo! Ali duhovi, kako se priča, nemaju čekovnu knjižicu.

29. "Ja isto tako smatram da, u celini gledano, te škole za devojkje žele da svoje obrazovanje, kao slabiji pol, u glavnim crtama uredi po ugledu na ranije ustanovljene institucije kao što je moja. Ja lično smatram da ovaj problem treba da reši neki genije i to originalno i na sasvim drugačijim osnovama." (*Things Ancient and Modern*, C. A. Alington, str. 216-17) Nisu nam potrebni ni genije ni originalnost da bismo videli da "te osnove", pre svega, moraju biti jeftinije. Ali bilo bi zanimljivo saznati kakvo značenje treba da pripišemo reči "slabiji" u ovom kontekstu. Jer Dr Elington kao nekadašnji upravnik Itona mora biti svestan da je njegov pol ne samo stekao, već je i zadržao, ogromne prihode te drevne zadužbine. Što je, pomislili biste, svakako dokaz polne snage, a ne polne slabosti. Činjenica da Iton nije "slab", bar ne u finansijskom pogledu, vidi se u sledećem citatu iz pomenute knjige Dr Elingtona: "U skladu sa sugestijom jedne od Premijerovih Komisija za obrazovanje, rektor i profesori odlučili su, dok sam ja bio upravnik, da sve stipendije na Itonu imaju utvrđenu vrednost koja se može liberalno povećati u slučaju potrebe. To povećanje bilo je toliko liberalno da u Koledžu ima nekoliko dečaka čiji roditelji ne plaćaju ništa bilo za stanovanje bilo za obrazovanje." Jedan od dobrotvora bio je pokojni lord Rouzberi. "On je bio velikodušan dobrotvor naše škole," obaveštava nas Dr Elington, "i ustanovio je stipendiju iz istorije u vezi s kojom se desio zanimljiv događaj. On me je upitao da li je suma koju poklanja dovoljna, a ja sam predložio da doda još 200 funti za ispitivača. On nam je poslao ček na 2.000 funti; ukazano mu je na dotično neslaganje, a ja u svom albumu imam

njegov odgovor u kome on kaže da smatra da će lepa okrugla suma biti bolja nego njen deo.” (op. cit., str. 163, 186) Celokupna suma potrošena 1854. godine u Čeltenham koledžu za devojke na plate zaposlenih i honorare gostujućih profesora iznosila je 1.300 funti; “dok je obračun u decembru pokazao manjak od 400 funti” (*Dorothea Beale of Cheltenham*, Elizabeth Raikes, str. 91)

30. Reči “jalov i nemoralan” zahtevaju objašnjenje. Niko ne tvrdi da su sva predavanja i svi predavači “jalovi i nemoralni”. Mnoge predmete moguće je predavati jedino uz pomoć dijagrama i ličnog dokazivanja. Ove reči u tekstu odnose se samo na sinove i kćeri obrazovanih muškaraca koji svojoj braći i sestrama drže predavanja iz engleske književnosti. To je zastarela praksa koja datira još iz srednjeg veka kad su knjige bile retke i ona za svoj opstanak može da zahvali novčanim pobudama ili radoznalosti. Objavljivanje predavanja u obliku knjige dovoljan je dokaz lošeg intelektualnog uticaja publike na predavača, a psihološki posmatrano, uzvišen položaj na podijumu podstiče sujetu i želju za nametanjem autoriteta. Zatim, prema svođenju engleske književnosti na jedan predmet ispitivanja moraju se sumnjičavo odnositi svi oni koji imaju direktno iskustvo s teškoćama koje ta umetnost podrazumeva, a samim tim i prema veoma površnoj vrednosti odobravanja ili neodobravanja koje izražava predavač; prema tom svođenju engleske književnosti na jedan predmet ispitivanja moraju se s dubokim žaljenjem odnositi svi oni koji žele da bar jedna umetnost ostane izvan domašaja posrednika, da što duže ostane nezavisna od svake veze sa takmičenjem i bogaćenjem. Pored toga, žestina koja sada suprotstavlja jednu književnu školu drugoj, brzina kojom jedna škola ukusa smenjuje drugu, možda može, sasvim logično, da nam ukaže na moć zrelog uma koji drži predavanje nezrelim umovima i može da ih inficira snažnim, mada prolaznim, mišljenjima, ali i da ta mišljenja oboji sopstvenim predrasudama. Isto tako, nije moguće tvrditi da je podignut nivo kritičkog ili kreativnog pisanja. Žalostan dokaz mentalne krotkosti na koju predavači svode mlade ljude ogleda se u činjenici da potreba za predavanjima o engleskoj književnosti stalno raste (o čemu može da posvedoči svaki pisac) i to unutar te iste klase obrazovanih ljudi koja je trebalo da nauči da čita kod kuće. Ako cilj literarnih sekcija na koledžima nije upoznavanje književnosti, kako ponekad žele da ih opravdaju, već upoznavanje s piscima – tu su kokteli i tu je šeri; bolje bi bilo da se ni jedno ni drugo ne meša s Prustom. Ništa od svega ovog ne odnosi se, naravno, na one čiji domovi oskudevaju u knjigama. Ako je pripadnicima radničke klase lakše da usvoje englesku književnost putem žive reči, oni imaju apsolutno pravo da traže da im klasa

obrazovanih ljudi u tome pomogne. Ali činjenica da sinovi i kćeri iz klase obrazovanih ljudi i posle osamnaeste godine nastavljaju da pijuckaju englesku književnost na slamku predstavlja naviku koja, čini nam se, zaslužuje da se nazove jalovom i nemoralnom; te reči mogu se s pravom i još žešće primeniti na one koji im se na taj način ulagaju.

31. Teško je doći do tačnih brojki u pogledu novčanih iznosa koji su davani kćerima obrazovanih muškaraca pre braka. Sofija Džeks-Blejk dobijala je džeparac od 30 do 40 funti godišnje; njen otac je pripadao višoj srednjoj klasi. Ledi Leselz, čiji je otac bio grof, imala je, navodno, džeparac od oko 100 funti 1860. godine; gospodin Baret, bogati trgovac, davao je svojoj kćeri Elizabeti “od 40 do 45 funti ... svaka tri meseca, od čega je prethodno odbijen porez na prihod”. Ali to je izgleda bila kamata na sumu od 8.000 funti “ili manje ili više ... o tome je nezgodno postavljati pitanja,” koju je ona imala “u fondu”; “taj novac je donosio dve različite kamate”, i mada je pripadao Elizabeti bio je pod kontrolom gospodina Baret. No tu je reč o neudatim ženama. Udatim ženama nije bilo dozvoljeno da poseduju imovinu sve dok 1870. godine nije donet Zakon o imovini. Ledi Sent Helijer beleži da pošto je njen bračni ugovor bio sastavljen u skladu sa starim zakonom “sav moj novac pripao je mom mužu, a nijedan deo nije bio određen za moje privatne troškove ... Ja čak nisam imala ni čekovnu knjižicu niti sam ikako mogla da dobijem novac osim ako ga ne zatražim od muža. On je bio ljubazan i velikodušan ali i ubeđen da ženina imovina pripada njenom mužu ... on je plaćao sve moje račune, čuvao moju bankovnu knjižicu i davao mi mali džeparac za lične troškove.” (*Memories of Fifty Years*, Lady St Helier, str. 341) Ali ona ne kaže koliko tačno iznosi ta suma. Novčani iznos koji su dobijali sinovi obrazovanih muškaraca bio je znatno veći. Osamdesetih godina devetnaestog veka smatralo se da džeparac od 200 funti jedva zadovoljava potrebe jednog studenta u Bejliol koledžu “na kome je još uvek vladala tradicija štedljivosti”. Taj džeparac “nije im omogućavao da idu u lov, a ni da se kockaju ... Ali ako su bili pažljivi i ako su za raspust mogli da odu kući, ta suma im je mogla biti dovoljna.” (*Anthony Hope and His Books*, Sir C. Mallet, str. 38.) Novčani iznos koji im je sada potreban znatno je veći. Džino Votkins “nikad nije trošio više od 400 funti godišnje koliko je iznosio njegov džeparac kojim je pokrивao sve svoje troškove u koledžu i račune s raspusta”. (*Gino Watkins*, J. M. Scott, str. 59) Ovo su podaci iz Kembridža od pre nekoliko godina.

32. Čitaoci romana znaju kako su žene tokom celog devetnaestog veka bez prestanka bile izložene podsmehu zato što su pokušavale da se izbore za pravo da se bave svojom usamljeničkom profesijom, jer se polovina književne produkcije u to vreme bavila tom njihovom borbom. No biografije nam pokazu-

ju kako je prirodno da, čak i u ovom veku, najprosvećeniji muškarci smatraju da su sve žene usedelice i da sve žele da se udaju. “ ‘O, Bože, šta će biti s njima?’ on G. L. Dickinson” promrmlja tužno dok je reka ambicioznih ali nimalo inspirativnih usedelica tekla ispred prednjeg dvorišta Kraljevog koledža; ‘Ja ne znam, a ne znaju ni one’ A onda, prozbori tiše, kao da bi ga mogle čuti police s knjigama: ‘O, Bože! Njima trebaju muževi!’ (*Goldsworthy Lowes Dickinson*, E. M. Forster, str. 106) Možda bi “njima trebale” advokatska komora, berza ili kancelarije u Gibovoj zgradi da im je bilo dopušteno da biraju. Ali nije im bilo dopušteno; zato je primedba gospodina Dickinsona veoma prirodna.

33. “S vremena na vreme, bar u većim kućama, priređivale su se zabave kojima je prisustvovalo unapred pozvano i odabrano društvo na kojima je uvek dominirao jedan idol – fazan. Lov je korišćen kao izgovor. Otac porodice koristio je takve prilike da se napravi važan. Ako je njegova kuća trebalo da se nakrca hranom, ako je trebalo da se njegova vina piju u velikim količinama i ako je on trebalo da puca što bolje, onda je za to pucanje morao da ima najbolje moguće strelce. Kako je očajna bila majka njihovih kćeri kad bi joj bilo rečeno da je jedini gost koga je od svih potajno želela da pozove loš strelac i da je njegovo prisustvo apsolutno neprihvatljivo!” (“Society and the Season,” Mary, Countess of Lovelace, u *Fifty Years*, 1882-1932, str. 29)

34. Neka ideja o tome šta su se muškarci nadali da bi njihova žena mogla reći i uraditi, bar u devetnaestom veku, može se dobiti iz sledećih nagoveštaja u pismu koje je Džon Baudler “uputio mladoj dami koju je veoma poštovao neposredno pre njene udaje”. “Pre svega, izbegavajte sve ono što pravi i najmanju aluziju na grubost i nepristojnost. Malo koja žena ima ikakvog pojma o tome koliko se muškarci gnušaju i nagoveštaja takvih sklonosti kod svake žene, a posebno kod one kojoj su privrženi. Provodeći vreme u dečjoj sobi ili u nezi bolesnika, žene su previše sklone da steknu naviku i govore o tim temama jezikom koji može da šokira osetljive muškarce.” (*Life of John Bowdler*, str. 123) Ali iako je ta osetljivost njihovo suštinsko obeležje, ona bi, posle venčanja, mogla da postane prikriivena. “Tokom sedamdesetih godina prošlog veka, gospođica Džeks-Blejk i njene koleginice vodile su žestoku borbu za prijem žena u medicinsku profesiju dok su se lekari još žešće odupirali njihovom prijemu, tvrdeći da je za ženu verovatno nedolična i obeshrabrujuća činjenica što mora da izučava i da se bavi delikatnim i intimnim medicinskim pitanjima. U to vreme mi je Ernest Hart, urednik Britanskog medicinskog časopisa, rekao da se većina priloga koje je dobijao za objavljivanje u časopisu bavila osetljivim i intimnim medicinskim pitanjima i da su bili napisani rukopisom doktorskih supruga kojima su očigledno bili diktirani. U

to vreme nije bilo pisaćih mašina niti stenografa.” (*The Doctor's Second Thoughts*, Sir J. Crichton-Browne, str. 73, 74)

Dvoličnost osetljivosti primećena je mnogo pre ovog slučaja. Tako Mendevil (Mandeville) u *The Fable of the Bees* (1714) kaže: “Ja bih prvo rekao da je Skromnost žene rezultat Običaja i Obrazovanja po kome svaka Razgolićenost koja nije u modi i prljavi Izrazi njima postaju strašni i odvratni, a da će uprkos tome Najčednija Mlada žena na svetu često, uprkos svojim Zubima, imati Misli i nejasne Ideje koje joj se javljaju u Mašti, a koje neće otkriti nekim Ljudima ni za sve blago ovog Sveta.

DRUGO POGLAVLJE

Pošto smo jednu gvineju dale za obnovu koledža, moramo razmisliti da li možemo učiniti još nešto kako bismo vam pomogle da sprečite rat. I odjednom nam postaje očigledno da se, ako je tačno ono što smo rekle o uticaju, moramo okrenuti profesijama. Jer kad bismo mogle da ubedimo žene koje zarađuju za život u to da one obavljajući svoju profesiju stižu novo oružje, jedino koje imamo, oružje nezavisnog mišljenja zasnovano na nezavisnom prihodu, i da to oružje treba da upotrebe protiv rata, onda bismo mogle više da vam pomogemo. Onda se ne bismo obraćale onim ženama koje moraju da podučavaju mlade i tako zarađuju za život ili ženama koje zastaju, koliko god dugo, pred svetim mestima i zabranjenim kapijama univerziteta gde se mladi obrazuju. Ovo je, dakle, važnije pitanje nego ono drugo.

Dozvolite nam onda da vaše pismo u kome nas molite da vam pomognemo da sprečite rat, stavimo na uvid nezavisnim i zrelim ženama koje zarađuju za život obavljajući svoje profesije. Nije nam potrebna retorika, a verovatno ni rasprava. Možemo samo reći da je “ovo muškarac koga svi imamo razloga da poštujemo; on nam kaže da je rat moguć; da je možda izvestan; on traži od nas, koje zarađujemo za život, da mu pomognemo kako god znamo da spreči rat.” Ta činjenica bi sasvim sigurno bila dovoljna da i bez pokazivanja onih fotografija koje se gomilaju na stolu – fotografija novih mrtvih tela, novih razrušenih kuća – zahteva odgovor, i to odgovor koji bi vama, Gospodine, pomogao u vašoj nameri. Ali ... izgleda da postoji neko oklevanje, neka sumnja – svakako ne oko toga da je rat užasan, da je rat bestijalan, da je rat nepodnošljiv i da je rat nehuman, kao što je rekao Wilfred Owen ili oko toga da mi želimo da učinimo sve što možemo da bismo vam pomogle da sprečite rat. Ipak, sumnji i oklevanja ima; a najbrži put da se oni shvate jeste da vam stavimo na uvid drugo pismo, podjednako iskreno kao i vaše, pismo koje slučajno leži pored njega na stolu.¹

To je pismo jedne druge počasne blagajnice koja opet traži novac. “Hoćete li,” piše ona, “da pošaljete dobrovoljni prilog”

/društvu koje pomaže kćerima obrazovanih muškaraca da dobiju posao u svojim profesijama/ “i pomognete nam da počnemo da zarađujemo za život? Ako ne možete da pošaljete novac,” nastavlja, “primićemo svaki poklon – knjige, voće ili staru odeću koji se mogu prodati na pijaci.” Ovo pismo je u tesnoj vezi sa sumnjama i oklevanjem o kojima smo malopre govorile kao i sa pomoći koju vam možemo dati, tako da mi izgleda nemoguće da gvineju pošaljem i njoj i vama dok ne razmotrimo pitanja koja ovo pismo pokreće.

Prvo pitanje je očigledno. Zašto ona traži novac? Zašto je ona tako siromašna, ova predstavnica žena koje imaju svoju profesiju, da mora da moli za odbačenu odeću koju će prodati na pijaci? To je prva stvar koju treba da raščistimo. Jer ako je ona toliko siromašna, koliko se vidi iz pisma, onda oružje nezavisnog mišljenja na koje smo računale da će vam pomoći da sprečite rat nije, da se blago izrazimo, veoma moćno oružje. S druge strane, siromaštvo ima svoje prednosti; jer ako je ona siromašna, toliko siromašna koliko tvrdi, onda se s njom možemo pogađati, baš kao što smo se pogađale s njenom sestrom sa Kembridža, i upotrebiti pravo potencijalnog darodavca za nametanje nekih uslova. Zapitajmo je, dakle, o njenoj finansijskoj situaciji i nekim drugim činjenicama pre no što joj damo gvineju ili postavimo uslove pod kojima je može dobiti. Evo skice takvog pisma:

“Primate moje veliko izvinjenje, Gospođo, što ste toliko dugo čekali odgovor na svoje pismo. Iskrsla su neka pitanja na koja vas moram zamoliti da odgovorite pre nego što vam pošaljem novčani prilog. Pre svega, vi tražite novac – novac kojim nameravate da platite kiriju. Ali kako je to uopšte moguće, draga Gospođo, kako je moguće da ste vi tako užasno siromašni? Profesionalno obrazovanje otvoreno je za kćeri obrazovanih muškaraca već skoro dvadeset godina. Kako je onda moguće, da vi, koju smatramo njihovom predstavnicom, stojite, kao vaša sestra na Kembridžu, s šeširom u ruci i molite za novac, a ako nema novca onda za voće, knjige ili staru odeću koji se mogu prodati na pijaci? Kako je to moguće, ponavljamo? Svakako da u tom slučaju mora postojati neki veoma ozbiljan poremećaj ljudskosti, pravde ili zdravog razuma. Da li se vi možda samo pretvarate da ste tužni i izmišljate lovačku priču poput onog prosjaka na uglu koji kod kuće ima punu čarapu gvineja bezbedno skrivenu ispod slamarice? U svakom slučaju, ovi neprestani zahtevi za novcem i pravdanje siromaštvom izlažu vas veoma

ozbiljnim prekorima, ne samo od strane lenjih marginalki koje ne vole da razmišljaju o praktičnim stvarima bar isto onoliko koliko ne vole da potpisuju čekove, već od strane obrazovanih muškaraca. Vi na sebe navlačite osudu i prezir muškaraca sa već dokazanim ugledom poput filozofa i romanopisaca – ljudi kao što su gospodin Džoud i gospodin Vels. Oni ne samo da osporavaju vaše siromaštvo već vas optužuju za apatiju i ravnodušnost. Dozvolite mi da vam skrenem pažnju na optužbe koje oni iznose protiv vas. Čujte, prvo, šta gospodin Č. E. M. Džoud kaže o vama. On kaže: "Sumnjam da su ikad tokom poslednjih pedeset godina mlade žene bile više politički apatične, više društveno ravnodušne nego u današnje vreme." Tako počinje. Zatim nastavlja i s pravom kaže da on nije pozvan da vam govori šta treba da radite, ali veoma ljubazno dodaje da će vam dati primer šta biste mogle da uradite. Mogle biste da se ugledate na svoje sestre u Americi. Mogle biste da osnujete "društvo za unapređenje mira". On daje i primer. Ovo društvo smatra: "Ja ne znam da li je istina da je suma novca koja je u svetu potrošena na naoružanje u ovoj godini potpuno ista sumi minuta (ili sekundi) koja je prošla od smrti Hrista koji je propovedao da je rat nehrišćanski ..." Zašto ne biste i vi sledile njihov primer i stvorile takvo društvo u Engleskoj? Njemu bi, naravno, bio potreban novac; ali – i ovo je stvar koju želim posebno da naglasim – nema nikakve sumnje da vi imate novac. Gospodin Džoud daje i dokaz. "Pre rata novac se sli-vao u blagajne ženske društveno-političke unije* da bi žene mogle da dobiju pravo glasa koje bi im, kako se verovalo, omogućilo da uklone rat sa političke scene. Žene su dobile pravo glasa," nastavlja gospodin Džoud, "ali rat ni izdaleka nije nestao iz politike." Tu činjenicu mogu i sama da potkrepim dokazima – ovim pismom od gospodina koji traži pomoć da bi sprečio rat, a tu su i izvesne fotografije mrtvih tela i porušenih kuća – no dozvolimo gospodinu Džoudu da nastavi. "Da li je nerazumno," pita on, "tražiti da savremene žene budu spremne da ulože toliko novca i energije, da podnose tolike uvrede i klevete zato što se bore za mir baš kao što su i njihove majke uložile toliko napora i toliko propatile boreći se za jednakost?" A ja opet ne mogu a da ne ponovim: da li je ne-

* W. S. P. U. – Women's Social and Political Union. Ovu organizaciju osnovale su 1903. godine Emelin Pankherst i njene dve ćerke Kristabel i Sil-vija. Njen cilj je u početku bio da što više žena iz radničke klase uključi u borbu za dobijanje prava glasa. (Prim. Prev.)

razumno tražiti da žene nastave da, iz generacije u generaciju, podnose uvrede i klevete prvo od svoje braće, a onda i zbog svoje braće? Zar i jedno i drugo nije potpuno opravdano i zar, u celini gledano, ne ide u prilog njihovom fizičkom, moralnom i duhovnom blagostanju? No ne prekidajmo gospodina Džouda. "Ako je to tako, u tom slučaju što one pre prestanu da se poigravaju javnim poslovima i vrate se privatnom životu to bolje. Ako ne mogu da obavljaju posao u Donjem domu, neka bar urade nešto u svojoj kući. Ako ne mogu da spasu muškarce od uništenja koje neizlečiv muški nestašluk sobom nosi, neka žene bar nauče da ih nahrane pre nego što oni sebe unište."² Moramo se odmah zapitati kako čak i uz pomoć prava glasa žene mogu da izleče ono što i sam gospodin Džoud smatra neizlečivim, jer pitanje je kako vi, Gospodo, u svetlu ove izjave imate smelosti da od mene tražite gvineju da biste platili kiriju? Po rečima gospodina Džouda vi ste ne samo izuzetno bogati već i izuzetno dokoni; i tako ste se odali konzumiranju kikirikija i sladoleda da niste naučili ni kako da muškarcu spremite večeru pre nego što on sebe uništi, a kamoli kako da sprečite taj fatalni čin. Ali ozbiljnije optužbe na vaš račun tek slede. Vi ste tako letargični da se nećete boriti čak ni da zaštitite tu slobodu za koju su se, zbog vas, izborile vaše majke. Ovu optužbu protiv vas iznosi najpoznatiji živi engleski romanopisac, gospodin Herbert Džordž Vels, koji kaže: "Nije postojao uočljiv ženski pokret koji bi se suprotstavio praktičnom uništenju njihove slobode od strane fašista ili nacista."³ Koliko god da ste bogati, dokoni, pohlepni i letargični, odakle vam, Gospodo, smelost da od mene tražite novčani prilog za neko društvo koje pomaže kćerima obrazovanih muškaraca da počnu da zarađuju za život u svojim profesijama? Jer kako ova gospoda dokazuju, vi, uprkos tome što ste dobili pravo glasa i uprkos bogatstvu koje vam je to pravo glasa svakako obezbedilo, niste okončali rat; uprkos tom pravu glasa i uprkos moći koju vam je to pravo glasa svakako donelo, vi se niste opirali praktičnom uništenju vaše slobode od strane fašista i nacista. Šta se drugo može zaključiti nego da je sve ono što se zvalo "ženski pokret" doživelo neuspeh; i da sa ovom gvinejom koju vam u ovom pismu šaljem ne treba da platite kiriju već da spalite vašu zgradu. A kad ona izgori, vi se, Gospodo, ponovo vratite u kuhinju i ako možete, naučite da skuvate večeru koju sa vama niko možda neće podeliti ..."⁴

Ovde se, Gospodine, pismo prekida; jer lice sa druge strane pisma – lice koje osoba koja piše pismo uvek ima pred očima – poprima neki izraz, da li dosade ili umora? Izgledalo je kao da pogled počasne blagajnice počiva na jednom komadiću hartije na kome su napisane dve dosadne male činjenice koje, pošto imaju veze s pitanjem o kome diskutujemo – kako vam kćeri obrazovanih muškaraca koje zarađuju za život u svojim profesijama mogu pomoći da sprečite rat možemo ovde prepisati. Prva činjenica je da je prihod ženske društveno-političke unije na kome je gospodin Džoud zasnovao svoju procenu njihovog bogatstva iznosio (tokom 1912. godine na vrhuncu njihove aktivnosti) 42 hiljade funti.⁵ Druga činjenica je da: “Zaraditi 250 funti godišnje predstavlja veliko dostignuće čak i za ženu sa visokim kvalifikacijama i sa velikim iskustvom u poslu.”⁶ Ova izjava data je 1934. godine.

Obe činjenice su zanimljive, a kako obe imaju neposredan uticaj na pitanje koje je pred nama, hajde da ih ispitamo. Pođimo od prve činjenice – ona je zanimljiva jer pokazuje da je jedna od najvećih političkih promena našeg vremena ostvarena uz neverovatno mali prihod od 42 hiljade funti godišnje. “Neverovatno mali” je, naravno, relativan izraz; kad kažemo da je on “neverovatno mali” to znači u poređenju s prihodom koje su Konzervativna stranka ili Liberalna stranka – stranke kojima su pripadala braća obrazovanih žena – imale na raspolaganju za svoje političke ciljeve. Ta suma je znatno manja od prihoda koji Laburistička stranka – stranka kojoj pripadaju braća žena iz radničke klase – ima na raspolaganju.⁷ Ona je neverovatno mala u poređenju sa sumom koju je, na primer, imalo Društvo za ukidanje ropstva u cilju ukidanja ropstva. Ona je neverovatno mala u poređenju sa sumama koje obrazovani muškarci troše svake godine i to ne u političke svrhe već na zadovoljstvo i sport. Ali naše zaprepašćenje je, bilo da je reč o siromaštvu kćeri obrazovanih muškaraca ili o njihovoj štedljivosti, u ovom slučaju svakako neprijatna emocija jer nas prisiljava da posumnjamo u to da počasna blagajnica govori istinu; ali ona jeste siromašna; i to nas primorava da se još jednom zapitamo kako kćeri obrazovanih muškaraca, ako je 42 hiljade funti bilo sve što su mogle da skupe posle mnogo godina neumornog rada za ostvarenje sopstvenog cilja, mogu da pomognu vama da ostvarite svoj? Koliko mira godišnje može u ovom trenutku da se kupi za 42 hiljade funti kad mi trošimo 300 milijardi godišnje za kupovinu oružja?

Ali druga činjenica nas još više potresa i još više obeshrabruje – činjenica da danas, posle skoro 20 godina od kako su primljene u profesije u kojima se zarađuje novac, “zaraditi 250 funti godišnje predstavlja veliko dostignuće čak i za ženu sa visokim kvalifikacijama i sa velikim iskustvom u poslu”. Zaista, ta je činjenica, ako je činjenica, tako potresna i ima takav uticaj na pitanje kojim se bavimo da se za trenutak moramo zaustaviti da je ispitamo. Ona je toliko značajna da je moramo razmotriti u hladnom svetlu činjenica, a ne u varljivom svetlu biografija. Pozovimo se, onda, na neki objektivan i nepristrasan autoritet koji nema nikakve lične veze niti mora bilo kome da sprema večeru, kao što, na primer, ni Kleopatrina igla* nema veze sa Kleopatrom; pozovimo se, dakle, na Vitakerov almanah.

Vitaker je, kao što znamo, ne samo jedan od najnepristrasnijih već i jedan od najmetodičnijih autora. U tom svom Almanahu sakupio je sve činjenice o svemu, ili skoro svemu, što se tiče profesija dostupnih kćerima obrazovanih muškaraca. U odeljku pod naslovom “Vlada i ministarstva” on otvoreno govori o tome koga Vlada profesionalno zapošljava i odakle Vlada plaća te koje zapošljava. Kako Vitaker ide po abecednom redu, pođimo za njim i ispitajmo prvih šest slova abecede. Pod A su Admiralitet, Ministarstvo vazduhoplovstva i Ministarstvo poljoprivrede. Pod B je *Bi-Bi-Si*; pod C su Ministarstvo za Kolonije i Komesari za dobrotvorne ustanove; pod D su Ministarstvo za dominione i Komisija za razvoj; pod E su Komesari za Crkvu i Komisija za Obrazovanje; tako stižemo do šestog slova F pod kojim nalazimo Ministarstvo za ribolov, Ministarstvo inostranih poslova, Društva za uzajamnu pomoć i Lepe umetnosti. To su dakle neke od profesija koje su danas, kako nas često podsećaju, pristupačne i muškarcima i ženama podjednako. Plate koje zaposleni u njima primaju isplaćuju se od državnog novca, a njega obezbeđuju oba pola podjednako. Porez na prihod od koga se (između ostalog) isplaćuju te plate sada iznosi oko pet šilinga po funti. Svima nam je, prema tome, u interesu da pitamo kako se taj novac troši i na koga. Pogledajmo platni spisak Komisije za obrazovanje jer je to klasa kojoj i vi, Gospodine, i ja, mada u veoma različitom stepenu, imamo čast da pripadamo. Predsednik Komisije za obrazovanje dobija, po Vitakerovim rečima, 2.000 funti; njegov glavni privatni sekretar dobi-

* Cleopatra's Needle – granitni obelisk u Londonu, na obali Temze, čije ime nema nikakve veze sa ovom kraljicom. (Prim. Prev)

ja između 847 i 1.058 funti; njegov pomoćnik privatnog sekretara dobija od 277 do 634 funte. Tu je isto tako stalni sekretar Komisije za obrazovanje. On dobija 3.000 funti; njegov privatni sekretar dobija između 277 i 634 funte. Sekretar Parlamenta dobija 1.200 funti; njegov privatni sekretar dobija od 277 do 634 funte. Zamenik sekretara dobija 2.200 funti. Stalni sekretar Odeljenja za Vels dobija 1.650 funti. Tu su zatim glavni pomoćnik sekretara i pomoćnik sekretara, tu su direktori ustanova, glavne knjigovođe, glavni finansijski referenti, finansijski referenti, pravni savetnici, pomoćnici pravnih savetnika – svi oni, sve te dame i gospoda, kako nas Vitaker nepogrešivo i nepristrasno obaveštava, dobijaju prihod koji se iskazuje sa četiri cifre ili više. Prihod koji se godišnje iskazuje sa četiri cifre ili više predstavlja lepu sumu kad se isplaćuje svake godine i na vreme; ali kad uzmemo u obzir da je za taj posao potrebna kvalifikacija i puno radno vreme nećemo negodovati zbog plata tih dama i te gospode iako je naš porez na prihod pet šilinga po funti, a naš prihod se nipošto ne isplaćuje ni godišnje ni na vreme. Muškarci i žene koji svaki bogovetni dan provode u kancelariji od svoje dvadeset treće do šezdesete godine života zaslužuju svaki peni koji dobiju. Ali, jedno pitanje se nameće samo po sebi, ako te dame zarađuju hiljadu, dve hiljade i tri hiljade funti godišnje, i ne samo u Komisiji za obrazovanje, već u svim drugim komisijama i službama koje su im danas otvorene, od Admiraliteta s početka abecede do Komisije za rad na njenom kraju, iskaz da “zaraditi 250 funti godišnje predstavlja veliko dostignuće čak i za ženu sa visokim kvalifikacijama i sa velikim iskustvom u poslu” mora biti, kažimo to otvoreno, apsolutna laž. Dovoljno je samo prošetati Vajtholom*; pogledajte koliko u njemu ima komisija i službi; pomislite da u svakoj radi jato sekretara i podsekretara koji su tako lepo gradirani da nam se od samih njihovih imena zavrti u glavi; i zapamtite da svako od njih ima dovoljnu platu da bi uzviknuo da je Vitakerova izjava nemoguća i neobjašnjiva. Kako je možemo objasniti? Samo ako stavimo naočare sa jačim sočivima. Pročitajmo ovaj platni spisak do kraja. Najzad stižemo do imena ispred koga stoji “gospođica”. Da li je moguće da su sva imena iznad njenog, sva imena uz koja idu velike plate, imena gospode? Izgleda da je tako. Dakle, nije reč o tome da nam nedostaju plate već kćeri obrazovanih muškaraca.

* Whitehall – ulica u Londonu u kojoj se nalaze prostorije britanske vlade; sinonim za Britansku vladu i njenu politiku. (Prim. Prev.)

Tri glavna razloga za ovaj čudan nedostatak ili disparitet mogu se uočiti golim okom. Doktor Robson nam daje prvi – “Administrativna klasa, koja zauzima sve najodgovornije položaje u državnoj službi u zemlji, sastoji se u najvećoj meri od malobrojnih srećnika koji uspeju da uđu na Oksford i Kembridž; a prijemni ispit uvek je bio izričito pravljen u tu svrhu.”⁸ Tih malobrojnih srećnika u našoj klasi, klasi kćeri obrazovanih muškaraca, ima veoma, veoma malo. Oksford i Kembridž, kao što smo videli, strogo ograničavaju broj kćeri obrazovanih muškaraca kojima je dozvoljeno da steknu univerzitetsko obrazovanje. Drugi razlog se ogleda u činjenici da mnogo veći broj kćeri ostaje kod kuće da neguje stare majke nego što sinovi ostaju kod kuće da neguju stare očeve. Naš dom je, ne smemo zaboraviti, naša stalna brigā. Iz toga sledi da manje kćeri nego sinova polaže ispit za dobijanje mesta u državnoj službi. Na trećem mestu, moramo objektivno pretpostaviti da polaganje ispita tokom 60 godina nije tako delotvorno kao tokom 500 godina. Položiti ispit za mesto u državnoj službi veoma je teško; moramo logično pretpostaviti da će ga položiti veći broj sinova nego kćeri. Moramo ipak objasniti čudnu činjenicu da iako izvestan broj kćeri izađe na pomenuti ispit i položi ga, one za čije se ime prikači reč “gospođica” izgleda da ne ulaze u zonu prihoda koji se iskazuje sa četiri cifre. Ta polna razlika se, prema Vitakeru, ogleda u čudnoj osobini karakterističnoj za olovo i odgovornoj što svako ime za koje je ta polna razlika zakačena kruži u nižim sferama. Jasno je da razlog za ovu pojavu možda ne leži na površini već ispod nje. Možda, grubo rečeno, samim kćerima nešto fali; možda su se pokazale nedostojnim poverenja; možda nisu zadovoljile kriterijume; možda je u državnom interesu da one, pošto nemaju tu neophodnu sposobnost, ostanu u nižim platnim razredima gde, ako budu manje plaćene, imaju manje mogućnosti da ometaju transakcije u državnim poslovima. Ovaj problem bismo lako rešile, ali nam se to ne dozvoljava. Ne dozvoljava nam lično Predsednik vlade. Ženama u državnoj službi ne može se ukazati poverenje, obavestio nas je pre neki dan gospodin Boldvin*. “Mnoge od njih,” kaže on, “mogu da tokom svakodnevnog posla dođu u posed tajnih informacija. Tajne informacije nekako procure i to često, kao što mi političari znamo, na našu štetu. Ja nikad nisam čuo za slučaj da je za takvo otkrivanje podataka bila kriva

* Gospodin Boldvin je u međuvremenu prestao da bude predsednik vlade ali je postao grof.

neka žena, ali jesam čuo za slučajeve otkrivanja podataka za koje su krivi muškarci, a morali su da budu mnogo obazriviji.” Znači žene nisu takve brbljivice i ne vole da ogovaraju mada ih tradicija takvim prikazuje. To je na svoj način koristan doprinos psihologiji i mig romanopiscima; ali možda postoje i druge zamerke na to što se žene zapošljavaju kao državni službenici.

U intelektualnom pogledu, one možda nisu tako sposobne kao njihova braća. Ali Predsednik vlade ni ovde neće da nam pomogne. “On nije spreman da kaže da li su ikakvi zaključci već doneti – i jesu li čak neophodni – povodom toga da li su žene podjednako dobre kao muškarci ili su bolje od njih, ali on veruje da su žene radile u državnoj službi iz sopstvenog zadovoljstva, a svakako i na apsolutno zadovoljstvo svih onih koji su s njima imali bilo kakav kontakt.” Najzad, on je pozeleo da tu očito neubedljivu izjavu kruniše iskazivanjem sopstvenog mišljenja koje bi s pravom moglo biti pozitivnije: “Ja bih želeo da lično odam priznanje za marljivost, sposobnost, veštinu i odanost ženama koje sam sretao na dužnostima u državnoj službi.” Zatim je izrazio nadu da će poslovni ljudi ubuduće u većoj meri koristiti te njihove izuzetno vredne osobine.⁹

Ako je iko u situaciji da zna činjenice, onda je to Predsednik vlade; a ako je iko u stanju da kaže istinu o njima, onda je to taj isti gospodin. Međutim, gospodin Boldvin kaže jedno, a gospodin Vitaker drugo. Ako je gospodin Boldvin dobro obavešten, isto bi se moglo reći i za gospodina Vitakera. Ali njihove izjave su kontradiktorne. Pitanje je sporno. Gospodin Boldvin kaže da su žene državni službenici prvog reda; gospodin Vitaker kaže da su one trećerazredni činovnici u državnoj službi. To je, ukratko rečeno, parnica Boldvin protiv Vitakera, a pošto je to veoma značajna parnica, jer od njenog ishoda zavisi odgovor na mnoga pitanja koja nas zbunjaju, ne samo zbog siromaštva kćeri obrazovanih muškaraca već zbog psihologije sinova obrazovanih muškaraca, pokušajmo da bude-
mo sudije u parnici Predsednik vlade protiv Almanaha.

Za takav sudski pretres, vi ste, Gospodine, svakako kvalifikovani; kao advokat višeg ranga posedujete neposredno znanje o jednoj profesiji, a kao obrazovan čovek posredno znanje o mnogim drugim. Ako je istina da kćeri obrazovanih muškaraca koje dele ubeđenja Meri Kingzli ne poseduju nikakvo neposredno znanje, one ipak preko svojih očeva i stričeva, rođaka i braće mogu tvrditi da imaju neko posredno znanje o profesionalnom životu – preko fotografije

koju su često gledale – a to posredno znanje mogu, ako žele, da unaprede tako što će viriti kroz vrata, hvatati beleške i diskretno postavljati pitanja. Ako, zatim, objedinimo naša saznanja iz prve i druge ruke, direktno i indirektno poznavanje profesija s ciljem da budemo sudije u važnoj parnici Boldvin protiv Vitakera, složit ćemo se na samom početku da su profesije veoma podložne kvarenju. Svakako je tačno da pametan muškarac stiže do vrha ili da glup muškarac ostaje na dnu lestvice. I vi i ja ćemo se složiti u tome da ovo uspinjanje i padanje nipošto nije šablonski niti jasno definisan racionalan proces. Ipak su, kao što i vi i ja znamo, sudije očevi; a stalni sekretari imaju sinove. Sudijama su potrebni izvršni činovnici; stalnim sekretarima potrebni su lični sekretari. Šta je prirodnije nego da nečiji bratanac bude izvršni činovnik ili da sin starog školskog druga bude privatni sekretar? Dobijanje takve privilegije podjednako sleduje državnom službeniku kao što cigara ovde i odbačena haljina, tu i tamo, sleduje kao privilegija privatnom službeniku. Ali davanje takvih privilegija i vršenje takvog uticaja kvari profesije. Neki uspeh postižu lakše, a neki teže; zato se bez obzira na činjenicu što mogu biti podjednako pametni, jedni neočekivano uzdižu dok drugi neočekivano padaju. Neki, začudo, ostaju stalno na istom mestu. Rezultat svega pomenutog je činjenica da su se profesije iskvarile. Često je zaista u državnom interesu da se one iskvaru. Pošto niko, počevši od Upravnika Triniti koledža naniže (izuzev, verovatno, nekoliko upavnica), ne veruje u nepogrešivost ispitivača, izvestan stepen fleksibilnosti koristan je za državu. Kako su objektivni ispitivači skloni greškama, dobro je da se oni zamene subjektivnim. Tako, srećom po sve nas, možemo zaključiti da daska nije bukvalno načinjena od hrastovine niti pregradni zid od gvožđa. I daske i pregradni zidovi prenose ljudske simpatije i odslikavaju ljudske antipatije što dovodi do toga da se nesavršenosti ispitnog sistema ispravljaju. Očuvan je državni interes, a priznati su i krvno srodstvo i prijateljske veze. Na taj način, sasvim je moguće da reč “gospođica” prenosi kroz dasku ili pregradni zid neku vibraciju koja nije registrovana u sali za ispite. Reč “gospođica” prenosi obeležja pola, a pol možda sa sobom nosi neki miris. “Gospođica” možda ta obeležja nosi uz šuškanje podsuknji, uz draž parfema ili drugog mirisa koji može da oseti nos na drugom kraju pregradnog zida i kome taj miris može biti mrzak. Ono što je muškarcima kod kuće ljupko i utešno, u državnoj kancelariji može da im skreće pažnju i da ih ogorči. Nad-

biskupska komisija nas uverava da se isto događa i za predikaonikom.¹⁰ Možda je i Vajthol na to podjednako osetljiv. U svakom slučaju, pošto je gospođica žena, gospođica nije stekla obrazovanje u Itonu ili u Hristovom koledžu. S obzirom na to da je gospođica žena, gospođica nije ni sin ni bratanac. Sada se izlažemo opasnosti da zađemo u nedokučivo. Jedva da možemo da nastavimo na prstima. Pokušavamo, setite se, da otkrijemo kakav se miris vezuje za pol u državnoj kancelariji; mi veoma delikatno njuškamo, ali ne činjenice već mirise. Zato bi bilo dobro da se ne oslonimo na naše lične noseve već da se pozovemo na dokaze spolja. Pogledajmo štampu da bismo utvrdili da li u mišljenjima koja se u njoj navode možemo otkriti neki nagoveštaj kojim ćemo moći da se rukovodimo u pokušaju da donesemo odluku o delikatnom i teškom pitanju oko mirisa i atmosfere koji okružuju reč “gospođica” u Vajtholu. Dakle, pogledaćemo novine.

Prvo: Ja mislim da vaš dopisnik ... tačno sumira ovu diskusiju, primećujući da žena ima preveliku slobodu. Verovatno je ova takozvana sloboda nastala kao posledica rata kad su žene preuzele odgovornosti koje su im do tada bile nepoznate. One su sjajno obavile svoj posao u tim danima. Nažalost, one su hvaljene i mažene apsolutno nesrazmerno vrednosti svog učinka.¹¹

Ovo je veoma dobar početak. Ali nastavimo:

Ja smatram da bi velika ogorčenost koja preovlađuje u ovom sloju društva /činovničkom/ mogla da se ublaži politikom zapošljavanja muškaraca umesto žena, gde god je to moguće. Danas u vladinoj službi, u poštama, u osiguravajućim društvima, u bankama i na drugim položajima, hiljade žena obavlja posao koji bi mogli da rade muškarci. U isto vreme ima hiljade kvalifikovanih muškaraca, mladih i sredovečnih, koji ne mogu da dobiju nikakav posao. Postoji velika potražnja za ženskim radom u obavljanju kućnih poslova dok bi u procesu ponovne klasifikacije veliki broj žena koje su zalutale u činovničku službu postao oslobođen za rad u kući.¹²

Složićete se da se miris zgušnjava.

A onda ponovo:

“Ja sam siguran da izražavam mišljenje hiljada mladih muškaraca kad kažem da bi muškarci mogli da obavljaju posao koji sada obavljaju hiljade žena i da bi ti muškarci mogli da izdržavaju iste te žene u pristojnim domovima. Dom je pravo mesto za te žene koje

sada primoravaju muškarce da budu dokoni. Vreme je da Vlada počne da insistira na tome da veći broj muškaraca dobije posao i da im tako omogućí da se ožene ovim ženama kojima sada ne mogu da priđu”.¹³

Evo ga! Sada više ne može biti sumnje kakva je priroda tog mirisa. Mačka je izašla iz džaka; u stvari, izašao je mačak.

Pošto razmotrite dokazni materijal sadržan u ta tri citata, složićete se da ima valjanih razloga da mislimo da reč “gospođica”, ma kako divan bio njen miris u kući, ima neki zadah u Vajtholu koji ne prija nosevima sa druge strane pregradnog zida, i da je verovatno da će se ime pridodato “gospođici”, baš zbog tog zadaha, kretati u nižim sferama gde su plate male, a ne u višim sferama gde su plate velike. Što se tiče “gospođe”, to je kužna i skaredna reč. Što se manje govori o toj reči utoliko bolje. Ona tako strašno zaudara u nozdrvama Vajthola da je Vajthol u potpunosti isključuje. U Vajtholu kao i na nebu, nema ni ženidbe ni udaje.¹⁴

Miris je, dakle, - ili da ga nazovemo atmosfera? – veoma značajan činilac u profesionalnom životu; uprkos činjenici da je poput drugih značajnih činilaca neopipljiv. On može proći kroz daske i pregradne zidove i ugroziti čula onih koji rade unutar njih. Njegov uticaj na parnicu koja je pred nama ne može se poreći. Jer taj nam miris omogućava da u parnici Boldvin protiv Vitakera zaključimo da i Predsednik vlade i Almanah govore istinu. Tačno je da žene državne službenice zaslužuju da budu plaćene isto kao i muškarci; ali tačno je i da one nisu plaćene isto kao muškarci. Uzrok ovog raskoraka počiva u atmosferi.

Atmosfera je očigledno veoma moćna sila. Atmosfera ne menja samo veličinu i oblik; ona vrši uticaj na čvrsta tela, kao što su plate, za koja se možda smatralo da su otporna na atmosferu. O atmosferi bi se mogla napisati epska pesma ili roman od deset ili petnaest tomova. Ali kako je ovo samo pismo, a vi ste u stisci s vremenom, ograničimo se na jasnu izjavu da je atmosfera jedan od najmoćnijih neprijatelja, delom zato što je jedan od najneopipljivijih, s kojim kćeri obrazovanih muškaraca moraju da se bore. Ako mislite da je ovo preterivanje, pogledajte još jednom uzorke atmosfere sadržane u ona tri citata. U njima ćemo pronaći ne samo uzrok zbog kog je plata profesionalno obrazovanih žena i dalje tako mala, već i nešto opasnije, nešto što, ako uzme maha, može da otruje oba pola pod-

jednako. Tamo, u tim citatima, leži zametak istog onog crva koga u različitim zemljama znamo pod različitim imenima. Tamo se nalazi zametak tog stvora, koga u Italiji i Nemačkoj zovemo diktator, a koji veruje da ima pravo koje mu je dao Bog, Priroda, pol ili rasa, sasvim svejedno, da drugim ljudskim bićima diktira kako treba da žive i šta treba da rade. Citirajmo ponovo: "Dom je pravo mesto za te žene koje sada primoravaju muškarce da budu dokoni. Vreme je da Vlada počne da insistira na tome da veći broj mušaraca dobije posao i da im tako omogućí da se ožene ovim ženama kojima sada ne mogu da priđu." Stavite pored njega drugi citat: "Postoje dva sveta u životu države, svet muškaraca i svet žena. Priroda je dobro postupila poverivši muškarcu da se stara o svojoj porodici i državi. Ženin svet je njena porodica, njen muž, njena deca i njen dom." Prvi je napisan na engleskom, a drugi na nemačkom. Ali u čemu je razlika? Zar oba ne govore isto? Zar oba nisu glasovi Diktatora, bez obzira na to da li govore engleski ili nemački, i zar se mi svi ne slažemo da je diktator, kad ga vidimo u inostranstvu, veoma opasna i veoma ružna životinja? Ali on je podigao svoju ružnu glavu i još uvek mali, sklupčan kao gusenica na listu, bljuje otrov, ovde među nama, u srcu Engleske. Da li će iz ovog zametka, da ponovo citiramo gospodina Velsa, poteći praktično uništenje /naše/ slobode od strane fašista ili nacista? Jer, žena ne mora da udiše taj otrov niti da se, u svojoj kancelariji, potajno i bez oružja bori protiv tog insekta, protiv tog fašiste ili tog naciste kao oni koji se protiv njega, tako nepokolebljivo, bore s oružjem u ruci uz sav publicitet koji ih stavlja u centar pažnje. Zar ta borba neminovno ne uništava njenu snagu i ne iscrpljuje njen duh? Zar ne bi trebalo da joj pomognemo da ga zatre u našoj sopstvenoj zemlji pre nego što od nje zatražimo da nam pomogne da ga zatremo u inostranstvu? I odakle nam pravo, Gospodine, da trubimo o našim idealima slobode i pravde u drugim zemljama kad iz naših najuglednijih novina bilo kog dana u nedelji možemo da istresemo slične zametke?

Vi ćete na ovom mestu, s pravom, zaustaviti ovo, po svim simpotomima visokoparno, izlaganje ističući da iako mišljenja iskazana u ovim pismima nisu sasvim prijatna po naše nacionalno samopoštovanje, ona predstavljaju prirodan izraz straha i ljubomore koji moramo razumeti pre no što ga osudimo. Tačno je, reći ćete, da su ova gospoda malo previše zabrinuta za sopstvene plate i sopstvenu sigurnost, ali to je razumljivo, imajući u vidu tradicije nji-

hovog pola, i to je čak u saglasnosti sa njihovom iskrenom ljubavlju prema slobodi i iskrenom mržnjom prema diktaturi. Jer ova gospoda su, ili žele da postanu, muževi i očevi, a u tom slučaju odgovornost za izdržavanje porodice počiva na njima. Drugim rečima, Gospodine, pretpostavljam da mislite da je svet u ovom trenutku podeljen na dve službe; jedna je državna, a druga je privatna. U jednom svetu sinovi obrazovanih muškaraca rade kao državni službenici, sudije i vojnici koji su plaćeni za taj posao; u drugom svetu, kćeri obrazovanih muškaraca rade kao supruge, majke i ćerke – ali da li su plaćene za taj posao? Zar rad majke, supruge i ćerke nije za državu vredan nikakve sume koja bi se izrazila u gotovom novcu? Ta je činjenica, ako jeste činjenica, toliko šokantna da za nju moramo ponovo zatražiti potvrdu kod nepogrešivog Vitakera. Vratimo se još jednom Almanahu. Možemo do mile volje listati njegove stranice. Izgleda neverovatno, a ipak je nesporno. Među svim tim zanimanjima nema zanimanja majke; među svim tim platama nema plate za majku. Rad jednog nadbiskupa za državu vredi 15 hiljada funti godišnje; rad sudije vredi 5 hiljada funti godišnje; rad nekog stalnog sekretara vredi 3 hiljade funti godišnje; rad kapetana u vojsci ili kapetana u mornarici, ili narednika dragona, ili policajca, ili poštaru – svi ovi poslovi vrede da se plate od poreza; ali ženama i ćerkama koje rade svakog bogovetnog dana bez čijeg rada bi država propala i razbila se u paramparčad, bez čijeg rada vaših sinova ne bi ni bilo – tim ženama i ćerkama ne plaća se apsolutno ništa. Da li je to moguće? Ili ćemo nepogrešivog Vitakera osuditi zbog štamparskih grešaka?

Ali, umešaćete se, opet je došlo do nesporazuma; jer muž i žena nisu samo jedno telo već i jedan novčanik. Ženina plata je muževljev prihod. Muškarac je plaćen više nego žena upravo iz tog razloga – zato što treba da izdržava suprugu. Da li se onda neoženjeni muškarci plaćaju isto kao neudate žene? Izgleda da ne, što je, bez sumnje, još jedna čudna posledica atmosfere; no pustimo to. Vi tvrdite da je suprugina plata kao polovina suprugovog prihoda pravično rešenje, a pošto je pravična onda je svakako potvrđena zakonom. Vaš odgovor da zakon ostavlja da se ove privatne stvari reše privatno ne može da nas zadovolji, jer to znači da se ženina polovina zajedničkog prihoda ne isplaćuje legalno, njoj na ruke, već na ruke njenog muža. No duhovno pravo može da obavezuje kao legalno pravo; a ako supruga obrazovanog muškarca ima duhovno pravo na polovinu prihoda svog muža, onda možemo pretpostaviti da

supruga obrazovanog muškarca, pošto se plate zajednički kućni računi, troši mnogo novca na sve što joj se prohte kao što to čini i njen suprug. Njen suprug, o čemu svedoči Vitaker, a i testamenti objavljeni u dnevnim listovima, ne samo da je često dobro plaćen u svojoj profesiji, već poseduje veoma značajnu količinu kapitala. Prema tome ova dama, koja tvrdi da je 250 funti godišnje sve što žena može da zaradi u svojoj profesiji u današnje vreme, izbegava da odgovori na ovo pitanje; jer je brak veoma isplativa profesija u klasi obrazovanih ljudi s obzirom na to da supruga ima pravo, duhovno pravo, na polovinu plate svog muža. Zagonetka se komplikuje, a misterija zgušnjava. Jer ako su supruge bogatih muškaraca i same bogate žene, kako je moguće da je prihod ženske društveno-političke unije bio samo 42 hiljade funti godišnje; kako je moguće da počasna blagajnica fonda za obnovu koledža još uvek traži 100 hiljada funti; kako je moguće da blagajnica društva koje pomaže ženama sa profesijom da nađu zaposlenje ne traži samo novac da plati kiriju već će biti zadovoljna i ako dobije knjige, voće ili staru odeću? Logično je da ako supruga ima duhovno pravo na polovinu prihoda svog muža zato što njen lični rad nije plaćen, onda ona mora imati isto onoliko novca koji može da potroši na one stvari koje ona sama želi baš kao i njen suprug. Međutim, kako druge žene zbog tih stvari prose s šeširod u ruci primorani smo da zaključimo da suprug obrazovanog muškarca te stvari ne zanimaju. Optužba na njen račun vrlo je ozbiljna. Jer razmislite – taj novac postoji – taj dodatni fond koji se može upotrebiti za obrazovanje, za zadovoljstvo, za filantropiju; pošto se plate kućni troškovi, ona može da potroši svoj deo podjednako slobodno kao i njen muž. Ona može da ga potroši na šta god hoće, ali neće da ga potroši na dobrobit pripadnica svog pola koje, eno tamo, prose s šeširod u ruci. To je zaista užasna optužba.

No zastanimo na trenutak pre nego što je definitivno optužimo. Zapitajmo se na koje stvari, na koja zadovoljstva, na kakvu filantropiju supruga obrazovanog muškarca stvarno troši svoj deo zajedničkog dodatnog fonda. Ovde dolazimo u dodir s činjenicama s kojima se, dopadale nam se one ili ne, moramo suočiti. Činjenica je da je ukus udate žene iz naše klase upadljivo muški. Ona godišnje troši velike sume novca na fond za priređivanje zabava; na sport; na lov na tetrebe; na kriket i fudbal. Ona rasipa novac na klubove – Bruk, Vajt, Treveler, Reform, Ateneum – da spomenemo samo

najpoznatije. Njeni troškovi za te stvari, za ta zadovoljstva i za filantropiju svake godine verovatno dostižu višemilionske sume. A ipak upadljivo najveći deo te sume troši se na zadovoljstva u kojima ona nema udela. Ona troši ogromne sume novca na klubove u koje pripadnice njenog pola ne smeju da kroče;¹⁵ na hipodrome na kojima joj nije dozvoljeno da jaše; na koledže iz kojih su pripadnice njenog pola isključene. Ona godišnje plaća ogroman račun za vino koje ne pije i cigare koje ne puši. Ukratko, postoje samo dva zaključka do kojih možemo doći kad je reč o supruzi obrazovanog muškarca – prvi zaključak glasi da je ona najveći altruista na svetu i da više voli da svoj deo zajedničkog fonda potroši na zadovoljstva svog muža; drugi zaključak, ali verovatniji i koji joj manje služi na čast, glasi da ona nije najveći altruista na svetu nego da se njeno duhovno pravo na polovinu prihoda njenog muža svodi na stvarno pravo da ima stan i hranu i malu sumu novca godišnje koja joj služi za džeparac i za haljine. Oba zaključka su moguća; dokazi koje pružaju državne institucije i spiskovi donatora isključuju sve ostale zaključke. Setite se samo kako je obrazovani muškarac plemenit jer daje pomoć svojoj staroj školi, svom starom koledžu; kako bogato daruje stranačke fondove; kako velikodušno finansira sve one institucije i sportove kroz koje on i njegovi sinovi obrazuju svoj duh i razvijaju svoje telo – dnevni listovi daju dnevna svedočanstva o ovim nespornim činjenicama. Ali odsustvo njenog imena sa spiska donatora i siromaštvo institucija na kojima se obrazuju njen duh i njeno telo izgleda da potvrđuju da postoji nešto u atmosferi njenog doma što duhovni deo zajedničkog prihoda, neopipljivo ali neumitno, skreće ka onim stvarima koje njen suprug odobrava i ka onim zadovoljstvima u kojima on uživa. To je činjenica, časna ili nečasna. I to je razlog zašto pripadnice njenog pola prose s šeširom u ruci.

Uz pomoć podataka koje nam pružaju Vitaker i spiskovi donatora, čini nam se da smo došle do tri nesporne činjenice koje verovatno imaju veliki uticaj na naše istraživanje o tome kako vam možemo pomoći da sprečite rat. Prva činjenica glasi da su kćeri obrazovanih muškaraca iz državnih fondova veoma malo plaćene za svoj posao u državnoj službi; druga činjenica glasi da one iz državnih fondova uopšte nisu plaćene za posao koji obavljaju kod kuće; treća činjenica glasi da njihov udeo u prihodu njihovih muževa nije konkretno iskazan nego se svodi na duhovni ili nominalni udeo što znači da kad njih dvoje potroše novac na hranu i odeću, dodatni fond koji

može da se potroši na razne stvari, zadovoljstva ili filantropiju misteriozno ali nesporno gravitira ka onim stvarima, ka onim zadovoljstvima i ka onoj filantropiji koje odobrava i u kojima uživa muž. Izgleda da osoba kojoj se plata konkretno isplaćuje ima konkretno pravo da odluči kako će ta plata biti potrošena.

Ove činjenice vraćaju nas u umerenom raspoloženju i s prilično izmenjenim mišljenjem na sam početak priče. Jer mi smo, ako se sećate, želele da vašu molbu za pomoć u sprečavanju rata izložimo ženama koje zarađuju za život baveći se svojim profesijama. Mislile smo da se njima moramo obratiti jer je u njihovim rukama naše novo oružje, uticaj nezavisnog mišljenja zasnovanog na nezavisnom prihodu. No činjenice nas još jednom obeshrabruju. One nam jasno stavljaju do znanja da pre svega kao moguće pomagače moramo isključiti onu veliku grupu žena za koje je brak profesija, zato što ta profesija nije plaćena i zato što duhovni udeo u polovini muževljeve plate nije, jer činjenice to pokazuju, konkretan udeo. Zato je njen nepristrasan uticaj zasnovan na nezavisnom prihodu ravan nuli. Ako je muž naklonjen upotrebi sile i žena će joj biti sklona. Drugo, činjenice pokazuju da izjava da će zaraditi 250 funti godišnje predstavlja veliko dostignuće čak i za ženu sa visokim kvalifikacijama i sa velikim iskustvom u poslu nije apsolutna laž već sasvim verovatna istina. Zato uticaj koji kćeri obrazovanih muškaraca imaju u današnje vreme, a koji proizlazi iz njihove moći da zarađuju novac ne može visoko da se oceni. Međutim, kako je postalo više nego očigledno da se njima moramo obratiti za pomoć, jer nam jedino one mogu pomoći, njima se moramo i obratiti. Ovaj zaključak vraća nas pismu koje smo prethodno citirale – pismu počasne blagajnice u kome ona traži novčani prilog za društvo koje pomaže kćerima obrazovanih muškaraca da dobiju zaposlenje u svojim profesijama. Vi ćete se složiti, Gospodine, da imamo snažne sebične razloge da joj pomognemo – o tome ne može biti nikakve sumnje. Jer pomoći ženama da zarađuju za život u svojim profesijama znači pomoći im da steknu ono oružje nezavisnog mišljenja koje je još uvek njihovo najjače oružje. To znači pomoći im da imaju sopstveno mišljenje i sopstvenu volju što će vama pomoći da sprečite rat. Ali ... – i ovde, u ovim tačkicama, sumnje i oklevanja ponovo dolaze u prvi plan – možemo li, s obzirom na prethodno iznete činjenice, da joj pošaljemo našu gvineju bez postavljanja strogih uslova kako da tu gvineju potroši? Činjenice koje smo otkrile proveravajući njenu izjavu o sop-

stvenom finansijskom položaju pokrenule su pitanja zbog kojih razmišljamo da li je mudro ohrabrivati žene da se profesionalno obrazuju ako želimo da sprečimo rat. Imajte na umu da se služimo psihološkim uvidom (jer nam je to jedina kvalifikacija) da bismo utvrdile koje osobine u ljudskoj prirodi čine ljude sklonim ratu. Činjenice koje smo otkrile takve su prirode da nas primoravaju da se zapitamo, pre no što napišemo ček, da li ćemo podsticanjem kćeri obrazovanih muškaraca da se profesionalno obrazuju možda podstaći upravo razvoj onih osobina koje želimo da sprečimo? Da li ćemo, ako priložimo našu gvineju, dovesti do toga da kroz dva ili tri veka ne samo profesionalno obrazovani muškarci već i profesionalno obrazovane žene postave – o, šta? kako pesnik kaže upravo ovo isto pitanje koje vi sada nama postavljate: Kako možemo da sprečimo rat? Ako budemo podsticali ćerke da steknu profesiju ne postavljajući im uslove u pogledu toga kako te profesije treba da se obavlja, zar nećemo dati sve od sebe da stara pesmica koju ljudska priroda, kao pokvarena ploča, sada katastrofalno ponavlja postane stereotip? Idemo ukrug oko duda, oko duda, oko duda. Dajte sve to meni, dajte sve to meni, sve to meni. Tri stotine miliona potrošenih na rat. S tom pesmom, ili njoj sličnom, koja nam odzvanja u ušima mi ne možemo poslati našu gvineju počasnoj blagajnici, a da je ne upozorimo da će pomenutu gvineju dobiti samo pod uslovom da se zakune da će se obavljanje profesija u budućnosti rukovoditi drugačijom pesmom i drugačijim zaključcima. Ona će, dakle, dobiti tu gvineju ako bude mogla da nam obeća da će ista biti potrošena u mirnodopske svrhe. Teško je formulisati takve uslove; u psihološkom neznanju kakvo danas vlada to je možda i nemoguće. Ali ovo je toliko važno pitanje, a rat je tako nepodnošljiv, tako užasan, i tako neljudski da to bar moramo pokušati. Evo, onda, drugog pisma istoj dami.

Vaše pismo je, Gospođo, dugo čekalo na odgovor ali mi smo razmatrale izvesne optužbe iznete protiv vas i sprovdile neku istragu. Sigurno će vam laknuti, Gospođo, kad budete čuli da smo vas oslobodile optužbe da ste govorili neistinu. Izgleda da je tačno da ste siromašni. Oslobodile smo vas i optužbe da ste dokoni, apatični i pohlepni. Svi ciljevi za koje se zalažete, ma koliko potajno i neuspešno, idu vam u prilog. Ako više volite sladoled i kikiriki od pečene govedine i piva, verovatno je to pitanje ekonomskih mogućnosti, a ne pitanje ukusa. Vi očito nemate toliko mnogo novca

da biste ga trošili na hranu niti toliko mnogo slobodnog vremena da biste ga provodili u jelu, s obzirom na broj cirkularnih pisama i letaka koje pišete, na organizaciju sastanaka i prodaje poklonjenih stvari u dobrotvorne svrhe. Vi, po svoj prilici, radite i bez plate i to mnogo duže nego što Ministarstvo unutrašnjih poslova odobrava. No iako smo spremne da osudimo vaše siromaštvo i da pohvalimo vašu marljivost, mi vam nećemo poslati pomenutu gvineju da bismo vam omogućile da pomognete ženama koje žele da se zaposle u svojim profesijama ako nas ne uverite da će se one tim profesijama baviti tako da spreče rat. Reći ćete da je ovo neodređena izjava i nemoguć uslov. Međutim, kako su gvineje retke i vredne vi ćete saslušati uslove koje želimo da postavimo ako, stavljate nam do znanja, mogu da se izlože ukratko. Pa dobro, Gospođo, pošto ste u stisci s vremenom, što zbog Nacrta zakona o penzijama, što zbog okupljanja plemića u Gornjem domu da bi o tom Nacrtu zakona glasali po vašim uputstvima, što zbog čitanja Hansarda* i novina, mada to ne bi trebalo da vam oduzme mnogo vremena, vi tamo nećete naći ni pomena o vašim aktivnostima.¹⁶ Izgleda da je zavera ćutanja postala pravilo; vi kujete zaveru da za isti rad dobijete istu platu u državnoj službi, a u isto vreme spremate zečetinu i ređate lončiče za kafu kako biste ljude naveli da za njih plate više nego što oni stvarno vrede na pijaci – jer, ukratko, očigledno je da ste zauzeti, pa budimo brzi; napravimo efikasan pregled; prodiskutujmo o nekoliko odlomaka iz knjiga u vašoj biblioteci, iz novina na vašem stolu; tada ćemo videti da li naša izjava može biti određenija, a uslovi jasniji. Počnimo time što ćemo pogledati spoljnu stranu stvari, dakle opšti aspekt. Setimo se da stvari imaju i spoljašnju i unutrašnju stranu. Nedaleko od nas je most preko Temze, divno mesto za takav pregled. Reka teče ispod njega; prolaze šlepovi natovareni drvetom ili prepuni kukuruza; s jedne strane reke uzdižu se kupole i zvonici grada; s druge strane su Vestminsterska opatija i Parlament. To je mesto na kome možete stajati satima i sanjariti. Ali ne sada. Sad nemamo vremena. Sada smo ovde da razmotrimo činjenice; sad moramo usmeriti pogled na jednu povorku – povorku sinova obrazovanih muškaraca. Eno ih idu, naša braća obrazovana u privatnim školama i na univerzitetima, penju se tim stepenicama, otvaraju i zatvaraju ta vrata, penju se na te predikaonice, propovedaju,

* Hansard – zvanični izveštaji o radu Parlamenta koje su dugo vremena štampala gospoda Hansard. (Prim. Prev.)

podučavaju, dele pravdu, bave se medicinom, poslovnim transakcijama, zarađuju novac. Procesija je uvek svečan prizor nalik na karavan koji ide kroz pustinju. Pradede, dede, očevi, ujaci – svi su išli tim putem, u svojim odeždama, sa svojim perikama, jedni s lentama preko grudi, a drugi bez njih. Jedan je bio biskup. Drugi sudija. Jedan je bio admiral. Drugi general. Jedan je bio profesor. Drugi lekar. Neki od njih su napustili ovu procesiju i poslednje što se o njima čulo bilo je da ne rade ništa u Tasmaniji; ili su viđeni kako, u prilično pohabanoj odeći, prodaju novine na Čering Krosu. Ali većina ih je išla ukorak, hodala po pravilima i milom ili silom zarađivala dovoljno da sve članove porodičnog doma, negde, grubo rečeno, u Vest Endu snabdeva govedinom i ovčetinom, a Artura obrazovanjem. Ova procesija je svečan prizor koji nas je često navodio, možda se sećate, dok smo ga iskosa posmatrale sa prozora na spratu, da sebi postavimo izvesna pitanja. Ali sada, u poslednjih dvadesetak godina, ta procesija više nije puki prizor, fotografija, ili freska naškrabana na zidovima vremena, koju možemo posmatrati isključivo s estetskog stanovišta. Jer tamo, na samom kraju povorke idemo mi lično. A to je već nešto novo. Mi koje smo toliko dugo posmatrale te povorke u knjigama ili iza zavese, kroz prozor, gledale kako obrazovani muškarci odlaze iz kuće oko pola deset u kancelariju iz koje se vraćaju oko pola sedam, ne moramo to više pasivno da posmatramo. I mi možemo da izađemo iz kuće, možemo da se popnemo tim stepenicama, da otvorimo i zatvorimo ta vrata, da nosimo perike i odore, da zarađujemo novac, da delimo pravdu. Zamislite – jednog dana ćete moći da nosite sudijsku periku na glavi i krzno od hermelina na ramenima; moći ćete da sedite ispod lava i jednoroga; moći ćete da dobijate platu od pet hiljada funti godišnje i penziju kad dođe vreme. Možda ćemo mi, koje sada pišemo ovim skromnim perom, kroz jedan vek ili dva govoriti sa predikaonice. Tada se niko neće usuditi da nam protivreči; bićemo zvanični tumači božanskog duha – a to je plemenita misao, zar ne? Ko zna možda ćemo, vremenom, nositi vojničku uniformu sa zlatnom čipkom na grudima, s mačevima za pojasom i nešto nalik staroj porodičnoj kantići za ugalj na glavi, samo što taj sveti predmet nikad nije bio ukrašen perima od bele konjske dlake. Smejete se – naravno, u senci našeg doma ta odeća još uvek izgleda pomalo čudno. Mi smo toliko dugo nosile kućnu odeću – onaj veo koji nam je sveti Pavle preporučio. No nismo ovde došle da se smejemo niti da govorimo o

modi – bilo muškoj ili ženskoj. Došle smo ovde, na ovaj most, da sebi postavimo izvesna pitanja. Ta pitanja su veoma važna, a imamo malo vremena da na njih odgovorimo. Ta pitanja o procesiji koja moramo da postavimo i na koja moramo da odgovorimo u ovom trenutku prelaza toliko su značajna da zauvek i u celosti mogu da promene život svih muškaraca i žena. Jer moramo se zapitati, sada i ovde, želimo li mi da se pridružimo toj procesiji ili ne? Pod kojim uslovima pristajemo da joj se pridružimo? Pre svega, kuda nas ona vodi, ta procesija obrazovanih muškaraca? Ovaj trenutak je kratak; može trajati pet ili deset godina ili samo još koji mesec. Ali na ova pitanja mora se dati odgovor; a ona su tako važna da kad sve kćeri obrazovanih muškaraca ništa ne bi radile, od jutra do mraka, već razmišljale o toj procesiji iz svih aspekata, kad ništa ne bi radile već samo o njoj razmišljale i analizirale je, i mislile o njoj i čitale o njoj i združile svoja razmišljanja i čitanja, te kad bi zbog toga što su videle i toga što su pogodile, njihovo bi vreme bilo bolje utrošeno nego u bilo kojoj drugoj aktivnosti koja im je sada dostupna. Ali, usprotivićete se, vi nemate vremena da razmišljate; vi morate da bijete svoje bitke, morate da platite kiriju, da organizujete prodaju u dobrotvorne svrhe. Taj izgovor vam neće proći, Gospođo. Kao što znate iz sopstvenog iskustva, a postoje i činjenice koje će to potkrepiti, kćeri obrazovanih muškaraca uvek su razmišljale od danas do sutra; nisu to činile pod svetlošću zelenih lampi u osami izolovanih koledža. One su razmišljale dok su kuvale ručak, dok su lju-ljale dete u kolecvi. Tako su se izborile za naše pravo da zaradimo nov novcat novčić od šest penija. Sada je naša dužnost da nastavimo da razmišljamo; kako da potrošimo taj novčić? Misliti moramo. Mislimo onda u kancelarijama, u autobusima, dok stojimo u masi i posmatramo krunisanja i pojavljivanja gradonačelnika. Mislimo dok prolazimo pored Kenotafa*; mislimo u Vajtholu; na galeriji Donjeg doma; u sudnicama; mislimo na krštenjima, venčanjima i sahranama. Nemojmo nikad prestati da mislimo – kakva je ovo “civilizacija” u kojoj se nalazimo? Kakve su ovo ceremonije i zašto bismo mi u njima učestvovali? Kakve su ove profesije i zašto bi trebalo da zarađujemo baveći se njima? Kuda nas, ukratko rečeno, vodi ova procesija sinova obrazovanih muškaraca?

* *Kenotaf* – prazna grobnica kakve su Grci podizali u čast pokojnika poginulih u ratu ili na moru kojima se nije ni znao grob; počasni spomenik. (Prim. prevodioca)

Ali pošto vi žurite, vratimo se činjenicama. Uđite unutra i otvorite knjige na policama vaše biblioteke. Jer vi imate biblioteku, i to dobru. Radnu biblioteku, živu biblioteku; biblioteku gde ništa nije vezano lancem i ništa nije zaključano; biblioteku gde se pesme pesnika spontano dižu sa usana živih ljudi. Tamo su pesme, ovde biografije. I kakvo svetlo te biografije bacaju na profesije? U kojoj meri nas podstiču da mislimo da ćemo ako pomognemo ćerkama da postanu profesionalno obrazovane žene moći da sprečimo rat? Odgovor na ovo pitanje razbacan je po svim tim knjigama i dostupan je svima koji umeju da čitaju na engleskom. A taj odgovor je, moramo priznati, izuzetno čudan. Jer skoro svaka biografija iz devetnaestog veka govori o muškarcima s profesijom, da se ograničimo samo na taj period koji nije previše udaljen i koji je u potpunosti dokumentovan, i u velikoj je meri povezana s ratom. Oni su, izgleda, bili veliki borci ti muškarci s profesijom iz doba kraljice Viktorije. Vodili su bitku za Vestminster. Vodili su bitku za univerzitate. Vodili su bitku za Vajthol. Vodili su bitku za Harli Strit*. Vodili su bitku za Kraljevsku akademiju. Neke od tih bitaka, kako i sami možete posvedočiti, još uvek traju. U stvari, jedina profesija koja nije vodila žestoku bitku tokom devetnaestog veka bila je književna profesija. Sve ostale profesije, po svedočenju biografa, izgleda da su bile podjednako krvožedne kao vojnička profesija. Tačno je da borci nisu jedni drugima nanosili telesne povrede;¹⁷ viteški kod je to zabranjivao; ali složićete se da je bitka u kojoj se traći vreme podjednako smrtonosna kao i ona u kojoj se bespotrebno proliva krv. Složićete se da je bitka koja košta određenu sumu novca podjednako smrtonosna kao i ona koja nekog košta noge ili ruke. Složićete se da bitka koja mlade primorava da troše snagu cenjkajući se pred komisijama, tražeći usluge i navlačeći na lice masku poštovanja koja krije podsmeh nanosi rane ljudskom duhu koje nikakvi hirurški zahvati ne mogu da izleče. Čak se i u bici u kojoj se traži ista plata za isti posao gubi vreme, gubi duhovna snaga, kao što ćete se i vi lično možda složiti s obzirom na to da ste bili neobjašnjivo ćutljivi u pogledu izvesnih pitanja. Knjige u vašoj biblioteci beleže toliko tih bitaka da je nemoguće da im se svima posvetimo; ali pošto izgleda da su sve one vođene na skoro istom planu i da su ih vodili isti

**Harley Street* – ulica u centru Londona u kojoj se nalaze ordinacije privatnih lekara, specijalista; sinonim za poznato i skupo mesto za lečenje. (Prim. Prev.)

borci, to jest, muškarci sa profesijama protiv svojih sestara i kćeri, bacimo pogled, jer vreme leti, na samo jedan od tih ratnih pohoda i ispitajmo bitku u Harli Stritu da bismo razumeli kakav efekat imaju profesije na one koji se njima bave.

Ovaj pohod započeo je 1869. godine pod vođstvom Sofije Džeks Blejk. Njen slučaj je tako tipičan primer velike viktorijanske bitke koju su vodile žrtve patrijarhalnog režima protiv patrijarha, ćerke protiv očeva, da zaslužuje da ga za časak ispitamo. Sofijin otac bio je divan primerak obrazovanog muškarca iz viktorijanskog doba ljubazan, kulturni i bogat. Bio je zastupnik Advokatskog kolegijuma. Mogao je sebi da priušti šest slugu, konje i kočije, a svojoj kćeri samo hranu i stan ali sa lepim nameštajem i prijatnom vatrom u njenoj spavaćoj sobi. Dao joj je 40 funti godišnje za haljine i džeparac. Sofija je iz nekog razloga smatrala da je ta suma nedovoljna. S obzirom na to da joj je 1859. godine ostalo samo devet šilinga i devet penija što je trebalo da joj traje do sledećeg kvartala, ona je želela da sama zaradi novac. Ponuđeno joj je da daje privatne časove koji bi joj bili plaćeni pet šilinga na sat. Obavestila je oca o toj ponudi. On je odgovorio: "Draga moja, upravo sam čuo da razmišljaš o tome da ti se plati za držanje privatnih časova. To bi bilo apsolutno ispod tvog nivoa, dušo, i ja ne mogu da pristanem na to." Ona se pobunila: "Zašto da ne prihvatim tu ponudu? Ti si kao muškarac obavljao svoj posao i dobijao platu i niko nije smatrao da je to nekakva degradacija već pravična razmena ... Tom radi na širem planu ono što ja radim na užem." On je odgovorio: "Slučajevi koje navodiš, dušo, nisu umesni ... T. V. ... se oseća obaveznim kao muškarac ... da izdržava svoju suprugu i porodicu, a on je na visokom položaju na kom može biti samo prvorazredni muškarac od karaktera, pa to što on prima skoro dve hiljade funti godišnje ... Tvoj je slučaj, dušo moja, potpuno drugačiji! Tebi ništa ne nedostaje i ti znaš da ti (ljudski rečeno) ništa i neće nedostajati. Ako bi se ti sutra udala – u skladu s mojom voljom – a ja ne verujem da bi se ti ikad udala protiv nje – ja bih ti dao veliko bogatstvo." Kao komentar na to, Sofija je u svom dnevniku napisala: "Ja sam kao budala pristala da se odreknem te zarade samo za ovaj semestar – iako sam užasno siromašna. To je bilo glupo. To samo odlaže borbu."¹⁸ Što se toga tiče, bila je u pravu. Borba s njenim ocem bila je završena. Ali borba s očevima uopšte, sa samim patrijarhatom, odložena je za drugo mesto i drugo vreme. Druga bitka

odigrala se u Edinburgu 1869. godine. Ona se prijavila za upis na Kraljevski koledž za hirurge. Evo kako je u jednim novinama opisana ova prva čarka. “Juče posle podne ispred Kraljevskog koledža za hirurge dogodio se veoma nedoličan metež ... Nešto pre četiri sata ... skoro 200 studenata okupilo se ispred kapije koja vodi ka pomenu-toj zgradi ...” studenti medicine urlali su i pevali pesme. “Kapija je ženama zatvorena pred nosom ... Doktor Hendisajd nije nikako mogao da počne svoju demonstraciju ... jedna ovca je uvedena u salu” i tako dalje. Metodi su praktično bili identični onima koji su upotrebljeni u *Kembridžu* u bici za Diplomu. I opet, kao i tom prilikom, vlasti su izrazile žaljenje zbog tih direktnih metoda da bi same upotrebile druge, lukavije i efikasnije, metode. Ništa nije moglo da potakne vlasti ušančene iza svetih dveri da ženama dozvole da uđu. Rekli su da je Bog na njihovoj strani; da je Priroda na njihovoj strani; da je Zakon na njihovoj strani i da je Vlasništvo na njihovoj strani. Koledž je osnovan samo za muškarce; samo su oni imali zakonsko pravo da uživaju korist od njegovih darodavaca. Obrazovane su uobičajene komisije. Potpisivane su uobičajene peticije. Upućivane su ponizne molbe. Održavane su uobičajene prodaje stvari u dobrotvorne svrhe. Raspravljalo se o uobičajenim pitanjima taktike. Pitalo se kao i obično – treba li da napadnemo odmah ili je mudrije čekati? Ko su naši prijatelji, a ko naši neprijatelji? Bilo je uobičajenih razlika u mišljenju i uobičajenih podela među savetnicima. Ali nema potrebe da se bavimo pojedinostima. Čitav postupak nam je tako dobro poznat da bi bitka u Harli Stritu iz 1869. godine mogla sasvim dobro da bude bitka koja se danas vodi na Univerzitetu u Kembridžu. U oba slučaja reč je o istom traćenju snage, traćenju živaca, traćenju vremena i traćenju novca. Skoro iste kćeri traže od skoro iste braće skoro iste privilegije. Skoro ista gospoda odbijaju da nam izađu u susret iz skoro istih razloga. Čini nam se kao da kod ljudskog roda nije došlo ni do kakvog napretka već da se sve samo ponavlja. Kao da ih ponovo čujemo kako pevaju onu istu pesmu: “Evo idemo ukруг oko duda, oko duda, oko duda,” pa ako mi dodamo “oko svojine, oko svojine, oko svojine,” dopunićemo ovu rimu, a da pritom ne iskrivimo činjenice.

Ali mi nismo došle ovde da pevamo stare pesme ni da dopunjavamo rime. Ovde smo da razmotrimo činjenice. A činjenice koje smo upravo izvukle iz biografija izgleda da pokazuju da profesije imaju pouzdan i neporeciv uticaj na profesore. Ljudi koji se njima

bave postaju posesivni, ljubomorni na svako zadiranje u njihova prava i izuzetno su agresivni ako se bilo ko usudi da ta prava dovede u pitanje. Zar onda nismo u pravu kad mislimo da ćemo ako i same počnemo da se bavimo tim profesijama steći iste te osobine? I zar takve osobine ne dovode do rata? Da li ćemo i mi, ako kroz jedan vek počnemo da obavljamo te profesije na isti način, postati isto tako posesivne, isto tako ljubomorne, isto tako agresivne, isto tako sigurne u presudu Boga, Prirode, Zakona i Svojine kao ova gospoda danas? Prema tome, prvi uslov koji morate ispuniti da biste dobili ovu gvineju, koja će vam omogućiti da pomognete ženama da počnu da obavljaju svoje profesije, glasi da se morate zakleti da ćete uraditi sve što je u vašoj moći da nijedna žena koja se bavi svojom profesijom ni na koji način ne sprečava nijedno drugo ljudsko biće, bio to muškarac ili žena, bio on belac ili crnac i pod uslovom da su kvalifikovani da se tom profesijom bave; da će, dakle, ta žena učiniti sve što je u njenoj moći da im pomogne.

Vi ste spremni da se za to založite, ovde i sada, kažete, i istovremeno pružite ruku da uzmete gvineju. Ali, sačekajte. Ima još uslova koje treba da ispunite pre nego što je dobijete. Jer, razmislite još jednom o procesiji koju čine sinovi obrazovanih muškaraca; zapitajte se još jednom, kuda nas ona vodi? Jedan odgovor nameće se odmah. Vodi nas, očigledno, ka prihodu koji je, bar se nama tako čini, izuzetno privlačan. Vitaker u to uopšte ne sumnja. Osim Vitakera o tome svedoče i dnevne novine koje pišu o već pomenutim testamentima i spiskovima donatora. U jednom broju jednog lista, navedeno je, na primer, da su umrla tri obrazovana muškarca; jedan je ostavio 1.193.251 funtu; drugi 1.010.288 funti; treći 1.404.132 funte. Priznaćete da su to velike sume da bi ih pojedinci akumulirali. No zašto ih i mi ne bismo akumulirale tokom vremena? Sad kad su nam mesta u državnoj službi dostupna možemo lako da zaradimo prihod koji se kreće od jedne do tri hiljade funti godišnje. Sad kad nam je dozvoljeno članstvo u advokatskoj komori možemo lako zaraditi pet hiljada funti godišnje kao advokati višeg ranga. Kad nam postanu dostupni položaji u Crkvi, možda ćemo imati platu od petnaest hiljada, pet hiljada ili tri hiljade funti godišnje uz koje nam sleduju palate i zvanične rezidencije dekana kanonika. Kad nam bude dozvoljeno da poslujemo na berzi možda ćemo, kad umremo, za sobom ostaviti milione poput Pjerponta Morgana ili samog Rokfelera. Kao lekarke možda ćemo zarađivati od dve hiljade do pedeset hiljada funti

godišnje. Kao urednice možemo zaraditi plate koje nipošto ne treba potcenjivati. Jedan urednik ima hiljadu funti godišnje; drugi dve hiljade; priča se da urednik jednog velikog dnevnog lista ima platu od pet hiljada funti godišnje. Sve ovo bogatstvo može s vremenom doći u naš posed ako se budemo bavile svojim profesijama. Ukratko, možemo da se iz položaja žrtve patrijarhalnog sistema, koje se isplaćuju robom uz dodatnih 30 ili 40 funti godišnje u gotovini, uključujući stan i hranu, preobrazimo u pobornice kapitalističkog sistema, s godišnjim prihodom u višemilionskom iznosu koji je u našem ličnom posedu; ako ga promišljeno investiramo, on posle naše smrti može da naraste u kapital vredan više miliona nego što možemo da izbrojimo.

Ova ideja nije lišena sjaja. Zamislite kad bi među nama sad postojala žena, vlasnica fabrike automobila, koja bi jednim potezom pera mogla da svakom ženskom koledžu podari dve ili tri stotine hiljada funti. Tako bi počasnoj blagajnici fonda za obnovu koledža, vašoj sestri u Kembridžu, u velikoj meri bio olakšan napor da taj fond popuni. Tada ne bi bilo potrebe da se pišu molbe i stvaraju komisije niti da se jagode sa šlagom prodaju u dobrotvorne svrhe. I zamislite da ne postoji samo jedna bogata žena već da su bogate žene isto tako uobičajena pojava kao bogati muškarci. Šta biste vi, žene, sve mogle da uradite? Mogle biste odmah da zatvorite kancelariju. Mogle biste da finansirate žensku zabavu u Donjem domu. Mogle biste da budete na čelu dnevnog lista u kojem ne vlada zavera ćutanja, već zavera govora. Mogle biste da izdejstvujete penzije za neudate žene; za te žrtve patrijarhalnog sistema koje nemaju dovoljno novca da se izdržavaju i kojima stan i hrana više nisu obezbeđeni. Mogle biste da dobijete istu platu za isti posao. Mogle biste svakoj majci da obezbedite anesteziju na porođaju;¹⁹ možda biste mogle da ukinete stopu smrtnosti porodilja koja sada iznosi četiri na hiljadu. Mogle biste da na jednom zasedanju Parlamenta donesete nacrt zakona za koje ćete u današnje vreme možda morati da uložite sto godina napornog i neumornog rada kako bi oni stigli u Donji dom. Na prvi pogled izgleda da nema toga što ne biste mogle da uradite kad biste na raspolaganju imale kapital kao što ga imaju vaša braća. Zašto nam onda, uzvikujete vi, ne pomognete da napravimo prvi korak ka sticanju kapitala? Rad u svojoj profesiji jedini je način da zaradimo novac. Novac je jedino sredstvo kojim možemo steći predmete koji su izuzetno poželjni. Ali evo, kao da čujem vaše negodovanje, vi se

pogađate i cenjkate oko uslova. No pogledajte ovo pismo koje nam šalje jedan muškarac koji takođe radi u svojoj profesiji i moli nas da mu pomognemo da spreči rat. Pogledajte takođe ove fotografije mrtvih tela i porušenih kuća koje nam španska vlada šalje skoro svake nedelje. Zbog toga je neophodno da se pogađamo i cenjkamo oko uslova. Kad se to pismo i te fotografije povežu s činjenicama koje nam istorija i biografije pružaju o profesijama, ti dokazi bacaju izvesno svetlo, da kažemo, crveno svetlo na iste te profesije. Vi zaradujete novac obavljajući ih; to je tačno; ali koliko je novac u svetlu tih činjenica sam po sebi poželjan posed? Jedan veliki autoritet o ljudskom životu, setičete se, smatrao je, pre više od dve stotine godina, da su veliki posedi nepoželjni. Vi kao da sumnjate da postoji neki drugi razlog iz koga se novčanik drži zatvoren, pa plahovito odgovarate da Hristove reči o bogatima i nebeskom kraljevstvu više ne mogu pomoći onim ljudima koji moraju da se suoče sa drugačijim činjenicama u drugačijem svetu. Vi tvrdite da je sada u Engleskoj ekstremno siromaštvo manje poželjno od ekstremnog bogatstva. Siromaštvo hrišćanina koji poklanja svu svoju imovinu stvaru, o čemu nam svakodnevno svedoče mnogobrojni primeri, ljude slabog uma i obogaljenog tela. Nezaposleni, da uzmemo očigledan primer, nisu izvor ni duhovnog ni intelektualnog bogatstva za svoju zemlju. Ti argumenti imaju težinu; ali razmislite za trenutak o životu Pjerponta Morgana. Zar se ne slažete s dokazima koji su pred nama da je ekstremno bogatstvo podjednako nepoželjno i to iz istih razloga? Ako su ekstremno siromaštvo i ekstremno bogatstvo nepoželjni, moguće je tvrditi da postoji neka sredina između ova dva pola koja je poželjna. Kakva je onda ta sredina – koliko je danas novca potrebno za život u Engleskoj? Kako bi taj novac trebalo da se troši? Kakvom životu, kakvom ljudskom biću nameravate da težite ako uspete da iz naših ruku iščupate ovu gvineju? To su, Gospodo, pitanja o kojima želim da razmislite i ne možete poreći da to nisu pitanja od najvećeg značaja. Ali, avaj, ta pitanja bi nas odvela mnogo dalje od konkretnog sveta aktuelnih činjenica kojima smo mi ovde ograničene. Zatvorimo zato *Novi zavet*, Šekspira, Šelija, Tolstoja i ostale i suočimo se sa činjenicom koja nam u ovom času preobražaja bode oči – sa procesijom; sa činjenicom da hodamo negde na samom njenom kraju i da se moramo suočiti sa tom činjenicom pre no što svoj pogled uperimo ka viziji na horizontu.

Pred nama je, dakle, procesija sinova obrazovanih muškaraca koja se penje na predikaonice, ide tim stepenicama, otvara i zatvara ta vrata, propoveda, podučava, deli pravdu, bavi se medicinom, zarađuje novac. Očigledno je da ako želite da zaradite isti prihod u istim profesijama kao ti muškarci, onda ćete morati da prihvatite iste uslove koje i oni prihvataju. Čak i sa prozora na spratu kao i iz knjiga, mi znamo ili možemo da pogodimo kakvi su ti uslovi. Moraćete da odete od kuće u devet i vratite se u šest što očevima ostavlja veoma malo vremena da upoznaju svoju decu. Moraćete tako da radite svakog dana od svoje dvadeset prve godine pa do šezdeset pete. To ostavlja veoma malo vremena za prijateljstva, putovanja, ili za umetnost. Moraćete da obavljate neke dužnosti koje su veoma teške i druge koje su veoma varvarske. Moraćete da nosite neke uniforme i iskazujete neke lojalnosti. Ako uspete u svojoj profesiji, onda će reći “Za Boga i Imperiju” vrlo verovatno biti napisane, poput adrese na psećoj ogrlici, oko vašeg vrata.²⁰ A ako reči uopšte imaju značenje, kao što bi možda trebalo da imaju, moraćete da prihvatite to značenje i da uradite ono što možete da ga sprovedete u delo. Ukratko, moraćete da vodite isti način života i da iskazujete iste lojalnosti koje su muškarci s profesijom iskazivali tokom mnogo vekova. O tome ne može biti nikakve sumnje.

Ako nas zapitate šta je u tome loše i zašto bi trebalo da oklevamo da postupimo onako kako su naši očevi i dedovi postupali pre nas, zađimo malo dublje ispod površine i razmotrimo činjenice koje su danas dostupne u biografijama svakom ko ume da čita na svom maternjem jeziku. Tamo, na policama vaše sopstvene biblioteke leže bezbrojna dela od neprocenjivog značaja. Bacimo još jednom pogled na biografije muškaraca koji su radili i bili uspešni u svojim profesijama. Evo jednog odlomka iz života velikog advokata. “Odlazio je u svoju advokatsku kancelariju oko pola deset ... Nosio je kući rezime činjenica ... i bio je srećan kad je mogao da ode na spavanje oko jedan ili dva sata ujutru.”²¹ To objašnjava činjenicu da nije nimalo zabavno sedeti pored veoma uspešnog advokata višeg ranga za večerom – jer on stalno zeva. Evo jednog citata iz govora poznatog političara. “... još od 1914. nisam video takvu raskoš rascvetalog drveća od prve šljive do poslednje jabuke – nisam to video u Vusterširu od 1914. godine i ako to nije požrtvovanje, ja onda ne znam šta jeste.”²² Požrtvovanje, kako da ne, i to ono koje objašnjava večnu ravnodušnost Vlade prema umetnosti jer su ta nesrećna gospo-

da verovatno slepa kao slepi miševi. Uzmite, zatim, sveštenu profesiju. Evo citata iz života jednog velikog biskupa. "Ovo je užasan život koji razara i um i dušu. Ja zaista ne znam kako da ga živim. Zaostali važan posao se nagomilava i guši me."²³ To potvrđuje ono što danas mnogi ljudi govore o Crkvi i Državi. Izgleda da naši biskupi i dekani kanonici nemaju dušu neophodnu za držanje propovedi ni um neophodan za pisanje. Poslušajte bilo koju propoved u bilo kojoj crkvi; pročitajte članke dekana kanonika Elingtona ili dekana kanonika Inga u bilo kojim novinama. Uzmite, potom, lekarsku profesiju. "Zaradio sam mnogo više od 13 hiljada funti tokom ove godine, ali to neće moći da potraje; no dok traje pravi je kuluk. Najteže mi je što sam toliko često odvojen od Elize i dece nedeljom, a onda i za Božić."²⁴ To je žalba velikog doktora; njegovi pacijenti mogli bi i sami da se požale na to kako specijalista iz Harli Strita uopšte ima vremena da razume telo, a kamoli um ili i um i telo zajedno, kad on kuluči za 13 hiljada funti godišnje? Da li je život profesionalnog pisca išta bolji? Evo primera uzetog iz života izuzetno uspešnog novinara. "Drugog dana u ovo vreme napisao je članak od 1.600 reči o Ničeju, uvod podjednake dužine o štrajku na železnici za Standard, članak od 600 reči za *Tribjun*, a uveče je bio u Šu Lejnu."²⁵ To, između ostalog, objašnjava zašto javnost njihovu politiku prima s cinizmom, a autori čitaju njihove prikaze s lenjirom jer, važna je reklama; pohvala ili osuda više nema nikakvog značaja. Bacićemo još samo pogled na život političara jer je, praktično gledano, njegova profesija ipak najvažnija. "Lord Hju je dangubio u predvorju Parlamenta ... Nacrt zakona o sestri pokojne supruge bio je stoga mrtvo slovo na papiru, a o njegovoj daljoj sudbini odlučivaće srećne ili nesrećne okolnosti neke druge godine."²⁶ Ova činjenica ne objašnjava samo izvesno nepoverenje koje preovladava među ljudima kad je reč o političarima već nas isto tako podseća da, s obzirom na to da vi morate da progurate Nacrt zakona o penzijama kroz predvorja jedne tako pravične i humane institucije kakav je Donji dom, ni mi ne smemo dangubiti u društvu ovih divnih biografija već moramo pokušati da sumiramo informacije koje smo iz njih prikupili.

Šta onda dokazuju ovi citati iz života muškaraca uspešnih u svojim profesijama, pitate vi. Oni, kao što Vitaker pokazuje, uopšte ništa ne dokazuju. To jest, ako Vitaker kaže da je biskup plaćen pet hiljada funti godišnje, to je činjenica; ona se može proveriti i veri-

fikovati. Ali ako biskup Gor kaže da je život biskupa “užasan život koji razara i um i dušu” on samo izražava svoje mišljenje; sledeći biskup sa klupe može mu apsolutno protivrečiti. Ovi citati ne dokazuju ništa što se može proveriti i verifikovati; oni nas samo podstiču da stvorimo sopstveno mišljenje. Ta nas mišljenja navode na to da sumnjamo, kritikujemo i preispitujemo vrednost neke profesije – ne njenu vrednost u gotovom novcu; to je sjajno; već njenu duhovnu, njenu moralnu i njenu intelektualnu vrednost. Ovi citati navode nas na pomisao da ako ljudi postanu izuzetno uspešni u svojim profesijama oni počinju da gube čula. Gube vid. Nemaju vremena da gledaju slike. Gube sluh. Nemaju vremena da slušaju muziku. Gube moć govora. Nemaju vremena za razgovor. Gube osećaj za meru i međusobni odnos stvari. Gube ljudskost. Zараđivanje novca postaje tako značajno da moraju da rade i noću kao i danju. Gube zdravlje. Oni postaju tako pohlepni da ne žele da podele posao sa drugima iako imaju više no što sami mogu da urade. Šta onda ostaje od ljudskog bića koje je izgubilo vid, sluh i osećaj za meru? Samo bogalj u pećini. To je, naravno, izmišljena slika; ali moguće je da ona ima nekakve veze sa ciframa koje su proizvod statistike, a ne mašte, ako imamo u vidu činjenicu da se trista miliona funti troši na naoružanje. Takvo bi, u svakom slučaju, bilo mišljenje nezavisnog posmatrača koji ima priliku da pravedno presudi. Ispitajmo samo dva takva mišljenja. Markiza od Londonderija je rekla:

“Čujemo graju i glasove kojima nedostaju vođstvo i savet, a svet izgleda da tapka u mestu ... Tokom prethodnog veka oslobođeni su divovski potencijali za otkrića u nauci dok u isto vreme nismo mogli da nazremo odgovarajući napredak u književnim ili naučnim ostvarenjima ... Sada se pitamo da li je čovek nesposoban da uživa u tim novim plodovima naučnih saznanja i otkrića i da li će on, zloupotrebivši ih, izazvati sopstveno uništenje i uništenje civilizacije.”²⁷

Gospodin Čerčil je rekao:

“Iako je tačno da ljudi akumuliraju znanje i moć sve većom i sve manje merljivom brzinom, u pogledu njihovih vrlina i njihove mudrosti nije došlo ni do kakvog primetnog pomaka tokom proteklih vekova. Mozak modernog čoveka suštinski se ne razlikuje od mozga ljudskih bića koja su ratovala i volela se pre milion godina. Čovekova priroda do sada je ostala praktično nepromenjena.

Izložen određenoj količini stresa – gladovanju, teroru, ratnom stradanju ili čak hladnom intelektualnom ludilu, savremeni čovek koga tako dobro poznajemo uradiće najužasnije stvari, a njegova savremena supruga podržaće ga u tome.”²⁸

Ovo su samo dva od ogromnog broja citata koji imaju isti smisao. Dodajmo im još jedan, iz manje impresivnog izvora ali vredan vaše pažnje jer se i on tiče našeg problema, od gospodina Sirila Čeventrija iz Severnog Vemblija.

Ženin sistem vrednosti /piše on/ neosporno se razlikuje od muškarčevog. Očigledno je, prema tome, da je žena u nepovoljnijem položaju i da je izložena sumnji kad se takmiči u sferama aktivnosti koje je stvorio muškarac. Žena danas više nego ikad ima priliku da sagradi nov i bolji svet, ali ona propušta tu priliku ropski podražavajući muškaraca.

To mišljenje je, takođe, karakteristično i jedno je od velikog broja mišljenja koja, tim povodom, nalazimo u dnevnim listovima. Ova tri citata su, zajedno, izuzetno poučna. Prva dva verovatno dokazuju da ogromna profesionalna kompetencija obrazovanog muškarca nije dovela do sasvim željenog stanja stvari u civilizovanom svetu; a poslednji, koji poziva žene pripadnice različitih profesija da upotrebe “svoj drugačiji sistem vrednosti” da bi “izgradile nov i bolji svet” ne samo da podrazumeva činjenicu da su oni koji su izgradili taj svet nezadovoljni rezultatima, već da, pozivajući drugi pol da izleči to zlo, nameću ženama veliku odgovornost dajući im implicitno veliki kompliment. Jer ako gospodin Čeventri i gospoda koja se s njim slažu veruju da žena koja je “u nepovoljnijem položaju i /koja/ je izložena sumnji” kao što jeste, s malo ili bez ikakvog političkog ili profesionalnog obrazovanja i s platom od oko 250 funti godišnje, dakle da žena koja se bavi svojom profesijom ipak može da “izgradi nov i bolji svet”, oni joj moraju pridavati moć koja bi se skoro mogla nazvati božanskom. Oni verovatno misle isto što i Gete:

*Dublje se znamenje skriva
za svim što prolazno hodi;
ovde pun događaj biva
što nepotpuno se rodi;
pripovest neizrečena
ovde se zgodi,*

*ženstvenost večna
uvis nas k sebi vodi^{30*}*

- a to je, složićete se, još jedan izuzetno veliki kompliment od izuzetno velikog pesnika.

Ali vi ne želite komplimente; vi razmišljate o citatima. No kako se na vašem licu očituje potištenost, čini mi se da su vas svi ovi citati o profesionalnom životu doveli do nekog melanholičnog zaključka. Kakav bi on mogao biti? Jednostavno, odgovarate, taj da se mi, kćeri obrazovanih muškaraca, nalazimo između Scile i Haribde. Iza nas leži patrijarhalni sistem; naš dom, sa svojom ništavnošću, sa svojim nemoralom, sa svojim licemerjem, sa svojom poniznošću. Pred nama je svet javnog života, profesionalni sistem, sa svojom posesivnošću, sa svojom ljubomorom, sa svojom agresivnošću i sa svojom pohlepom. Prvi nas izoluje kao robinje u haremu; drugi nas prisiljava da kružimo, kao gusenice od glave do pete, okolo i naokolo duda, tog svetog drveta svojine. Treba da izaberemo jedno od dva zla. Da li bi bilo bolje da skočimo s mosta u reku? Da odustanemo od te igre? Da izjavimo da je čitav ljudski život greška i da ga stoga okončamo?

Ali pre no što se odlučite na taj korak, Gospodo, koji je konačan, osim ako ne delite mišljenje vernika Engleske crkve da je smrt kapija života – *Mors Janua Vitae* napisano je pod svodovima Katedrale svetog Pavla – u kom slučaju postoji mnogo toga što je, naravno, može preporučiti; pogledajmo, dakle, da li je moguć neki drugi odgovor. Drugi odgovor nam možda bode oči na policama vaše lične biblioteke, i to ponovo u biografijama. Da li je moguće da će nam, ako razmotrimo eksperimente koje su mrtvi izvršili sa svojim životima u prošlosti, to možda pomoći da damo odgovor na ono veoma teško pitanje koje nam se sada nameće? U svakom slučaju, pokušajmo. U biografijama ćemo pokušati da pronademo odgovor na sledeće pitanje: iz prethodno navedenih razloga složili smo se da moramo da zarađujemo za život obavljajući svoje profesije. Iz prethodno navedenih razloga te profesije nam izgledaju izuzetno nepoželjne. Pitanje koje postavljamo životopisima mrtvih glasi: kako da obavljamo svoje profesije, a da ipak ostanemo civilizovana ljudska bića; ljudska bića koja žele da spreče rat?

* Citirano prema prevodu Branimira Živojinovića; *Faust* II, čin V, poslednja scena, polaganje u grob; (Prim. Prev.)

Pozabavimo se ovog puta biografijama žena, a ne muškaraca, iz devetnaestog veka – biografijama žena koje obavljaju svoju profesiju. Ali izgleda da u vašoj biblioteci, Gospodo, postoji velika praznina. Nema knjiga iz devetnaestog veka o životima žena koje su se bavile svojim profesijama. Izvesna gospođa Tomlinson, supruga izvesnog gospodina Tomlinsona, F. C. S.*, objašnjava u čemu je stvar. Ova dama, koja je napisala knjigu u kojoj se “zalaže da se mlade dame zapošljavaju kao dečje negovateljice”, kaže: “... izgledalo je da ne postoji način da neudata dama zarađuje za život osim kao guvernanta, mada za taj posao često nije bila podobna ni po prirodi ni po obrazovanju.”³¹ Ovo je napisano 1859. godine, pre nešto manje od sto godina. To objašnjava prazninu na vašoj polici. U to vreme, žene, osim ako nisu bile guvernante, nisu mogle da se bave drugim profesijama i o njima niko nije pisao knjige. A knjige o guvernantama mogu da se izbroje na prste jedne ruke. Šta onda možemo da naučimo o životu žena s profesijom ako proučavamo biografije guvernanti? Srećom, stare kutije počinju da nam otkrivaju svoje stare tajne. Pre neki dan je na površinu isplivao jedan takav dokument napisan oko 1811. godine. Izgleda da je postojala neka nepoznata gospođica Viton, koja je stavljala na papir svoje misli, pa tako i misli o životu žena koje se bave svojom profesijom, kad su njeni đaci bili u krevetu. Evo jedne takve misli: “O, kako gorim od želje da učim latinski, francuski, umetnost, prirodne nauke i sve drugo umesto što svaki dan šijem, podučavam, pišem zadatke i perem sudove... Zašto ženama nije dozvoljeno da u prisustvu svojih pratilja uče fiziku, bogoslovlje, astronomiju itd., itd., hemiju, botaniku, logiku, matematiku i slično?”³² Taj komentar o životu guvernanti, to pitanje sa usana guvernanti, stiže do nas iz tame, ali i baca svetlost na stvari. Ali, nastavimo da pipamo u mraku; uzmi-mo u obzir nagoveštaj ovde i nagoveštaj onde o tome koje su profesije obavljale žene u devetnaestom veku. Zatim nalazimo En Klaf, sestru Artura Klafa, učenicu doktora Arnolda, profesorku sa Orijela*, koja je, iako je radila bez plate, bila prva upravnica Njunama te se tako može smatrati zametkom žene s profesijom; ona se obučavala za svoju profesiju tako što je “radila puno kućnih poslova”... “zarađivala novac da otplati ono što su joj pozajmili prijatelji”,

* F. C. S. Fellow of the Chemical Society – član hemijskog društva. (Prim. Prev.)

* Orijel koledž u Oksfordu. (Prim. Prev.)

“žurila da dobije dozvolu da drži malu školu”, čitala knjige koje joj je brat pozajmljivao i uzvikivala: “Kad bih bila muškarac ne bih radila da se obogatim, da se proslavim ili da za sobom ostavim bogatstvo svojoj porodici. Ne, ja mislim da bih radila za svoju zemlju i trudila se da njeni stanovnici postanu moji naslednici.”³³ Izgleda da žene iz devetnaestog veka nisu oskudevale u ambicijama. Zatim nalazimo Džozefinu Batler koja je, iako strogo uzev nije bila žena od karijere, vodila kampanju protiv Dekreta o zaraznim bolestima do pobeđe, a potom kampanju protiv prodaje i kupovine dece “u sramotne svrhe”. Džozefina Batler je odbila da o njoj bude napisana biografija, a o ženama koje su joj pomagale u toj kampanji je rekla: “Vredno je istaći da je kod njih bilo приметно odsustvo svake želje za dobijanjem priznanja, svakog egoizma u bilo kom obliku. U čistoti svojih motiva one sijaju ‘jasno kao kristal’.”³⁴ To je, dakle, bila jedna od osobina koje su praktikovale i cenile viktorijanske žene; bila je to svakako negativna osobina – ne težiti ka dobijanju priznanja, ne biti egoista i obavljati posao posla radi.³⁵ Na svoj način to je zanimljiv doprinos psihologiji. Zatim se približavamo sopstvenom dobu; tu nalazimo Gertrudu Bel koja je, iako je diplomatska služba bila, a i dalje je zatvorena za žene, zauzimala položaj na Istoku koji joj je skoro davao pravo da je nazivaju pseudodiplomatom; na svoje iznenađenje saznajemo da “Gertruda nikad nije mogla da se prošetala po Londonu bez prijateljice ili, ako to nije bilo moguće, bez služavke.”³⁶ ... Kad je bilo neizbežno da se Gertruda vozi u taksiju sa nekim mladićem, idući s jedne čajanke na drugu, ona se osećala obaveznom da piše i to prizna mojoj majci.³⁷ Znači li to da su žene pseudodiplomatkinje iz viktorijanskog doba bile čedne?³⁸ I to ne samo u telu nego i u mislima. “Gertrudi nije bilo dozvoljeno da čita Burževog Učenika” iz straha da ne navuče neku boleštinu koju ta knjiga možda širi. Nezadovoljna ali ambiciozna, ambiciozna ali asketa, čedna, a ipak avanturističkog duha – to su neke od ženskih osobina koje smo otkrili. No posmatrajmo i dalje – ako ne sam tekst biografija, a ono bar između redova. Između redova u biografijama njihovih muževa nalazimo toliko veliki broj žena koje obavljaju – ali kako da nazovemo profesiju koja uključuje podizanje devetoro ili desetoro dece, profesiju koja podrazumeva vođenje kuće, negovanje invalida, posete siromašnima i bolesnima, staranje o starom ocu ili staroj majci? – za tu profesiju ne postoji ime, a ni plata. Ali toliko je mnogo majki, sestara i kćeri obrazovanih muškaraca koje su se

tom profesijom bavile u devetnaestom veku da njih i njihove živote moramo strpati u isti koš iza njihovih muževa i braće i ostaviti ih da prenesu svoju poruku onima koji imaju vremena da je izvuku i mašte da je dešifruju. Hajde da mi, koje smo po vašim rečima u stisci s vremenom, sumiramo ove nasumične nagoveštaje i razmišljanja o profesionalnom životu žena u devetnaestom veku i ponovo citiramo izuzetno značajne reči jedne žene koja, u strogom smislu reči, nije bila žena od karijere, ali je ipak imala neku neodređenu reputaciju putnika – dakle, reči Meri Kingzli:

“Ne znam da li sam vam ikad otkrila činjenicu da mi je učenje nemačkog bilo celokupno plaćeno obrazovanje koje sam ikad dobila. Na obrazovanje mog brata potrošeno je dve hiljade funti. Još uvek se nadam da to nije bilo uzalud.”

Ta izjava je toliko indikativna da nam može uštedeti napor da između redova u biografijama muškaraca od karijere naslepo tražimo biografije njihovih sestara. Ako produbimo te indicije koje nalazimo u ovoj izjavi, a nju povežemo sa drugim nagoveštajima i fragmentima koje smo o životu tih sestara otkrile, možda ćemo doći do neke teorije ili gledišta koje nam može pomoći da odgovorimo na ono veoma teško pitanje sa kojim smo sada suočene. Jer kad Meri Kingzli kaže: “... da mi je učenje nemačkog bilo celokupno plaćeno obrazovanje koje sam ikad dobila”, ona nam sugeriše da je dobila obrazovanje za koje nikom nije plaćeno. Druge biografije koje smo konsultovale potvrđuju tu indiciju. Kakva je bila priroda tog “neplaćenog obrazovanja” koje smo, na sreću ili nesreću, dobijale toliko vekova? Ako nagomilamo živote nepoznatih žena iza života četiri žene koje nisu bile nepoznate već toliko uspešne i ugledne da su o njihovim životima napisane biografije, poput Florens Najtingejl, gospođice Klaf, Meri Kingzli i Gertrude Bel, čini nam se nespornim da su sve njih podučavale iste učiteljice. Te učiteljice bili su, kako nam biografije posredno i izokola nagoveštavaju ali istovremeno i ističu, siromaštvo, čednost, podsmeš i – ali koja reč iskazuje “odsustvo prava i privilegija”? Da li da staru reč “sloboda” ponovo prizovemo u pomoć? “Sloboda od lažnih lojalnosti” bila je, dakle, njihova četvrta učiteljica; ta sloboda da ne budu lojalne staroj školi, starom koledžu, staroj crkvi, starim ceremonijama, starom zavičaju, ta sloboda koju su sve te žene imale i koju, u izvesnoj meri, i mi danas imamo u skladu za zakonima i običajima Engleske. Mi nemamo vremena da kujemo nove reči iako naš jezik ima veliku potrebu za

njima. Neka onda “sloboda od lažnih lojalnosti” ostane kao četvrta velika učiteljica kćeri obrazovanih muškaraca. Iz biografija tako saznajemo činjenicu da su kćeri obrazovanih muškaraca dobijale neplaćeno obrazovanje u siromaštvu, čednosti, podsmehu i slobodi od lažnih lojalnosti. Kako nas obaveštavaju biografije, to neplaćeno obrazovanje osposobljavalo ih je, sasvim prikladno, za obavljanje profesija koje nisu plaćene. U biografijama takođe piše da su te profesije koje nisu bile plaćene imale svoja pravila, tradiciju i probleme koji nisu bili manje izvesni od onih u plaćenim profesijama. Zatim, proučavalac biografija ne može nikako da posumnja u dokaze iznete u njima da su ovo obrazovanje i ove profesije u mnogim aspektima bili izuzetno loši kako za žene koje za njihovo obavljanje nisu bile plaćene tako i za njihovo potomstvo. Nema sumnje da su intenzivan proces rađanja dece kod neplaćene žene i intenzivan proces zarađivanja novca kod plaćenog muža proizveli, tokom viktorijanskog doba, užasne posledice po duh i telo sadašnje epohe. Da bismo to dokazale ne moramo ponovo da citiramo poznati odlomak u kom Florens Najtingejl osuđuje to obrazovanje i njegove posledice; ne moramo ni da naglasimo prirodno oduševljenje s kojim je ona pozdravila rat na Krimu; niti da dajemo ilustracije iz drugih izvora – one su, avaj, bezbrojne – jer o ništavnosti, uskogrudosti, pakosti, tiraniji, licemerju i nemoralu koje to obrazovanje rađa tako bogato svedoče životi oba pola. Konačan dokaz okrutnosti tog obrazovanja prema jednom polu svakako se može naći u analima našeg “Velikog rata” kad su u bolnicama, na poljima i u fabrikama municije uglavnom radile izbeglice, žene koje su iz ratnog užasa bežale u relativnu sigurnost.

Ali biografije imaju mnoga lica; one nikad ne daju samo jedan i sasvim jasan odgovor ni na jedno pitanje koje im postavimo. Tako biografije onih žena o kojima su napisane – recimo biografije Florens Najtingejl, En Klaf, Emili Bronte, Kristine Roseti, Meri Kingzli – dokazuju van svake sumnje da je isto to obrazovanje verovatno imalo velike vrline kao i velike mane, jer ne možemo poreći da bi one, i da nisu dobile to obrazovanje, i dalje bile civilizovane žene. Ako uzmemo u obzir živote naših neobrazovanih majki i baka, mi ne možemo suditi o obrazovanju samo po njegovoj moći da nam “obezbedi službu”, ukaže počast i omogući da zaradimo novac. Ako hoćemo da budemo poštene, moramo priznati da su neke žene koje nisu dobile plaćeno obrazovanje, koje nisu dobile plate niti službu

bile civilizovana ljudska bića – a to da li se one s pravom mogu nazvati “engleskim” ženama pitanje je za diskusiju; ako hoćemo da budemo poštene, moramo priznati da bismo bile krajnje smešne kad bismo odbacile rezultate tog obrazovanja ili kad bismo se odrekle znanja koje smo kroz njega stekle u zamenu za mito ili odlikovanje. Zato bi nam biografije, kad im postavimo pitanje – kako možemo da postanemo žene od karijere, a da ipak ostanemo civilizovana ljudska bića, ljudska bića koja se protive ratu, verovatno odgovorile ovako: ako ne dopustite da vas odvoje od četiri velike učiteljice kćeri obrazovanih muškaraca – siromaštva, čednosti, podsmeha i slobode od lažnih lojalnosti – i udružite ih s nekim imetkom, s nekim znanjem i s nekim pravim lojalnostima, onda možete postati žene od karijere i izbeći opasnosti zbog kojih nam se te profesije čine nepoželjnim.

Pošto je to mudar odgovor, to je ujedno i uslov pod kojim ćete dobiti ovu gvineju. Ponovimo kratko, vi ćete je dobiti pod uslovom da pomažete svim odgovarajuće kvalifikovanim ljudima, bez obzira na pol, klasnu ili rasnu pripadnost, da počnu da se bave svojom profesijom; zatim, pod uslovom da u obavljanju svoje profesije ne dopustite da vas odvoje od siromaštva, čednosti, podsmeha i slobode od lažnih lojalnosti. Da li je naša izjava sada konkretnija? Da li su vam uslovi jasniji i da li na njih pristajete? Oklevate. O nekim od tih uslova, kao da predlažete, trebalo bi još prodiskutovati. Pa dobro, hajdemo redom. Pod siromaštvom podrazumevam činjenicu da imate dovoljno novca za život. To znači da morate da zarađujete da biste bile nezavisne od svakog drugog ljudskog bića i da možete da kupite onu malu količinu zdravlja, slobodnog vremena, znanja i ostalog što vam je potrebno za potpun razvoj duha i tela. Ali ne više od toga. Ni jedan peni više.

Pod čednošću podrazumevam činjenicu da, pošto se bavite svojom profesijom i zarađujete dovoljno novca, morate odbiti da svoj um prodajete za novac. To znači da ili morate prestati da se bavite svojom profesijom ili da se njom morate baviti zbog istraživanja i eksperimentisanja; ili, ako ste umetnica zbog umetnosti; ili da besplatno prenosite svoje profesionalno stečeno znanje onima kojima je ono potrebno. Ali čim dud počne da vas tera da trčite oko njega, prekinite. Nasmejte mu se u brk.

Pod podsmehom – loša je to reč, ali ponavljam, engleskom jeziku mnogo nedostaju nove reči – podrazumevam činjenicu da morate

odbiti sve načine da reklamirate svoje zasluge i da morate smatrati da su podsmeh, anonimnost i osuda, iz psiholoških razloga, bolji od slave i pohvala. Ako vam ponude ordenje, viteške redove ili akademske titule, bacite ih pravo u lice darodavcima. Pod slobodom od lažnih lojalnosti podrazumevam to da se pre svega morate osloboditi gordosti zbog nacionalne pripadnosti; isto tako i gordosti zbog verske pripadnosti, gordosti zbog pripadnosti nekom koledžu, nekoj školi, svojoj porodici, gordosti zbog pripadnosti jednom polu i gordosti zbog onih lažnih vrednosti koje iz njih proističu. Ako zavodnici pokušaju da vas zavedu i podmite da bi vas vratili u zarobljeništvo, odmah pocepajte pergament; odbijte da popunite formular.

A ako nam još uvek zamerate što su ove definicije i previše proizvoljne i previše opšte, i pitate kako neko može reći koliko je novca i koliko je znanja potrebno za potpun razvoj duha i tela, i koje su prave lojalnosti koje moramo poštovati, a koje su lažne koje moramo prezirati, ja vas samo mogu uputiti, jer vreme leti, na dva autoriteta. Jedan od njih vam je dobro poznat. To je psihometar koji nosite na ruci, mali instrument od koga zavise svi naši lični odnosi. Kad bi bio vidljiv, ličio bi na nekakav termometar. Imao bi srebrnu žicu od žive na koju bi uticali svaki duh ili telo, svaka kuća ili društvo u čijem bi se okruženju našao. Ako poželite da saznate kolika je količina bogatstva poželjna, stavite ga pored bogatog muškarca; a ako vas interesuje kolika je količina znanja poželjna stavite ga pored učenog muškarca. Na isti način postupite kad su u pitanju patriotizam, vera i ostalo. Ne morate da prekidate razgovor dok gledate u taj mali instrument jer time prijatnost razgovora neće biti narušena. Možda ćete se usprotiviti i ustvrditi da je ovo suviše ličan i nepouzdan metod da bi se primenjivao bez rizika od greške jer ste svedok da je lični psihometar doveo do mnogo nesrećnih brakova i da je pokvario mnoga prijateljstva, onda postoji drugi autoritet koji je sad lako dostupan čak i najsiromašnijim kćerima obrazovanih muškaraca. Idite u galerije i gledajte slike; uključite radio i pročelajte muziku koju puštaju; uđite u biblioteke koje su sad svima dostupne. Tamo ćete lično moći da se uverite u nalaze javnog psihometra. Daćemo vam samo jedan primer jer smo u stisci s vremenom. Sofoklovu *Antigonu* preveo je na engleski, u prozi ili u stihovima, jedan muškarac čije je ime nebitno.³⁹ Razmislite o Kreontovom karakteru. Tu vam je pesnik, koji je psiholog u akciji, dao

veoma duboku analizu posledica koje moć i bogatstvo ostavljaju na dušu. Razmislite o Kreontovoj pretenziji da bude apsolutni vladar svojih podanika. To je poučnija analiza tiranije od bilo koje analize koju može da nam ponudi neki naš političar. Vi želite da znate koje su lažne lojalnosti koje moramo prezirati, a koje su prave lojalnosti koje moramo poštovati. Razmislite o razlici koju Antigona pravi između zakonâ i Zakona. To je mnogo dublji iskaz o dužnostima pojedinca prema društvu no što bi nam ga dao neki naš sociolog. Bez obzira na to što je engleski prevod loš, pet reči koje izgovara Antigona vrede koliko i sve propovedi svih nadbiskupa zajedno.⁴⁰ Ali drskost bi bila pričati o tome opširnije. Privatno mišljenje još uvek je slobodno izražavati privatno i ta sloboda predstavlja suštinu slobode. Što se ostalog tiče, iako vam se može učiniti da je uslova mnogo, a da je gvineja, avaj, samo jedna, te uslove danas uglavnom nije teško ispuniti. Ako izuzmemo prvi – da moramo zaraditi dovoljno novca za život – ispunjenje svih ostalih obezbeđuju nam zakoni Engleske. Zakon Engleske vodi računa o tome da ne nasledimo veliku imovinu; zakon Engleske osporava nam, a nadajmo se da će to još dugo činiti, celokupnu nacionalnu žigosanost. Zato ne možemo ni posumnjati u činjenicu da će nam naša braća u vekovima koji dolaze obezbediti, kao što su to činili i tokom proteklih vekova, sve ono što je od suštinskog značaja za očuvanje mentalnog zdravlja i što je od neprocenjivog značaja za sprečavanje velikih savremenih grehova poput taštine, egoizma i megalomanije, podsmeha, osude i prezira.⁴¹ A sve dok Engleska crkva bude odbijala naše usluge – kad bi nas samo već jednom izopštila! – a stare škole i koledži odbijali da sa nama podele deo svojih donacija i privilegija, mi ćemo biti imune, bez imalo griže savesti, na pojedinačne lojalnosti i vernosti koje takve donacije i privilegije rađaju. Tradicije našeg doma i pamćenje naših predaka koji počivaju iza aktuelnog trenutka stoje vam na raspolaganju, Gospođo. Iz prethodnih citata videle smo kako je čednost, telesna čednost, odigrala važnu ulogu u neplaćenom obrazovanju našeg pola. Ne bi trebalo da nam bude teško da stari ideal telesne čednosti pretvorimo u novi ideal mentalne čednosti u skladu s kojim bismo smatrale da ako je bilo pogrešno prodavati telo za novac, još je gore prodavati um za novac; jer, kako ljudi kažu, um je plemenitiji od tela. I opet, zar nam te iste tradicije ne daju veliku snagu da se odupremo novcu, najmoćnijem od svih zavodnika? Koliko vekova nismo imale pravo

da radimo svakog bogovetnog dana za 40 funti godišnje uključujući tu stan i hranu? Zar Vitaker ne dokazuje da polovina posla koju obavljaju kćeri obrazovanih muškaraca još uvek nije plaćena? Najzad, da li je nama lako da se odupremo zavodljivosti koju pružaju počasti, slava i ugled – nama koje smo stolecima radile bez ikakvih počasti i za koje je jedina počast bila odsjaj odlikovanja na grudima i malih kruna na glavama naših očeva ili muževa?

I tako, pošto je zakon na našoj strani, pošto je svojina na našoj strani, a memorija predaka nam služi kao putokaz, dalja rasprava postaje izlišna; vi ćete se složiti da je uslove pod kojima će vam pripasti ova gvineja, sa izuzetkom prvog, relativno lako ispuniti. Potrebno je samo da, u skladu sa nalazima dva psihometra, razvijete, prilagodite i usmerite u našem domu stečeno obrazovanje i tradicije koji evo traju već dve hiljade godina. Ako pristanete da to učinite, onda možemo prestati da se pogađamo. Onda je gvineja kojom treba da platite kiriju vaša – kad bi ih samo bilo hiljadu! Jer ako pristanete na ove uslove, onda se možete baviti svojom profesijom, a da vas ona ipak ne ukalja. Možete je očistiti od posesivnosti, ljubomore, agresivnosti i pohlepe. Možete je iskoristiti da stvorite sopstveno mišljenje i izgradite sopstvenu volju. To mišljenje i tu volju možete upotrebiti da ukinete nehumanost, bestijalnost, užas i ludilo rata. Uzmite, onda, ovu gvineju i upotrebite je, ne da biste koledž spalili do temelja, već da njegove prozore iznutra obasja svetlost. I neka kćeri neobrazovanih žena zaigraju oko te nove kuće, siromašne kuće, kuće u uskoj ulici kojom prolaze autobusi, u kojoj ulični prodavci prodaju svoju robu; neka zaigraju i zapevaju: “Mi smo ukinule rat! Mi smo ukinule tiraniju!” I njihove majke će se smežati iz groba: “Zbog toga smo trpele klevete i prezir! Upalite svetlo u novoj kući, kćeri! Neka prozore iznutra obasja svetlost!”

To su, dakle, uslovi pod kojim vam dajem ovu gvineju s tim da pomognete kćerima neobrazovanih žena da počnu da obavljaju svoje profesije. I da skratimo priču, nadajmo se da ćete uspeti da obavite završne pripreme za prodaju stvari u dobrotvorne svrhe, da ćete poređati zečetinu i lončice za kafu, da ćete primiti uglednog sera Samsona Ledženda, O. M.*, K. C. B.*, L. L. D.**, D. C. L.***, P. C.****,

* K. C. B. Knight Commander (of the Order) of Bath (Prim. Prev.)

** L. L. D. Doctor of Laws (Prim. Prev.)

*** D. C. L. Doctor of Civil Law (Prim. Prev.)

**** P. C. Privy Councilor (Prim. Prev.)

itd., sa osmehom punim poštovanja koji priliči kćeri obrazovanog muškarca u prisustvu njenog brata.

Takvo sam pismo, Gospodine, napokon poslala počasnoj blagajnici društva za pomoć kćerima obrazovanih muškaraca da nađu zaposlenje u svojim profesijama. To su uslovi pod kojima će ona dobiti svoju gvineju. Ti uslovi su, koliko je to moguće, formulisani tako da ona uradi sve što je u njenoj moći kako bi ta gvineja pomogla i vama da sprečite rat. A da li su ti uslovi pravilno postavljeni, ko zna? No kako ćete videti, bilo je neophodno da odgovorim na njeno pismo i na pismo počasne blagajnice fonda za obnovu koledža, i da svakoj pošaljem po jednu gvineju, pre nego što odgovorim na vaše pismo. Jer ako prvo ne pomognemo njima da obrazuju kćeri obrazovanih muškaraca koje će zatim zarađivati za život obavljajući svoje profesije, te kćeri ne mogu imati nezavisan i objektivni uticaj koji bi upotrebile da vama pomognu da sprečite rat. Čini nam se da jedno proističe iz drugog. Ali pošto smo vam na to ukazale onako kako najbolje umemo, vratimo se vašem pismu i vašem zahtevu da uputimo novčani prilog vašem društvu.

BELEŠKE ZA DRUGO POGLAVLJE

1. Navešćemo tačan tekst jedne takve molbe: “Ovim pismom želimo da vas zamolimo da sačuvate odeću koju više ne koristite ... čarape svih vrsta, ma koliko nošene, dobro će nam doći ... Komisija smatra da nudeći ovu odeću po bagatelnim cenama ... zaista čini uslugu ženama čije profesije od njih zahtevaju da imaju prikladne dnevne i večernje haljine koje one sebi teško mogu da priušte.” Odlomak iz pisma primljenog iz Londonskog i Nacionalnog društva za pomoć ženama, 1938. (*London and National Society for Women's Service*).

2. *The Testament of Joad*, C. E. M. Joad, str. 210-11. S obzirom na činjenicu da je broj mirovnih društava koja direktno ili indirektno vode Engleskinje predugačak da bismo ih citirali (vidi *The Story of the Disarmament Declaration*, str. 15, radi spiska mirovnih aktivnosti koje su preduzele žene od karijere, poslovne žene i žene iz radničke klase) ne treba ozbiljno shvatiti kritiku gospodina Džouda ma koliko ona psihološki osvetljavala čitavu stvar.

3. *Experiment in Autobiography*, H. G. Wells, str. 486. Možda je “pokret koji bi se suprotstavio praktičnom uništenju njihove slobode od strane fašista ili nacista bio uočljiviji, ali sumnjamo da je bio uspešniji. Nacisti sada kontrolišu celu Austriju.” (*Dnevni list*, 12. mart 1938).

4. “Žene, po mom mišljenju, ne bi trebalo da sede za stolom sa muškarcima; njihovo prisustvo upropašćava razgovor i čini ga beznačajnim i ugladenim ili u najboljem slučaju pametnim.” (*Under the Fifth Rib*, C. E. M. Joad, str. 58) Ovo mišljenje izraženo je veoma iskreno, i kad bi svi oni koji misle kao gospodin Džoud svoje mišljenje otvoreno iskazivali, dilema domaćice – koga da pozove, a koga ne – bila bi rešena, a njen posao olakšan. Kad bi oni koji više vole društvo pripadnika svog pola za stolom istakli tu činjenicu tako što bi muškarci, na primer, nosili crvenu, a žene belu rozetu, dok bi oni koji više vole polno mešovito društvo nosili crveno-belu rozetu, ne samo da bi bili izbegnuti mnogi nespornosti i neprijatnosti već bi to pošteno iskazivanje stava, možda, uništilo izvestan oblik društvenog licemerja koje sada prevladava. U međuvremenu, iskrenost gospodina Džouda zaslužuje izuzetnu pohvalu, a njegove želje za nas su zapovest.

5. Prema gospođi H. M. Svonik, Ženska društveno-politička unija (*Women's Social and Political Union*) imala je “prihod od poklona koji je 1912. godine iznosio 42.000 funti.” (*I Have Been Young*, H. M. Swanwick, str. 189) Ukupni troškovi Ženskog saveza za slobodu (*Women's Freedom League*)

iznosili su 1912. godine 26.772 funte 12 šilinga i 9 penija. (*The Cause*, Ray Strachey, str. 311) Tako je zajednički prihod ova dva društva iznosio 68.772 funte 12 šilinga i 9 penija. Ali ta dva društva su, svakako, bila uzajamno suprotstavljena.

6. "Ali, čast izuzecima, žene generalno imaju male plate tako da 250 funti godišnje predstavlja veliko dostignuće čak i za visoko obrazovanu ženu sa dugogodišnjim iskustvom." (*Careers and Openings for Women*, Ray Strachey, str. 70) Međutim, "broj žena koji obavlja profesionalne delatnosti brzo se povećao u poslednjih dvadeset godina, tako da ih je 1931. godine bilo 400.000, ne računajući žene koje su obavljale sekretarske poslove ili koje su radile u državnoj službi." (op. cit., str. 44)

7. Prihod Laburističke partije iznosio je 1936. godine 50.153 funte. (Dejli Telegraf, septembar 1937)

8. *The British Civil Service. The Public Service*, William A. Robson, 16 Profesor Ernest Barker smatra da bi trebalo da postoji alternativni ispit za rad u državnoj službi za "muškarce i žene poznijih godina" koji su izvesno vreme proveli kao socijalni radnici u socijalnoj službi. "Od toga bi posebnu korist imale kandidatkinje. Veoma mali broj studentkinja pokazuje uspeh u sadašnjim uslovima otvorenog takmičenja; u stvari, veoma mali broj njih se i takmiči. U ovom alternativnom sistemu koji predlažemo moguće je, štaviše, verovatno je da će biti mnogo više kandidatkinja. Žene imaju dar i sposobnost za socijalni rad. Ovaj alternativni oblik takmičenja pružio bi im priliku da pokažu taj dar i tu sposobnost. Možda bi tako dobile nov podstrek da se nadmeću za ulazak u administrativnu službu države kojoj je potrebna njihova nadarenost i njihovo prisustvo." (*The British Civil Servant. "The Home Civil Service,"* Professor Ernest Barker, str. 41) Ali pošto je državna služba u otadžbini u današnje vreme toliko zahtevna, teško je videti kako bi neki podsticaj doveo do toga da žene slobodno "pokažu svoju nadarenost i svoje prisustvo" u službi države osim ako ta država ne preuzme na sebe brigu o ostarelim roditeljima; ili ako ne proglasi da će stari ljudi oba pola krivično odgovarati ako budu zahtevali usluge svojih kćeri kod kuće.

9. Reči gospodina Boldvina izgovorene u Dauning Stritu na sastanku povodom stvaranja Fonda za izgradnju Njunam koledža, 31. marta 1936. godine.

10. Posledica koju ostavlja žena za predikaonikom tako je definisana u dokumentu *Women and the Ministry, Some Considerations on the Report of the Archbishop's Commission on the Ministry of Women* (1936), str. 24. "Ali mi smatramo da će sveštenička služba koju vrše žene dovesti do snižavanja duhovnog tona hrišćanskog bogoslužjenja do kog ne dolazi kad božju službu obavljaju muškarci pred pastvom koju uglavnom ili u potpunosti čine žene. Ovom izjavom želimo da odamo priznanje osobinama hrišćanskih žena; ali

činjenica je da se u mislima i željama tog pola prirodno lakše potčinjava natprirodnom, a telesno duhovnom nego što je to slučaj kod muškaraca; kao i to da kad muškarcu vrše sveštenu službu ona obično ne pobuđuje onu stranu ženske ljudske prirode koja bi trebalo da bude u stanju mirovanja tokom perioda obožavanja svemoćnog Boga. Mi, s druge strane, verujemo da bi muškim članovima prosečne anglikanske pastve bilo nemoguće da prisustvuju bogoslužju koje bi obavljala žena, a da ne budu prekomerno svesni njenog pola.”

Prema tome, po mišljenju članova Komisije, hrišćanske žene više su okrenute duhu nego hrišćanski muškarcu; to je značajan, ali bez sumnje i prikadan, razlog da one budu isključene iz vršenja sveštene službe.

11. *Dejli Telegraf*, 20. januar 1936.

12. *Dejli Telegraf*, 1936.

13. *Dejli Telegraf*, 22. januar 1936.

14. “Ne postoje, koliko je meni poznato, univerzalna pravila o ovom pitanju što jest, o seksualnim odnosima među državnim službenicima; ali se od državnih i opštinskih službenika oba pola svakako očekuje da poštuju uobičajena pravila pristojnog ponašanja i izbegavaju one oblike ponašanja koji bi mogli da dospeju u novine i tamo budu opisani kao ‘skandalozni’. Do nedavno su seksualni odnosi između muških i ženskih službenika u Pošti bili kažnjivi i odmah sankcionisani otpuštanjem obe strane ... Problem izbegavanja publiciteta u novinama relativno je lako rešiv što se tiče sudske procedure; ali zvanična ograničenja protežu se i dalje da bi sprečila žene, državne službenice (koje obično moraju da se odreknu braka), da otvoreno žive sa muškarcima ako to žele. U tom slučaju, stvar poprima drugačije obeležje.” (*The British Civil Servant. The Public Service*, William A. Robson, str. 14, 15.)

15. Većina muških klubova ograničava prisustvo žena na posebnu sobu ili aneks, ali im isključuje slobodu kretanja po ostalim apartmanima; da li je ta praksa u skladu s principom koji se poštovao u Svetoj Sofiji, a po kom su žene nečiste, ili u skladu s principom koji se poštovao u Pompeji, po kom su žene previše čiste, pitanje je za razmišljanje.

16. Moć štampe da uguši diskusiju o svakoj nepoželjnoj temi bila je, i još je uvek, ogromna. Štampa je bila jedna od “značajnih prepreka” protiv koje je Džozefina Batler morala da se bori u svojoj kampanji protiv Zakona o zaraznim bolestima. “Početkom 1870. godine, londonska štampa počela je da sprovodi tu politiku ćutanja o problemima prisutnim već dugi niz godina, a za čije se rešavanje zalagao ženski savez u dokumentu nazvanom “Protest protiv zavere ćutanja” koji su potpisale Harijeta Martinou (Harriet Martineau) i Džozefina E. Batler i koji se završavao sledećim rečima: “Iako je takva za-

vera ćutanja moguća i mada je sprovede vodeći novinari, mi Englezi strašno preterujemo u svojim privilegijama slobodnih ljudi kad tvrdimo da podstičemo slobodu štampe i da imamo pravo da čujemo obe strane u važnim pitanjima o moralu i zakonodavstvu.” (*Personal Reminiscences of a Great Crusade*, Josephine E. Butler, str. 49) I tokom borbe za dobijanje prava glasa, štampa je s velikim uspehom bojkotovala tu borbu. Ne tako davno, tačnije jula 1937. godine, gospođica Filipa Strejči u pismu naslovljenom “Zavera ćutanja”, koje je objavljeno u listu *Spektejtor* (što mu služi na čast) kao da ponavlja reči gospođe Batler: “Stotine i hiljade muškaraca i žena bore se da nateraju vladu da ukine odredbu novog Nacrta zakona o penzijskom doprinosu za radnike u kome se prvi put uvodi različita granica prihoda za muškarce i žene ... Ovaj Nacrt zakona bio je tokom prošlog meseca na raspravi u Gornjem domu gde je iskazano sveopšte snažno i odlučno protivljenje ovoj odredbi ... čovek bi pretpostavio da su ovi događaji dovoljno zanimljivi da bi ih dnevne novine zabeležile. Ali njih je štampa u potpunosti prećutala, počevši od *Tajmsa* pa do *Dejli Herald* ... Različit tretman žena u odnosu na muškarce, koji se predviđa u ovom Nacrtu zakona, izazvao je takvu ogorčenost među ženama koja nije viđena od vremena kad su žene dobile pravo glasa ... Kako se može objasniti činjenica da je štampa sve to u celosti prećutala?”

17. Telesne povrede nanete su, naravno, tokom bitke u Vestminsteru. Borba za dobijanje prava glasa zaista je bila oštrija no što se danas priznaje. Tako Flora Dramond kaže: “Bez obzira na to da li smo pravo glasa izvojevale agitacijom, kao što ja verujem, ili smo ga dobile iz nekog drugog razloga, kao što neki ljudi kažu, ja mislim da će mnogim pripadnicima mlade generacije biti teško da poveruju kakav je bes i brutalnost izazvao naš zahtev, pre manje od trideset godina, da žene dobiju pravo glasa.” (Flora Drummond u listu *The Listener*, 25. avgust 1937) Mlada generacija je verovatno toliko navikla na bes i brutalnost da zahtevi za slobodom kod njih ne pobuđuju nikakve emocije u ovom posebnom slučaju. Štaviše, ta konkretna bitka još uvek nije zauzela svoje mesto među bitkama koje su od Engleske stvorile domovinu slobode, a od Engleza borce za slobodu. O toj bici za pravo glasa još uvek se govori sa ozlojeđenim omalovažavanjem: “... a žene ... su započele tu kampanju paljenja, šibanja i cepanja slika kako bi napokon dokazale obema partijama u parlamentu da su podobne da dobiju pravo glasa.” (*Reflections and Memories*, Sir John Squire, str. 10) Mladog generaciji se, dakle, može oprostiti što veruje da nije bilo ničeg herojskog u kampanji u kojoj je razbijeno tek nekoliko prozora i cevanića dok se nožem oštećen, Sardžentov portret Henrija Džejmisa, može restaurirati. Što se tiče paljenja, šibanja i cepanja slika, ono se može nazvati herojskim samo kad ga u širokoim razmerama sprovede muškarci sa mitraljezima.

18. *The Life of Sofia Jex-Blake*, Margaret Todd, M. D., str. 72.

19. "Mnogo se u posljednje vreme govorilo i pisalo o dostignućima i uspesima ser Stenlija Boldvina u vreme dok je bio predsednik vlade i opet je nemoguće reći previše. Može li mi biti dozvoljeno da ukažem na ono što je učinila leđi Boldvin? Kad sam prvi put postao član odbora ove bolnice 1929. godine, analgetici (sredstva za uklanjanje bola) uopšte nisu ni bili u upotrebi kod standardnih porođaja dok je sada njihova upotreba rutinska tako da se oni praktično primenjuju u 100 odsto slučajeva i to ne samo u ovoj bolnici već u svim sličnim bolnicama. Do ove izvanredne promene u tako kratkom roku došlo je zbog nadahnuća i neumornog zalaganja supruge Stenlija Boldvina koja nas je ohrabivala jer je tada bila ..." (Pismo koje je *Tajmsu* uputio S. Ventvort Stenli, predsednik Upravnog odbora Londonskog porodilišta, 1937.) Hloroform je prvi put dat kraljici Viktoriji kad je rađala princa Leopolda aprila 1853. godine, ali su "žene na standardnim porođajima na odeljenju" da bi dobile pravo na tu olakšicu morale da sačekaju sedamdeset šest godina i zalaganje Premijerove supruge.

20. Prema podacima koje daje Debret vitezovi i dame najvišeg reda Britanske imperije nose značku koja se sastoji od "krsta u obliku detelininog lista i od uglačanog bisera koje natkriljuje zlatan medaljon na kome je predstavljena Britanija koja sedi u crvenom krugu u kome je urezan moto "Za Boga i Imperiju" Ovo je jedno od malobrojnih odlikovanja koje dobijaju i žene, ali je njihova potčinjenost obeležena na odgovarajući način i ogleda se u činjenici da je lenta kod žena široka samo dva inča i jednu četvrtinu* ; kod vitezova je lenta široka tri inča i tri četvrtine. Zvezdice se takođe razlikuju po veličini. Moto je, međutim, isti za oba pola, a verovatno podrazumeva da oni koji se tako predstavljaju vide neku vezu između Božanstva i Imperije te se smatraju spremnim da ih brane. Debret nam ne kaže šta biva ako se Britanija koja sedi u crvenom krugu usprotivi (što je shvatljivo) tom drugom autoritetu čije mesto nije određeno na medaljonu pa vitezovi i dame moraju sami da odluče.

21. *Life of Sir Ernest Wild*, K. C., R. J. Rackham, str. 91

22. Lord Boldvin, u govoru koji je preneo *Tajms*, 20. aprila 1936.

23. *Life of Charles Gore*, G. L., Prestige, D. D., str. 240-41

24. *Life of Sir William Broadbent*, K. C. V. O., F. R. S., u izdanju njegove kćeri, M. E. Broadbent, str. 242

25. *The Lost Historian, a Memoir of Sir Sidney Low*, Desmond Chapman-Huston, str. 198

* Kod žena lenta je široka 5,81 santimetar dok je kod muškaraca 9,51 santimetar. (Prim.Prev.)

26. *Thoughts and Adventures, Rt Hon. Winston Churchill*, str. 57
27. Govor u Belfastu koji je održao lord od Londonderija, prenet u Tajmsu, 11. jula 1936.
28. *Thoughts and Adventures, Rt. Hon. Winston Churchill*, str. 279
29. *Dejli Herald*, 13. februar 1935.
30. Geteov *Faust*, prevod Melian Stawell i G. L. Dickinson.
31. *The Life of Charles Tomlinson*, napisala njegova nećaka Mary Tomlinson, str. 30
32. *Miss Weeton*, Journal of a Governess, 1807-1811, izdao Edward Hall, str. 14, xvii
33. *A Memoir of Anne Jemima Clough*, B. A. Clough, str. 32
34. *Personal Reminiscences of a Great Crusade*, Josephine Butler, str. 189
35. "Vi i ja znamo koliko je nevažno što moramo da poslužimo kao nevidljivi stubovi pobodeni duboko u močvarno zemljište na kojima počivaju vidljivi stubovi koji podupiru most. Mi nemamo ništa protiv toga da ljudi ubuduće i zaborave da dole uopšte ima nečeg ako, pre nego što se otkrije najbolji način za gradnju mostova, neke od nas treba da posluže u tegobnim eksperimentima. Mi smo apsolutno voljne da budemo među njima. Jer nama je važan most, a ne naše mesto u njemu i mi verujemo da se, u tom smislu, mora imati u vidu da je samo to naš cilj." (Pismo Oktavije Hil gospođi N. Senior, 20. septembra 1874. *The Life of Octavia Hill*, C. Edmund Maurice, str. 307-8)

Oktavija Hil (1838-1912) započela je pokret za "obezbeđivanje boljih domova za siromašne i otvorenih prostora za javnost" ... "Sistem Oktavije Hil" usvojen je za čitavo plansko proširenje /Amsterdama/. Januara 1928. godine sagrađeno je ni manje ni više nego 28.648 stanova." (Octavia Hill, iz pisama koje je izdala Emily S. Maurice, str. 10-11)

36. Služavke su igrale tako važnu ulogu u životu engleske visoke klase od najranijih vremena sve do 1914. godine, kad je časna Monika Grenfel otišla da neguje ranjene vojnike u pratnji služavke (*Bright Armour*, Monica Salmond, str. 20), da im se zaista u izvesnoj meri mora odati priznanje. Dužnosti služavki bile su zaista neobične. Tako su služavke morale da prate svoje gospodarice na Pikadiliju "gde bi poneki muškarac iz klupskih prostorija mogao da ih gleda kroz prozor," ali njihovo prisustvo nije bilo neophodno u Vajtčepelu "gde su zločinci vrebali iza svakog čoška." Ali posao služavki bio je bez ikakve sumnje naporan. Uloga Vilsonove u privatnom životu Elizabete Baret dobro je znana čitaocima njenih poznatih pisama. Kasnije u istom veku (u periodu 1889-92) Gertruda Bel "išla je sa svojom služavkom Lizi na izložbe slika; Lizi je dolazila po nju posle večernjih zabava; sa Lizi je išla da vidi naselje u Vajtčepelu gde je radila Meri Talbot "... (*Early Letters of Gertrude Bell*, izdala

Lady Richmond.) Pomislimo samo na sate koje su služavke provele čekajući u garderobama, na njive koje su preorale u galerijama slika, na milje koje su prepešačile trotoarima Vest Enda i zaključimo da ako se Lizin dan bliži kraju, on je u svoje vreme bio zaista dugačak. Nadajmo se da nam je od koristi bila pomisao da ona sprovodi u praksi zapovesti koje je sveti Pavle dao u svojim Poslasticama Titu i Korinćanima; i da nam je utehu pružalo saznanje da ona daje sve od sebe kako bi telo svoje gospodarice netaknuto isporučila svom gospodaru. Čak i u slabosti tela i u tami podruma punog buba, ona je sigurno pokatkad gorko zamerila svetom Pavlu s jedne strane zbog njegove čednosti, a s druge, gospodi sa Pikadilija zbog njihove požude. Za žaljenje je što se nijedna biografija služavke, iz koje bi se mogla dobiti potpuno dokumentovana slika njenog života, ne može naći u Rečniku nacionalnih biografija.

37. *The Earlier Letters of Gertrude Bell*, sakupila i izdala Elsa Richmond, str. 217-18

38. Pitanje čednosti kako duha tako i tela izuzetno je zanimljivo i složeno. Koncept čednosti u viktorijanskoj, edvardijanskoj i epohi Džordža V zasnivao se, da ne idemo dalje u prošlost, na rečima svetog Pavla. Da bismo razumeli značenje tih reči neophodno je da shvatimo psihologiju svetog Pavla i sredine u kojoj je živio, što nije lak zadatak ako imamo u vidu da je on bio relativno nepoznat i da o njemu nema biografskog materijala. Oslanjajući se na unutrašnje dokaze, on je po svemu sudeći bio pesnik i prorok ali mu je nedostajala moć logičkog rasuđivanja, a nije imao ni ono psihološko obrazovanje koje u današnje vreme prisiljava čak i najvećeg pesnika ili proroka da preispita svoje lične emocije. Zato je njegova poznata izjava o velovima, na kojoj je izgleda zasnovana teorija o ženskoj čednosti, podložna kritici iz nekoliko uglova. U Poslanici Korinćanima njegov argument za to da žena mora da nosi veo kad se moli ili proriče zasnovan je na pretpostavci da je žena bez vela "jer je svejedno kao da je obrijana." Ako prihvatimo tu pretpostavku, onda se moramo zapitati sledeće: zašto je sramota biti obrijan? Umesto da odgovori na to pitanje, sveti Pavle nastavlja da tvrdi: "Ali muž da ne pokriva glave, jer je obličje i slava Božija"; iz toga sledi da nije samo po sebi loše biti neobrijan već da je loše biti žena i biti obrijana. Izgleda da je to loše za ženu zato što je "žena slava muževlja." Da je sveti Pavle otvoreno rekao da voli da vidi dugačku kosu kod žena mnogi od nas bi se složili s njim i više bi ga cenili što je to rekao. Ali njemu su se više dopali drugi razlozi kao što se vidi iz njegovog sledećeg zapažanja: "Jer muž nije od žene nego je žena od muža; jer muž nije sazdan žene radi nego žena muža radi; zato žena treba da ima vlas na glavi andela radi." Nemamo način da saznamo šta anđeli misle o dugačkoj kosi; izgleda da je i sam sveti Pavle sumnjao u njihovu podršku inače

ne bi smatrao da je potrebno da u sve to uvlači poznatog saučesnika – prirodu. “Ili ne uči li vas i sama priroda da je mužu sramota ako gaji dugačku kosu? A ženi je slava ako gaji dugačku kosu. Jer joj je kosa dana mesto pokrivala. Ako li je ko svadljiv, mi takvoga običaja nemamo, niti crkve Božije.” Argument koji daje priroda izgleda da se može dopuniti; priroda je, kad se udruži s finansijskom dobiti, retko božjeg porekla; no ako je osnova ovog argumenta klimava, zaključak je čvrst. “Žene važe da ćute u crkvama; jer se njima ne dopusti da govore, nego da slušaju, kao što i zakon govori.” Pošto se tako pozvao na poznato, ali uvek sumnjivo, trojstvo saučesnika – anđele, prirodu i zakon – da potkerepe njegovo lično mišljenje, sveti Pavle dolazi do zaključka koji se nepogrešivo nazirao pred nama: “Ako li hoće čemu da se nauče, kod kuće muževe svoje neka pitaju; jer je ružno ženi da govori u crkvi.” Priroda tog “srama”, koji je usko povezan s čednošću u velikoj meri se pomućuje kako se poslanica nastavlja. Jer taj sram očito čine izvesne polne i lične predrasude. Sveti Pavle, očigledno, nije bio samo bećar (o njegovim odnosima sa Lidijom vidi Renanovo delo *Saint Paul*, str. 149 “Est-il cependant absolument impossible que Paul ait contracté avec cette soeur une union plus intime? On ne saurait l'affirmer.”)*; i kao mnogi bećari, sumnjičio je drugi pol; a kao pesnik on je poput mnogih pesnika više voleo da sam prorokuje nego da sluša proročanstva drugih. On je bio i muževan muškarac dominantnog tipa, koji u današnje vreme preovladava u Nemačkoj, a za čije su zadovoljenje rasa ili pol potčinjenih od suštinskog značaja. Čednost, kako je dakle definiše sveti Pavle, predstavlja složen koncept zasnovan na ljubavi prema dugačkoj kosi; na ljubavi prema potčinjavanju; na ljubavi prema publici; na ljubavi prema donošenju zakona i, podsvesno, na veoma jakoj i prirodnoj želji da duh i telo žene budu ograničeni na pružanje užitka jednom jedinom muškarcu. Takav koncept imao je nesumnjivu moć jer je uživao podršku anđela, prirode, zakona, običaja i Crkve, a sprovodio ga je pol koji je imao ekonomska sredstva ali i veliki lični interes da ga sprovede. Stisak njegovih belih, skeletnih prstiju, prisutan je na svakoj stranici istorije od svetog Pavla do Gertrude Bel. Čednost je prizivana kad je trebalo sprečiti ženu da studira medicinu; da slika akt; da čita Šekspira; da svira u orkestru; da se sama šeta Bond Stritom. Godine 1848. baštovanove kćeri “neoprostivo su prekršile pravila lepog ponašanja” jer su se same vozile Ridžent Stritom u taksiju (*Paxton and the Bachelor Duke*, Violet Markham, str. 288); o tome u kom stepenu je kršenje pravila lepog ponašanja zločin, ako su vrata ostala otvorena, moraju da odluče teolozi. Početkom ovog veka, gvoždareva kćer (jer danas se smatra da je od suštinske

* “Da li je, međutim, apsolutno nemoguće da je Pavle sa ovom sestrom ostvario intimniju zajednicu? Ne bismo to mogli da potvrdimo.” (Prim. Prev.)

važnosti ne rugati se razlikama), kćer ser Hjua Bela, “napunila je 27 godina i udala se, a da nikad nije sama prošetala Pikadilijem ... Gertruda, naravno, ne bi ni sanjala da uradi tako nešto ...” Vest End je bio kontaminirano područje. “Sopstvena klasa bila je tabu” (*The Earlier Letters of Gertrude Bell*, sakupila i izdala Elsa Richmond, str. 217-18) Ali složenosti i nedoslednosti čednosti bile su takve da je ista ta devojka koja je morala da nosi veo, to jest, da u pratnji muškarca ili sluškinje šeta Pikadilijem, mogla da ide sama i s odobrenjem roditelja u Vajtčepel ili u Seven Dajals koji su tada smatrani leglom poroka i zaraze. O ovoj anomaliji ipak se čuo poneki komentar. Tako je Čarls Kingzli kao dečak uzviknuo: “... a devojčicama pune glavu školom, pelenama za bebe, vode ih u posete nekim delovima grada i jeftinim klubovima. Potpuno sam zbunjen!! One gledaju najodratnije prizore prljavštine i bede i nepristojnosti kad idu u posetu siromašnima i čitaju im Bibliju. Moja majka kaže da nijedna devojčica ne bi trebalo da posećuje takva mesta i gleda takve stvari, niti bi trebalo da zna da takve stvari postoje.” (*Charles Kingsley*, Margaret Farrand Thorp, str. 12) Gospođa Kingzli je, međutim, u tom pogledu bila izuzetak. Većina kćeri obrazovanih muškaraca videla je takve “odratne prizore” i znala da takve stvari postoje. Moguće je da su one krile to saznanje; ovde nam nije moguće da se upuštamo u razmatranje psiholoških posledica koje je to skrivanje ostavilo kod njih. Ali nemoguće je posumnjati u to da je čednost, stvarna ili nametnuta, dobra ili loša, imala ogromnu moć. Čak je i danas verovatno da žena mora da povede poprilično oštru psihološku borbu protiv duha svetog Pavla pre no što stupi u intimne odnose s nekim muškarcem koji nije njen muž. Ne samo da je u prilog čednosti vršeno društveno žigovanje žena koje takve nisu bile, već je Zakon o kopilanstvu učinio sve što je mogao da finansijskim pritiskom tu čednost nametne. Sve dok žene nisu dobile pravo glasa 1918. godine, “Zakon o kopilanstvu iz 1872. godine određivao je sumu od 5 šilinga nedeljno kao maksimum koji otac, bez obzira na svoje bogatstvo, može biti prisiljen da plati za izdržavanje svog deteta.” (*Josephine Butler*, M. G. Fawcett i E. M. Turner, beleška, str. 101) Danas kad je modrena nauka skinula veo sa svetog Pavla lično i mnogih njegovih apostola, pojam čednosti doživeo je veliku reviziju. Međutim, navodno postoji reakcija koja ide u prilog postojanju određenog stepena čednosti kod oba pola. Do toga delimično dolazi iz ekonomskih razloga; zaštita čednosti devojaka predstavlja skupu stavku u budžetu buržuja. Psihološki argument koji ide u prilog čednosti dobro je izrazio gospodin Apton Sinkler: “U današnje vreme stalno slušamo o mentalnim problemima izazvanim seksualnim potiskivanjem; to je dominantno raspoloženje u ovom trenutku. Ništa ne čujemo o kompleksima koje može izazvati preterivanje u seksu. Ja smatram da su oni koji udovoljavaju svakom svom seksualnom

nagonu isto tako nesrećni kao i oni koji potiskuju svaki seksualni nagon. Sećam se jednog svog druga iz koledža kome sam rekao: 'Da li ti je ikad palo na pamet da staneš i preispitaš sopstveni um? Sve što ti se događa pretvaraš u seks.' Izgledao je iznenađen i shvatio sam da mu je ta pomisao nova; razmislio je i rekao: 'Pretpostavljam da si u pravu' (*Candid Reminiscences*, Upton Sinclair, str. 63) Drugu ilustraciju nalazimo u sledećoj anegdoti: "U divnoj biblioteci na Univerzitetu Kolumbija bilo je toliko dragocenih, skupih knjiga gravira koje sam ja u svojoj uobičajenoj pohlepi hteo sve da vidim i da naučim sve što je moguće znati o renesansi za nedelju ili dve. Ali savladala me je sva ta ogromna golotinja; čula su mi se uskovitlala i morao sam da odustanem." (op. cit., str. 62-3)

39. Ovde smo se poslužili prevodom ser Rižarda Džeba (*Sophocles, the Plays and Fragments*, s kritičkim beleškama, komentarima i proznim prevodom na engleski). Nemoguće je dati sud o nekoj knjizi na osnovu prevoda, ali čak i kad se čita u prevodu Antigona svakako predstavlja jedno od najvećih remek-dela dramske književnosti. Pa ipak, ako bi se ukazala potreba, ona bi svakako mogla da se pretvori u delo antifašističke propagande. Sama Antigona mogla bi da se preobrazi ili u gospođu Pankherst* koja je razbila prozor i zbog toga bila zatvorena u Holoveju; ili u frau Pomer, suprugu pruskog službenika iz rudnika u Esenu, koja je rekla: 'Verski sukobi napravili su tako dubok razdor među ljudima da je krajnje vreme da današnji muškarci nestanu.' ... Ona je uhapšena i predstoji joj suđenje pod optužbom za uvredu i klevetu Države i Nacističkog pokreta.' (*Tajms*, 12. avgust 1935.) Antigonin zločin bio je skoro iste prirode i ona je kažnjena na skoro isti način. Njene reči: "Vidite kako stradam, i od koga, jer sam se plašila da odbacim strah od Boga! ... A koji sam Božji zakon ja prekršila? Zašto bih se ja, nesrećnica, više i uzdala u Boga – kom savezniku da se obratim – kad sam zbog samilosti zaradila ime bezbožnice?" mogle bi da izgovore i gospođa Pankherst i frau Pomer jer su te reči svakako aktuelne. Ponašanje Kreona koji je "bacio decu sunca u senku i nemilosrdno zakopao živu dušu u grob", koji je smatrao da je "neposlušnost najgore zlo" i tvrdio da "koga god grad bude postavio, tog muškarca morate slušati, u malim i velikim stvarima, u pravednim i nepravednim", tipično je za izvesne političare iz prošlosti, a za her Hitlera i sinjora Musolinija danas. No iako je lako zaodenući te likove savremenom odećom, nemoguće ih je u njoj i zadržati. Oni su previše sugestivni; kad se zavesa spusti, primetićete da mi saosećamo čak i sa Kreontom. Takav rezultat, nepoželjan za vršioce propa-

* Mrs Emmeline Pankhurst (1858 – 1928) – poznati borac za ženska prava, posebno za pravo glasa; mnogo puta je bila u zatvoru zbog akcija koje je preduzimala. (Prim. Prev.)

gande, izgleda da je posledica činjenice što Sofokle (čak i u prevodu) slobodno koristi sve sposobnosti koje pisac može da poseduje; i da nas, prema tome, navodi na pomisao da ako umetnost koristimo za propagandu političkih mišljenja, onda tog umetnika moramo prisiliti da potkreše i umanju svoj dar da bi nam pružio jeftinu i prolaznu uslugu. Književnost će pretrpeti isto sakaćenje koje je pretprela mazga, a konjâ više neće biti.

40. Pet reči koje Antigona izgovara su: "Nije mi u prirodi da mrzim već da volim". (*Antigone*, red 523, preveo Jebb.) Na to Kreont odgovara: "Pređi, onda, u svet mrtvih i ako moraš da voliš, voli njih. Dok sam ja živ, nijedna žena nada mnom neće vladati."

41. Čak i u doba velike političke napetosti kakva danas vlada, neverovatno je koliko se kritike i dalje upućuje na račun žena. Reklama koja glasi "Oštroumna, duhovita i provokativna studija o savremenoj ženi", pojavljuje se u proseku tri puta godišnje na listama izdavača. Njen autor, koji je često doktor književnosti, neminovno je muškog pola; a ako je suditi po izdavačevoj pohvali na omotu knjige ona će "običnom muškarcu ... otvoriti oči." (vidi *Times Litterary Supplement*, 12. mart 1938.)

TREĆE POGLAVLJE

Evo preda mnom je vaše pismo. Kao što smo iz priloženog videle, vi prvo tražite naše mišljenje o tome kako da sprečimo rat, a zatim nastavljate i predlažete neke praktične mere pomoću kojih vam mi možemo pomoći da ga sprečite. Izgleda da od nas tražite da potpišemo manifest i založimo se za zaštitu kulture i intelektualne slobode!; da postanemo članice nekog društva koje se u svom radu rukovodi određenim merilima i čiji je cilj da očuva mir; najzad, da tom društvu damo novčani prilog jer njemu kao i drugima nedostaju novčana sredstva.

Pogledajmo, prvo, kako vam možemo pomoći da sprečite rat, štiteći kulturu i intelektualnu slobodu, jer nas vi uveravate da postoji veza između tih prilično apstraktnih reči i ovih veoma konkretnih fotografija – fotografija mrtvih tela i razrušenih kuća.

Ali ako smo se začudile kad ste od nas zatražili mišljenje o tome kako da sprečite rat, još smo se više začudile kad ste tu pomoć zatražili u prilično apstraktnim terminima vašeg manifesta čiji je cilj da zaštiti kulturu i intelektualnu slobodu. Razmislite, Gospodine, u svetlu prethodno pomenutih činjenica, šta ovaj vaš zahtev znači. Znači da 1938. godine sinovi obrazovanih muškaraca traže od njihovih kćeri da im pomognu da zaštite kulturu i intelektualnu slobodu. A zbog čega nas to, zapitaćete se možda, toliko iznenađuje? Zamislite da je vojvoda od Devonšira, sa svojom zvezdom i podvezicom, sišao u kuhinju i musavoj kuvaričinoj pomoćnici koja je ljuštila krompir rekao: “Meri, prestani da ljuštiš krompir i pomози mi da protumačim ovaj prilično težak odlomak iz Pindara” zar Meri ne bi bila iznenađena i zar ne bi vrišteći otrčala kod kuvarice Luize: “Jao, Luiz, Gospodar mora da je šenuo!” Takav ili sličan uzvik diže se s naših usana kad sinovi obrazovanih muškaraca traže od nas, njihovih sestara, da zaštitimo intelektualnu slobodu i kulturu. Pokušajmo, stoga, da uzvik služavke iz kuhinje prevedemo na jezik obrazovanih ljudi. Još jednom vas moramo zamoliti, Gospodine, da iz našeg ugla, s našeg gledišta, pogledate Fond za Arturovo obrazo-

vanje. Pokušajte još jednom, koliko god vam bilo teško, da iskrivite glavu u tom pravcu i da shvatite šta je za nas značilo da punimo taj fond svih ovih vekova da bi naša braća, njih desetak hiljada, mogli svake godine da se obrazuju na Oksfordu i Kembridžu. To znači da smo mi, žene, već doprinele zaštiti kulture i intelektualne slobode više od bilo koje druge klase u društvu. Zar kćeri obrazovanih muškaraca nisu uplatile u Fond za Arturovo obrazovanje od 1262. do 1870. godine sav novac koji je njima samima bio potreban za obrazovanje, zadržavajući bedne sume od kojih su plaćale guvernantu, profesora nemačkog i učitelja igranja? Zar one nisu, odričući se sopstvenog obrazovanja, platile izgradnju Itona i Haroua, Oksforda i Kembridža, i svih velikih škola i univerziteta na evropskom kontinentu – Sorbone, Hajdelberga, Salamanke, Padove i Rima? Zar nisu platile veoma velikodušno i rasipnički, iako indirektno? A kad su žene napokon, u devetnaestom veku, dobile pravo na izvesno plaćeno obrazovanje za sebe, nije bilo nijedne jedine žene koja je imala dovoljnu količinu plaćenog obrazovanja da bi mogla da ih podučava.² I sada, kao grom iz vedra neba, baš kad su se nadale da će za sebe moći da ukradu ne samo mali deo tog univerzitetskog obrazovanja već i neke povlastice – putovanje, zadovoljstvo, slobodu – stiže vaše pismo koje nas obaveštava da je čitava ta ogromna, fantastična suma – bilo da se računa u gotovini ili indirektno u stvarima kojih smo bile lišene, da je ta suma koja je punila Fond za Arturovo obrazovanje – protraćena ili pogrešno upotrebljena. Zašto su uopšte osnovani univerziteti Oksford i Kembridž ako ne da bi zaštitili kulturu i intelektualnu slobodu? Zbog čega drugog su vaše sestre bile lišene obrazovanja, putovanja ili luksuza nego da novac koji je tako ušteđen bude upotrebljen za obrazovanje njihove braće u školama i na fakultetima gde su učili kako da zaštite kulturu i intelektualnu slobodu? Ali pošto vi sada izjavljujete da su kultura i intelektualna sloboda u opasnosti i tražite da vam mi pružimo podršku i da vašoj gvineji pridodamo svoj novčić od šest penija, mi moramo pretpostaviti da je novac potrošen na taj način u stvari proćerdan i da su nas ta društva izneverila. Ipak, moramo se zamisliti nad činjenicom da ako su nas privatne škole i univerziteti sa svojom savršenom mašinerijom za obuku duha i tela izneverili, zašto bismo verovala da će vaše društvo, čiji su pokrovitelji istina ugledni ljudi, u tome uspeti ili da će vaš manifest, koji su potpisala još uglednija imena, moći nekog da preobrati? Zar ne bi bilo uputno da

pre nego što iznajmite kancelariju, zaposlite sekretaricu, izaberete komisiju i uputite pozive za prikupljanje novčanih priloga, razmislite zašto su nas te škole i univerziteti izneverili?

Na to pitanje, međutim, morate vi da odgovorite. Pitanje koje se nas tiče glasi kako mi možemo da vam pomognemo da zaštitite kulturu i intelektualnu slobodu – mi, koje smo toliko često bile udaljavane od univerzitetâ i koje tek u današnje vreme imamo ograničen pristup istim; mi koje nismo dobile nikakvo plaćeno obrazovanje ili smo ga dobile u toliko maloj meri da znamo da čitamo i pišemo samo svoj jezik; mi koje, u stvari, nismo pripadnice inteligencije već ignorancije. Da bismo potvrdile našu skromnu procenu sopstvene kulture i pokazale da i vi u njoj učestvujete, citiraćemo Vitakera i njegove činjenice. Vitaker kaže kako vlada uverenje da nijedna jedina kćer obrazovanog muškarca nije sposobna da predaje književnost sopstvene zemlje ni na jednom univerzitetu. Niti je nekom važno njeno mišljenje, kako nas Vitaker obaveštava, kad se kupuje slika za Nacionalnu galeriju, portret za Galeriju portreta ili mumija za Britanski muzej. Kako onda vama njeno mišljenje može biti važno i kako od nas možete tražiti da zaštitimo kulturu i intelektualnu slobodu kad, kako nam Vitaker dokazuje svojim hladnim činjenicama, vi ne verujete da je naš savet vredan pažnje u pogledu trošenja te novčane sume, u čijem smo prikupljanju i same učestvovala, na kupovinu kulture i intelektualne slobode za Državu? Da li se čudite što nas taj neočekivani kompliment iznenađuje? No tu je vaše pismo. U njemu ste izložili neke činjenice; u njemu nam saopštavate da smo na pragu rata; kažete nam na različitim jezicima – evo prevoda na francuski:³ *Seule la culture désintéressée peut garder le monde de sa ruine** – da vam mi šiteći intelektualnu slobodu i naše kulturno nasleđe možemo pomoći da sprečite rat. Kako je bar prva izjava nesporna i kako svaka kuvaričina pomoćnica ume da pročita i razume, uprkos manjkavom znanju francuskog, značenje reči “Mere predostrožnosti u slučaju napada iz vazduha” kad se one napišu krupnim slovima na belom zidu, mi ne možemo da zanemarimo vaš zahtev pozivajući se na neznanje niti da ćutimo pozivajući se na skromnost. Kao što bi svaka kuvaricina pomoćnica pokušala da protumači odlomak iz Pindara kad bi bila obavještena da joj od toga zavisi život, tako i kćeri obrazovanih muškaraca, koliko god malo da ih za to kvalifikuje njihovo obrazovanje, moraju razmisliti šta mogu

* Samo nepristrasna kultura može da sačuva svet od propasti. (Prim. Prev.)

da urade da bi zaštitile kulturu i intelektualnu slobodu ako na taj način mogu da vam pomognu da sprečite rat. Preispitajmo zato, na svaki način koji nam stoji na raspolaganju, kako vam možemo pomoći pre no što razmotrimo vaš zahtev da postanemo članice vašeg društva ili pre no što potpišemo ovaj manifest za odbranu kulture i intelektualne slobode s namerom da svoju reč i održimo.

Kakvo je, dakle, značenje tih prilično apstraktnih reči? Ako treba da vam pomognemo da ih zaštitite, bilo bi dobro da ih pre svega definišemo. Ali vi ste, kao i svi počasni blagajnici, u stisci s vremenom te bi šetnja kroz englesku književnost, ma kako to bila divna razonoda, mogla daleko da nas odvede. Složimo se zato, za sada, da znamo šta te reči znače, i koncentrišimo se na praktično pitanje kako vam možemo pomoći da ih zaštitite. Na stolu leži dnevni list prepun činjenica; jedan jedini citat iz tog lista može nam uštedeti vreme i ograničiti našu istragu. "Juče je na sastanku upravnika odlučeno da žene nisu podobne da podučavaju dečake starije od četrnaest godina." Ta činjenica nam je ovde momentalno od velike koristi jer dokazuje da su određeni načini pomoći izvan našeg domašaja. Kad bismo mi pokušale da reformišemo obrazovanje naše braće u privatnim školama i na univerzitetima, to bi izazvalo takvu provalu besa da bi nas naša braća gađala mrtvim mačkama i pokvarenim jajima, provalila kapije naših škola od čega bi korist izvukli samo lešinari i bravari; gospoda muškarci iz redova vlasti, kako nas istorija uči, pratili bi taj metež s prozora svojih kabineta ne vadeći cigaru iz usta niti prekidajući da lagano ispijaju crvenkasto vino kako bi u potpunosti uživali u njegovom bukeu.⁴ Poruke istorije poduprte porukom iz dnevnih novina dovode nas u još ograničeniji položaj. Mi vam jedino možemo pomoći da branite kulturu i intelektualnu slobodu tako što ćemo same braniti sopstvenu kulturu i sopstvenu intelektualnu slobodu. Drugim rečima, ako blagajnica nekog od ženskih koledža zatraži od nas novčani prilog, to znači da bi u tom satelitskom telu, kad ono prestane da bude satelit, mogle biti izvršene neke promene; ili opet, ako blagajnica nekog društva koje se bori da ženama nađe profesionalno zaposlenje zatraži od nas novčani prilog, to nas navodi na pomisao da bi u obavljanju tih profesija neke promene možda bile poželjne u interesu kulture i intelektualne slobode. Ali kako je plaćeno obrazovanje još uvek u povoju i kako je broj onih kojima je dozvoljeno da u njemu uživaju na Oxfordu i Kembridžu još uvek strogo ograničen, kultura će za veliku

većinu kćeri obrazovanih muškaraca i dalje morati da bude kultura koja se stiče izvan svetih dveri univerziteta, u javnim ili privatnim bibliotekama čija su vrata neobjašnjivim previdom ostala nezaključana. Ta kultura mora još uvek, 1938. godine, da znači čitanje i pisanje na sopstvenom jeziku. Tako pristup pitanju kulture postaje lakši. Kad to pitanje prestane da se glorifikuje biće nam jednostavnije da s njim izađemo na kraj. Sada vaš zahtev, Gospodine, moramo izložiti kćerima obrazovanih muškaraca i zamoliti ih da vam pomognu da sprečite rat, ali ne tako što će savetovati svoju braću kako da oni zaštite kulturu i intelektualnu slobodu već tako što će one same čitati i pisati na svom sopstvenom jeziku s namerom da zaštite te prilično apstraktne boginje.

To je naizgled jednostavna stvar kojoj nisu potrebni ni argumenti ni retorika. Međutim, na samom početku nas čeka nova teškoća. Već smo primetile činjenicu da je književna profesija, da je tako jednostavno nazovemo, jedina profesija u kojoj se nisu vodile bitke u devetnaestom veku. Nije bilo bitke u Ulici hrane. Ta profesija nikad nije bila nedostupna kćerima obrazovanih muškaraca. Razlog je, naravno, počivao u njenim izuzetno jeftinim profesionalnim zahtevima. Knjige, pera i hartija veoma su jeftini. Još od osamnaestog veka pripadnice naše klase u velikom broju podučavane su čitanju i pisanju tako da je bilo nemoguće da neka grupa muškaraca očuva monopol nad tim neophodnim znanjem ili da zabrani pristup, osim pod sopstvenim uslovima, onima koji žele da čitaju knjige ili da ih pišu. Iz toga sledi, jer je književna profesija otvorena za kćeri obrazovanih muškaraca, da u toj profesiji ne postoji počasna blagajnica kojoj je ta gvineja toliko potrebna za vođenje svoje bitke da bi ta počasna blagajnica pristala da saslušati naše uslove i obeća da će učiniti sve što može da ih ispuni. To nas, složit ćete se, dovodi u nepriliku. Jer kako da izvršimo pritisak na njih? šta da uradimo da bismo ih ubedile da nam pomognu? Izgleda da se književna profesija razlikuje od svih ostalih. U njoj ne postoji vrhovni sudija kao u vašoj profesiji: nema zvaničnog organa koji ima moć da utvrđuje pravila i da ih primenjuje.⁵ Mi ne možemo zabraniti ženama da idu u biblioteke;⁶ niti im možemo zabraniti da kupuju mastilo i hartiju; niti doneti pravilo da metafore može da upotrebljava samo jedan pol, kao što je u umetničkim školama samo muškom polu bilo dozvoljeno da proučava akt; niti da rimu može da upotrebljava samo jedan pol kao što je u muzičkim akademijama samo muškom polu bilo dozvoljeno da svira

u orkestru. Književna profesija dopušta tako neverovatnu slobodu da svaka kćer obrazovanog muškarca može da piše pod muškim imenom – uzmite Džordž Eliotovu ili Žorž Sandovu – tako da nijedan urednik ili izdavač, za razliku od vlasti u Vajtholu, ne može da primeti razliku u mirisu ili u dražima rukopisa, niti da pouzdano zna da li je spisateljica udata ili nije.

I pošto imamo veoma malu moć nad onim ženama koje zarađuju za život čitanjem ili pisanjem, moramo im se obratiti ponizno ne pokušavajući da ih podmitimo ili kaznimo. Moramo im se obratiti s šeširom u ruci, kao prosjaci, i zamoliti ih da u svojoj dobroti odvoje malo vremena i saslušaju naš zahtev kako bi one tu profesiju čitanja i pisanja obavljale u interesu kulture i intelektualne slobode. A sad bi nam, naravno, dobrodošla neka preciznija definicija “kulture i intelektualne slobode”. Srećom, ona za našu svrhu ne mora da bude ni iscrpna ni detaljna. Ne moramo da je tražimo kod Milтона, Getea ili Metju Arnolda; njihova definicija odnosila bi se na plaćenu kulturu – kulturu koja, po definiciji gospođice Viton, uključuje fiziku, bogoslovlje, astronomiju, hemiju, botaniku, logiku i matematiku, kao i latinski, grčki i francuski. Mi se uglavnom obraćamo onim ženama čija je kultura neplaćena, a koja se sastoji u činjenici da su sposobne da čitaju i pišu na svom sopstvenom jeziku. Na sreću, pri ruci nam je vaš manifest koji će nam pomoći da ove termine još bolje definišemo. Kad govorite o kulturi vi upotrebljavate reč “nepriistrasna”. Definišimo onda kulturu, za našu svrhu, kao nepriistrasno čitanje i pisanje na engleskom jeziku, a intelektualnu slobodu kao pravo da ono što mislite kažete ili napišete sopstvenim rečima i na sopstveni način. Ovo su veoma grube definicije, ali nam moraju poslužiti za našu svrhu. Naša molba bi onda mogla da započne ovako: ”O, kćeri obrazovanih muškaraca, ovaj gospodin, kog svi poštujemo, kaže da je rat na pragu; on kaže da mi možemo, štiteći kulturu i intelektualnu slobodu, da mu pomognemo da spreči rat. Mi vas, prema tome, preklinjemo, vas koje zarađujete za život čitanjem i pisanjem ...” Ali tu nam reči zamiru na usnama, a molba iščezava u tri odvojene tačke opet zbog činjenica – zbog činjenica u knjigama, činjenica u biografijama, činjenica zbog kojih nam je teško, ako ne i nemoguće, da nastavimo.

Kakve su to činjenice u pitanju? Još jednom moramo prekinuti našu molbu da bismo ih ispitali. A činjenice nije teško pronaći. Pred nama sad leži jedan prosvetiteljski dokument, veoma iskreno i zaista

potresno delo koje obiluje činjenicama – autobiografija gospođe Olifant. Ona je bila kćer obrazovanog muškarca koja je zarađivala za život čitanjem i pisanjem. Pisala je raznorazne knjige. Iz njenog pera potekli su romani, biografije, istorije, knjižice o Firenci i Rimu, bezbrojni prikazi i novinski članci. Tako je gospođa Olifant zarađivala za život i za obrazovanje svoje dece. Ali u kojoj je meri ona štitila kulturu i intelektualnu slobodu? O tome možete da prosudite sami ako prvo pročitate neke od njenih romana; na primer, *Vojvodinu kćer*, *Dajanu Triloni*, *Harija Džoslina*; nastavite da čitate o životima Šeridana i Servantesa; pročitajte delo *Stvaraoci Firence i Rima*; na kraju zaronite u bezbrojne izbledele članke, prikaze i raznorazne skečeve koje je pisala za književne listove. Kad to obavite, preispitajte stanje sopstvenog duha i zapitajte se da li vas je to čitanje navelo da poštuju nepriistrasnu kulturu i intelektualnu slobodu. Zar ono nije, naprotiv, zaprljalo vaš duh, obeshrabilo vašu maštu i navelo vas da žalite što je gospođa Olifant prodavala svoj um, svoj veoma izuzetan um, što je prostituisala svoju kulturu i podjarmljivala svoju intelektualnu slobodu da bi mogla da zarađuje za život i plati obrazovanje svojoj deci? Imajući u vidu štetu koju siromaštvo nanosi duhu i telu, ali i neophodnost da oni koji imaju decu moraju tu decu da nahrane i obuku, odgaje i obrazuju, moramo joj odati priznanje za njen izbor i za njenu hrabrost. Ali ako ženama koje danas rade isto ono što je nekad radila gospođa Olifant odamo priznanje za izbor i hrabrost, možemo sebi da uštedimo trud i da im ne šaljemo našu molbu. Jer ni one neće ništa više od gospođe Olifant biti u stanju da zaštite nepriistrasnu kulturu i intelektualnu slobodu. Tražiti od njih da potpišu vaš manifest bilo bi isto kao da od krčmara tražite da potpiše manifest u prilog trezvenjaštvu. Možda je krčmar lično apstinent, ali pošto od prodaje piva zavise njegova žena i deca, on mora i dalje da prodaje pivo, a njegov potpis na vašem manifestu ne bi imao nikakvu vrednost za trezvenjaštvo; jer on će, pošto ga potpiše, morati odmah da se vrati za šank i podstiče svoje goste da piju još piva. Isto tako, tražiti da kćeri obrazovanih muškaraca koje moraju da zarađuju za život čitanjem i pisanjem potpišu vaš manifest ne bi imalo nikakvu vrednost za nepriistrasnu kulturu i intelektualnu slobodu; jer one će, pošto ga potpišu, morati odmah da se vrate za sto da bi pisale iste te knjige, predavanja i novinske članke kojima se kultura prostituše, a intelektualna sloboda podjarmljuje. Kao iskazivanja mišljenja, taj čin možda ima vrednost; ali ako vama nije potreb-

no puko iskazivanje mišljenja već konkretna pomoć, onda ćete vaš zahtev morati poprilično drugačije da sročite. U tom slučaju biste morali da ih zamolite da se obavežu da neće napisati ništa što skrnavi kulturu ili da neće potpisati nikakav ugovor koji narušava intelektualnu slobodu. Na to će odgovor koji nam daju biografije biti kratak i jasan – ali ja moram da zaradim za život!

Tako nam, Gospodine, postaje jasno da našu molbu moramo da uputimo samo onim kćerima obrazovanih muškaraca koje imaju dovoljno novca za život. Njima bismo se mogli obratiti ovako: “Vi, kćeri obrazovanih muškaraca koje imate dovoljno novca za život ...” Ali opet nam glas posustaje; ponovo naša molba iščezava u tri odvojene tačke. Koliko uopšte ima tih kćeri obrazovanih muškaraca koje imaju dovoljno novca za život? Smemo li pretpostaviti uprkos Vitakeru, uprkos zakonima o svojini, uprkos testamentima objavljenim u novinama, ukratko rečeno, uprkos činjenicama da će njih hiljadu, pet stotina ili čak dve stotine pedeset odgovoriti na našu molbu ako im se tako obratimo? Ma koliki da je taj broj, zadržaćemo množinu i nastaviti: “Vi, kćeri obrazovanih muškaraca koje imate dovoljno novca za život, a čitate i pišete na sopstvenom jeziku radi sopstvenog zadovoljstva, možemo li vas veoma ponizno zamoliti da potpišete manifest ovog gospodina s namerom da vaše obećanje dokažete u praksi?”

One bi, ako uopšte pristanu da nas saslušaju, tad mogle da, veoma razumno, od nas zatraže da budemo određeniji – ali ne u pogledu definisanja kulture i intelektualne slobode, jer one imaju knjige i slobodno vreme i umeju same da definišu te reči. No one nas mogu zapitati šta taj gospodin misli kad kaže “nepriistrasna” kultura i kako mi takvu kulturu i intelektualnu slobodu možemo da zaštitimo u praksi? Kako su one kćeri, a ne sinovi, podsetimo ih na kompliment koji im je jednom prilikom dao jedan veliki istoričar. “Merino ponašanje”, kaže Mekoli, “bilo je zaista izuzetan primer te savršene nepriistrasnosti i samopožrtvovanja za koje je muškarac izgleda nesposoban, ali koje je ponekad prisutno kod žena.”⁸ Kad tražite uslugu, komplimenti nikad nisu naodmet. Podsetimo ih, zatim, na tradiciju koja se u našem domu odavno poštuje – na tradiciju čednosti. “Kao što se vekovima smatralo, Gospođo,” mogli bismo da kažemo, “da je loše kad žena prodaje telo bez ljubavi, ali da je dobro kad ga daje mužu koga voli, isto je tako loše, složićete se, prodavati svoj um bez ljubavi, ali je dobro dati ga umetnosti koju

volite.” “Ali šta znači”, ona nas može upitati, “prodavati svoj um bez ljubavi”? “Ukratko,” mogli bismo da odgovorimo, “to znači pisati po nalogu druge osobe ono što vi ne želite da pišete, ali morate zbog novca. Prodavati um gore je no prodavati telo; jer kad žena koja prodaje telo proda trenutno zadovoljstvo, ona dobro pazi da se ta transakcija tu i okonča. Ali kad žena proda um, njegov anemičan, opak i bolestan proizvod pušta se na slobodu da inficira i korumpira, da poseje seme bolesti kod drugih. Zbog toga tražimo da se vi, Gospođo, obavezete da nećete počiniti preljubu uma jer je to mnogo ozbiljniji prekršaj od one druge preljube. “Preljuba uma je,” odgovoriće nam ona, “kad pišem ono što ne želim da pišem, ali moram zbog novca. Vi, dakle, tražite od mene da odbijem sve izdavače, urednike, sve zastupnike koji ugovaraju predavanja i ostale koji me potplaćuju da pišem ili govorim ono što ne želim da pišem ili govorim, ali moram zbog novca?” “Tako je, Gospođo; a molimo vas da ako dobijete ponude za takvu prodaju uma shvatite to kao uvredu i razobličite takve ponude kao što biste to učinili da vam je neko ponudio da prodate svoje telo, kako zbog sebe tako i zbog drugih. Ali mi bismo želeli da primetite da glagol “adulterare” znači, kako piše u rečniku, “korumpirati dodavanjem sastojaka nižeg reda.” Nije samo novac sastojak nižeg reda. Reklama i publicitet podjednako korumpiraju. Na taj način, i kultura pomešana s ličnim šarmom i kultura pomešana s reklamom i publicitetom predstavljaju korumpirane oblike kulture. Tražimo od vas da ih se odreknete; da se ne pojavljujete na javnim tribinama; da ne držite predavanja; da ne dozvolite da se piše o vama lično niti o pojedinostima iz vašeg privatnog života; da, ukratko rečeno, ne izvlačite korist ni iz jednog oblika prostitucije uma na koju vas tako podlo navode svodnici i niske pobude onih koji se bave tim zanatom; tražimo da ne prihvatite nijednu od onih tričarija i etiketa pomoću kojih se um reklamira i overava – ordene, počasti, akademske titule; tražimo da ih se odreknete apsolutno, jer su one oznake prostituisane kulture i podjarmljene intelektualne slobode.

Kad budu čule ovu definiciju, ma koliko blagu i nesavršenu, i šta znači ne samo potpisati vaš manifest u prilog kulturi i intelektualnoj slobodi već sprovesti taj stav u praksi, čak i one kćeri obrazovanih muškaraca koje imaju dovoljno novca za život možda će vam zameriti da su postavljeni uslovi suviše teški da bi one mogle da ih ispune. Ispunjenje takvih uslova značilo bi da će one biti lišene

novca koji je poželjno imati; da će biti lišene slave koja se, uopšte uzev, smatra prijatnom; da će biti predmet osude i podsmeha što uopšte nije zanimarljiva činjenica. Svaka od njih bila bi meta svih onih čiji je interes da služe novcu ili da ga zarađuju prodajom uma. Kakvu bi nagradu za to dobile? Samo tu, koju prilično apstraktnim rečima saopštava vaš manifest, da će one na taj način “zaštititi kulturu i intelektualnu slobodu”, ali ne razmišljanjem već delanjem.

Pošto su uslovi tako teški, a ne postoji organ čiju bi odluku morale da poštuju ili izvršavaju, razmislimo kakav nam još metod ubeđivanja preostaje. Izgleda da nam jedino preostaje da im ukažemo na one fotografije – fotografije mrtvih tela i porušenih kuća. Možemo li da napravimo paralelu između tih fotografija i prostituisanja kulture i intelektualnog podjarmljivanja, i to tako upečatljivo da jedno podrazumeva drugo, da bi kćeri obrazovanih muškaraca pre pozelele da odbace i novac i slavu i da radije budu predmet prezira i podsmeha nego da i same pretrpe, ili da dozvole da drugi pretrpe, kazne vidljive na tim fotografijama? Teško je za ovako kratko vreme koje imamo na raspolaganju, i sa slabim oružjem koje posedujemo, učiniti tu vezu jasnom; ali ako je to što vi, Gospodine, govorite tačno, a ta veza među njima postoji i veoma je realna, onda moramo pokušati da dokažemo njeno postojanje.

Pozovimo, zato, pa makar i iz sveta mašte, neku kćer obrazovanog muškarca koja ima dovoljno novca za život, a zna da čita i piše radi sopstvenog zadovoljstva i, smatrajući da je ona predstavni- ca nečeg što možda, u stvari, i nije nikakva klasa, zatražimo od nje da preispita rezultate tog čitanja i pisanja koji leže na njenom stolu. “Pogledajte, Gospodo,” mogli bismo da počnemo, “te novine na vašem stolu. Smemo li da upitamo zašto ste kupili tri dnevna i tri nedeljna lista?” “Zbog toga,” odgovara ona, “što me interesuje politika i što želim da znam činjenice.” “Divna je to želja, Gospodo. Ali zašto tri? Da li se oni razlikuju u činjenicama, i ako je tako, zbog čega se razlikuju?” Ona nam odgovara s ironijom u glasu: “Vi sebe nazivate ćerkom obrazovanog muškarca, a ipak se pravite da ne znate činjenice – grubo rečeno da svaki list finansira neki odbor; da svaki odbor ima neku politiku; da svaki odbor zapošljava novinare da izlože tu politiku, a ako se novinari ne slažu s tom politikom, onda se novinari, kao što se možete priseliti ako za trenutak razmis- lite, nađu na ulici bez posla. Prema tome, ako želite da saznate ijed- nu činjenicu o politici morate da čitate bar tri različita lista, da

uporedite tri različite verzije iste činjenice i na kraju sami izvučete sopstveni zaključak. Zato su na mom stolu tri dnevna lista.” Pošto smo sad, na brzinu, prodiskutovale o takozvanoj književnosti činjenica, pređimo na takozvanu književnost mašte. “Postoje takve stvari, Gospodo,” možemo je podsetiti, “kao što su slike, predstave, muzika i knjige. Da li prema njima imate isti takav, prilično ekstravagantan, kriterijum? Da li preletite tri dnevna i tri nedeljna lista ako vas interesuju činjenice o slikama, dramama, muzici i knjigama jer su oni koji pišu o umetnosti na platnom spisku nekog urednika koji je na platnom spisku nekog odbora koji vodi određenu politiku, tako da svaki list ima drugačiji stav i da jedino upoređivanjem tri različita stava možete doći do sopstvenog zaključka – koje slike treba da vidite, na koju predstavu ili na koji koncert treba da odete, a koju knjigu da uzmete iz biblioteke?” Ona nam na to odgovara: “Pošto sam ja kćer obrazovanog muškarca, s površnim poznavanjem kulture koje sam stekla čitanjem, ne pada mi ni na pamet, s obzirom na stanje u kome se novinarska profesija danas nalazi, da svoje mišljenje o slikama, predstavama, muzici ili knjigama zasnivam na čitanju novina kao što ni svoje političke stavove ne formiram čitajući štampu. Čovek treba da uporedi gledišta, da uzme u obzir izvrtanja, a onda da sam prosudi. To je jedini način. Zbog toga je toliko novina na mom stolu.”

Prema tome književnost činjenica i književnost mišljenja, da napravimo grubu razliku, nisu čiste činjenice i čisto mišljenje već korumpirane činjenice i korumpirano mišljenje, to jest, činjenice i mišljenje koji su “korumpirani dodavanjem sastojaka nižeg reda” kako piše u rečniku. Drugim rečima, da li svaku izjavu morate lišiti njenog motiva novca, njenog motiva moći, njenog motiva reklame, njenog motiva publiciteta, njenog motiva sujete, a kamoli svih drugih motiva koji su vam, kao kćeri obrazovanog muškarca, dobro poznati, pre no što odlučite kojoj činjenici, kad je reč o politici, ili čak kom mišljenju, kad je reč o umetnosti, možete da poklonite poverenje? “Upravo tako,” kaže ona. Ali kad bi vam neko ko nema nijedan od tih motiva za prikrivanje istine rekao da je činjenica u njegovom ili njenom mišljenju ovo ili ono, da li biste verovali njemu ili njoj, uzimajući uvek u obzir, naravno, mogućnost greške u ljudskom rasuđivanju i koja, u rasuđivanju o umetničkim delima, mora biti poprilična? “Naravno,” slaže se ona. Kad bi vam takva osoba rekla da je rat loš, da li biste joj poverovali? Ili kad bi takva osoba rekla

da je neka slika, simfonija, predstava ili pesma dobra, da li biste joj poverovali? “Imajući u vidu mogućnost greške u ljudskom rasuđivanju, da, poverovala bih joj.” Pretpostavite sad, Gospođo, da ima dvesta pedeset ili pedeset ili dvadesetpetoro takvih ljudi koji su se obavezali da neće počiniti preljubu uma tako da iz njihovih izjava nije potrebno izbaciti motiv novca, motiv moći, motiv reklame, motiv publiciteta, motiv sujete i slično; da li je moguće da će, pre no što u njima otkrijemo zrnice istine, iz toga slediti dve izuzetne posledice? Da li bi slava rata, kad bismo znali istinu o ratu, bila ugušena i slomljena tamo gde leži sklopčana, u trulom lišću kupusa naših prostituisanih dobavljača činjenica? I da li bi nam kad bismo znali istinu o umetnosti, umesto što idemo nogu pred nogu ili se gegamo kroz musave stranice utučenih autora koji moraju da žive od prostituisanja kulture, uživanje u umetnosti i njeno praktikovanje postalo tako poželjno da bi u poređenju s njim ratovanje bilo dosadna igra rezervisana za postarije diletante koji tragaju za blagom higijenskom zabavom poput bacanja bombi preko granice umesto bacanja lopti preko mreže? Ukratko, kad bi u novinama pisali ljudi čiji je jedini cilj da kažu istinu o politici i istinu o umetnosti, ne bi trebalo da verujemo u rat već bi trebalo da verujemo u umetnost.

Zbog toga postoji veoma jasna veza između kulture i intelektualne slobode s jedne strane i onih fotografija mrtvih tela i porušenih kuća s druge strane. Tražiti od kćeri obrazovanih muškaraca koje imaju dovoljno novca za život da ne počine preljubu uma, znači tražiti od njih da na najkonkretniji način koji im je dostupan – jer je za njih književna profesija i dalje najotvorenija – pomognu da se spreči rat.

Tako bismo mi, Gospodine, mogli da se obratimo ovoj dami – istina grubo i na brzinu; no vreme prolazi i mi se ne možemo više baviti definicijama. Ona bi, ako zaista postoji, na ovu molbu mogla da odgovori ovako: “To što vi govorite je očigledno; toliko očigledno da je već dobro poznato svakoj kćeri obrazovanog muškarca; ali, ako nije, ona samo treba da počne da čita novine da bi se u to uverila. No pretpostavimo da je ona dovoljno bogata i da ne želi da samo formalno potpiše taj manifest u prilog nepristrasne kulture i intelektualne slobode već želi da svoje mišljenje sprovede u praksi. Kako bi ona to mogla da uradi? A da se ne zanosi snovima”, mogla bi s pravom da doda, “o idealnim svetovima na drugim planetama; da razmatra konkretne činjenice u konkretnom svetu.” Činjenica je

da je sa ovim konkretnim svetom teže izaći na kraj. Ali, Gospodo, činjenica je i da su privatni listovi konkretna činjenica i da nisu izvan domašaja prosečnog prihoda. Pisaće mašine i aparati za kopiranje su konkretne činjenice i još su jeftiniji. Korišćenjem ovih jeftinih mašina koje još uvek nisu zabranjene, vi se odmah možete osloboditi pritiska koji na vas vrše odbori, različite politike i urednici. Te mašine će vam omogućiti da izrazite svoje mišljenje svojim rečima, u svoje vreme, u dužini koja vama odgovara, po vašem nahođenju. A to je, složili smo se, naša definicija intelektualne slobode.” “Ali,” ona može reći, “šta je s javnim mnenjem”? Kako da doprem do njega, a da pritom ne moram da sopstveni mozak ubacim u mašinu za mlevenje mesa i od njega napravim kobasicu?” “Javno mnenje, Gospodo,” uverićemo je, “veoma liči na nas same; ono živi u sobama; hoda ulicama i, štaviše, izgleda da je sito kobasica. Bacite letke u podrum; izložite ih na tezgama; kotrljajte ih po ulicama u kolicima prodajte ih budzašto ili ih poklonite. Otkrijte nove načine da se približite “javnosti”; klasifikujte je u pojedinačne osobe umesto da od nje stvarate ogromno, maloumno čudovište. A onda, razmislite – pošto imate dovoljno novca za život, imate svoju sobu u kojoj vlada tišina, ali koja ne mora biti ni “prijatna” ni “lepa”; sobu u kojoj ste zaštićeni od publiciteta i njegovog otrova – da biste, čak tražeći pristojnu cenu za tu uslugu, mogli umetnicima da govorite istinu o slikama, muzici i knjigama bez straha da ćete nepovoljno uticati na prodaju tih umetničkih dela, koja je izuzetno mala, ili vređa sujetu umetnika koja je ogromna.¹⁰ Takvu je kritiku bar Ben Džonson uputio Šekspiru u krčmi “Sirena”, a mi nemamo razloga da pretpostavimo, jer je Hamlet dokaz za to, da je književnost zbog toga nešto izgubila. Zar najbolji kritičari nisu privatne ličnosti i zar jedina kritika koju vredi čuti nije upravo izgovorena kritika? To su, dakle, neki od aktivnih načina na koje vi, kao spisateljica koja piše na sopstvenom jeziku, svoje mišljenje možete da pretočite u delo. Ali ako ste pasivna čitateljka, a ne spisateljica, onda morate usvojiti pasivne, a ne aktivne, metode za zaštitu kulture i intelektualne svojine.” “A kakvi bi ti metodi mogli biti?” upitaće ona. “Da jednostavno odbijete da se pretplatite na listove koji podstiču intelektualno podjarmljivanje; da odbijete da idete na predavanja koja prostituišu kulturu; jer mi smo se složili da pisati po tuđoj naredbi ono što sami ne želite da pišete znači biti podjarmljen, a da mešati kulturu s ličnim šarmom ili reklamom predstavlja prostituisanje kulture. Ovim aktivnim i

pasivnim merama vi biste mogli da učinite sve što je u vašoj moći da srušite tu ogradu, da prekinete taj začarani krug, tu igru okolo i naokolo duda, otrovnog drveta intelektualnog bludničenja. Kad ta ograda jednom padne, zatvorenici će biti oslobođeni. Ko može i da posumnja da će pisci kad dobiju priliku da pišu ono što vole u tome mnogo više uživati i da će odbiti da pišu pod bilo kojim drugim uslovima; ili da će čitaoci kad jednom dobiju priliku da čitaju ono što pisci vole da pišu shvatiti da im to toliko više prija od onog što se piše za novac da će ubuduće odbiti da im se podmeću bajati surrogati? Tako će robovi koji su sad na prinudnom radu i toware reči u knjige, toware reči u članke, kao što su nekada robovi tovarili kamenje za gradnju piramida, stresti okove sa svojih ruku i odreći se svog morskog posla. Zatim će 'kultura', ta amorfnja masa, koja je danas ogrezla u laži, koja stidljivo prevaljuje istine preko usana, zaslađuje i razvodnjava svoju poruku onakvim šećerom ili onakvom vodom kakvi su potrebni da bi se naduvala slava tog pisca ili novčanik njegovog gospodara, ta kultura će povratiti svoj oblik i postati, onakva kakvom nas Milton, Kits i drugi veliki pisci uveravaju da u stvari i jeste, mišićava, slobodna i avanturističkog duha. Sada nas, Gospođo, na sam pomen kulture zaboli glava, oči nam se sklupaju, vrata zatvaraju, vazduh zgušnjava; sedimo u sali za predavanje, ispunjenoj isparenjima bajate štamparske boje, i slušamo jednog gospodina koji je prisiljen da piše ili drži predavanja svake srede, svake nedelje o Miltonu ili Kitsu dok se u bašti slobodno njišu grane jorgovana i dok nas galebavi koji uzleću i obrušavaju se, uz grohotan smeh navode na pomisao da bi tu bajatu ribu bilo bolje baciti njima. To je molba koju mi, Gospođo, upućujemo vama; iz tih razloga na njoj insistiramo. Nemojte samo formalno da potpišete ovaj manifest u prilog kulture i intelektualne slobode; pokušajte bar da svoje obećanje pretočite u delo."

Da li će kćeri obrazovanih muškaraca koje imaju dovoljno novca za život i koje čitaju i pišu na sopstvenom jeziku radi sopstvenog zadovoljstva poslušati ovaj zahtev ili ne, to mi, Gospodine, ne znamo. Ali ako kulturu i intelektualnu slobodu treba zaštititi, i to ne samo u teoriji već i u praksi, možda bi to bio pravi način. Tačno je da ne bi bilo lako. Međutim, kako god bilo, ima razloga da verujemo da je ovaj način lakši za njih nego za njihovu braću. One su imune, bez ikakve lične zasluge, na izvesne prinude. Zaštititi kulturu i intelektualnu slobodu u praksi bi značilo, kao što smo već rekly,

zaštiti podsmeh i čednost, gubitak publiciteta i siromaštvo. Ali, kao što smo videli, to su njihove znane učiteljice. Zatim, tu je Vitaker da im pomogne sa svojim činjenicama; jer on dokazuje da su svi plodovi profesionalne kulture – kao što su direktorska mesta u umetničkim galerijama i muzejima, mesta profesora i predavača kao i urednika – još uvek izvan njihovog domašaja, te da bi one trebalo da zauzmu još nepristrasniji stav prema kulturi od svoje braće, ali da ni za trenutak ne počnu da tvrde, kao što tvrdi Mekoli, da su one po prirodi nepristrasnije. Kako im tradicija i činjenice idu naruku, mi imamo ne samo pravo da od njih tražimo pomoć radi prekidanja tog kruga, tog začaranog kruga prostiuisanja kulture, već i pravo da gajimo nadu da će nam, ako takvi ljudi postoje, oni u tome pomoći. Vratimo se, dakle, vašem manifestu; mi ćemo ga potpisati samo pod ovim uslovima; ako to nije moguće, nećemo ga potpisati.

Pošto smo sad pokušale da vidimo kako vam možemo pomoći da sprečite rat i da definišemo šta znači zaštititi kulturu i intelektualnu slobodu, razmotrimo vaš sledeći i neizbežan zahtev, a to je da damo novčani prilog vašem društvu. Jer, i vi ste počasni blagajnik i poput ostalih počasnih blagajnika i vama je potreban novac. Kako, dakle, i vi tražite novac mogli bismo od vas da zatražimo da i vi definišete svoje ciljeve i da se sa vama cenjkamo i da vam postavljamo uslove kao i ostalim počasnim blagajnicima. Kakvi su ciljevi vašeg društva? Naravno, da sprečite rat. Na koji način planirate da to učinite? Grubo rečeno, zaštitom prava pojedinaca; protivljenjem diktaturi; obezbeđivanjem demokratskih ideala po kojima svi treba da imaju podjednake šanse. To su glavni načini na koje ćete vi, kako kažete, “obezbediti trajan mir u svetu.” U tom slučaju, Gospodine, nema potrebe da se cenjkamo ili pogađamo. Ako su to vaši ciljevi, i ako, jer je u to nemoguće sumnjati, vi zaista nameravate da učinite sve što je u vašoj moći da ih ostvarite, onda je ova gvineja vaša, i neka ih bude milion! Ova gvineja je vaša; dajemo vam je na poklon i to bezuslovno.

Ali reč “bezuslovno” toliko se često upotrebljava da, poput svih izandalih reči, znači tako malo. Zato bi bilo dobro tačno i pedantno objasniti šta reč “bezuslovno” znači u ovom kontekstu. Ona znači da se za uzvrat ne traži nikakvo pravo ili privilegija. Donatorka ne traži da je primite u redove sveštenstva Engleske crkve niti da dobije posao na Berzi ili u diplomatskoj službi. Donatorka ne želi da bude “Engleskinja” na isti način kao što ste vi “Englez”. Donatorka ne

traži da zauzvrat dobije položaj ni u jednoj profesiji; ne traži nikakvu počast, titulu ili orden; nikakvo mesto profesora ili predavača; nikakvo članstvo ni u kakvom društvu, komisiji ili odboru. Njen poklon je oslobođen svih uslova zato što je ona već dobila pravo koje je od najvećeg značaja za sva ljudska bića. Vi joj ne možete oduzeti pravo da zarađuje za život. Sada, prvi put u engleskoj istoriji, kćer obrazovanog muškarca može svom bratu, ne tražeći ništa zauzvrat, dati jednu gvineju koju je sama zaradila, a koju on traži iz prethodno navedenog razloga. To je poklon, dat bez straha, bez laskanja i bez uslova. To je, Gospodine, tako značajan događaj u istoriji civilizacije da je neophodno da ga proslavimo. Ali ukinimo stare ceremonije – kao kad Gradonačelnik, s kornjačama i šerifima u pratnji, udara devet puta svojim žezlom o kamen dok Kenterberijski nadbiskup u punoj sveštenskoj odeždi traži božji blagoslov. Izmislimo neku novu ceremoniju za ovu priliku. Šta je u tom smislu prikladnije nego da uništimo jednu staru reč, poročnu i korumpiranu reč koja je svojevremeno ljudima nanela veliku štetu, a koja je sada prevaziđena? Reč koju imamo na umu je “feministkinja”. Ta reč, kako piše u rečniku, označava “osobu koja se bori za prava žena”. Pošto su se one izborile za jedino pravo, pravo da zarađuju za život, ta reč više ništa ne znači. A reč bez značenja je mrtva reč, korumpirana reč. Proslavimo, stoga, ovaj događaj tako što ćemo kremirati ovaj leš. Napišimo tu reč velikim crnim slovima na dugačkom tabaku hartije; zatim mu svečano prinesimo upaljenu šibicu. Pogledajte kako gori! Kakva je svetlost obasjala svet! Hajde da istucamo ovu reč u avanu gušćijim perom i da svi uglas otpevamo da je svaki onaj ko tu reč ubuduće upotrebi otpadnik,¹¹ da seje razdor i kopa po prljavom vešu, a dokaz za to biće mrlja od prljave vode na njegovom licu. Vatra se ugasila; reč je uništena. Pogledajte, Gospodine, šta se dogodilo kao rezultat naše proslave. Uništena je reč “feministkinja” a vazduh pročišćen; i šta vidimo u tom pročišćenom vazduhu? Muškarce i žene kako zajedno rade na ostvarenju istog cilja. Oblak se podigao i sa prošlosti. Za šta su se u devetnaestom veku borile te čudne, odavno mrtve žene koje su nosile šal oko vrata i šešir s dubokim obodom? Upravo za one iste ciljeve za koje se mi borimo danas. “Naš zahtev nije samo bio zahtev za ostvarenje ženskih prava;” – kaže Džozefina Batler – “ton je bio širi i dublji; to je bio zahtev za ostvarenje prava svih – svih muškaraca i žena – za to da se u njihovim ličnostima poštuju veliki principi Pravde, Jed-

nakosti i Slobode.” Njene reči ne razlikuju se od vaših; njeni zahtevi su isti kao i vaši. Kćeri obrazovanih muškaraca koje su, na sopstvenu ozlojeđenost, prozване “feministkinjama” bile su, u stvari, avangarda vašeg sopstvenog pokreta. One su se borile protiv istog neprijatelja protiv koga se vi borite i iz istih razloga. One su se borile protiv tiranije patrijarhalne države kao što se vi borite protiv tiranije fašističke države. Na taj način mi samo nastavljamo istu onu borbu koju su vodile naše majke i bake; njihove reči to dokazuju; vaše reči to dokazuju. No vaše pismo koje je pred nama uverava nas da se vi sada borite sa nama, a ne protiv nas. Ta činjenica nas ispunjava takvim nadahnućem da zahteva još jedno slavlje. Šta bi u tom smislu bilo prikladnije no da napišemo još mrtvih reči, još korumpiranih reči na još tabaka hartije i sve ih spalimo – reči kao što su, na primer, tiranin i diktator? Ali, avaj, te reči još uvek nešto znače. Još uvek možemo da nađemo njihove zametke u novinama; još uvek osećamo njihov specifičan i nepogrešiv miris u blizini Vajthola i Vestminstera. U inostranstvu je to čudovište otvorenije izašlo na površinu. O tome nema spora. Ono je proširilo polje svoje delatnosti. Ono se sada meša u vašu slobodu; ono vam diktira kako da živite; ono ne pravi samo razliku između polova već i između rasa. Vi možete lično da osetite ono što su osećale vaše majke kad su ih isključivali, kad su ih učtkavali zato što su žene. Sada vas isključuju, sada vas učtkuju jer ste Jevreji, jer ste demokrate, zbog rase, zbog religije. Sad više ne gledate fotografiju; sad sami hodate na kraju procesije. To je velika razlika. Sad vam je očigledna celokupna nepravičnost diktatura, bilo u Oksfordu ili Kembridžu, u Vajtholu ili u Dauning Stritu, bilo protiv Jevreja ili protiv žena u Engleskoj ili u Nemačkoj, u Italiji ili u Španiji. Ali sada se borimo zajedno. Kćeri i sinovi obrazovanih muškaraca bore se rame uz rame. Ta činjenica nas toliko nadahnjuje, čak iako nikakva proslava nije moguća, da kad bi ova gvineja mogla da se umnoži milion puta, sve te gvineje bi trebalo da budu vama na usluzi bez ikakvog drugog uslova osim onog koji sami sebi postavite. Uzmite ovu gvineju i upotrebite je da afirmišete “prava svih – svih muškaraca i žena – tako da se u njihovim ličnostima poštuju veliki principi Pravde, Jedinakosti i Slobode.” Stavite ovu malu sveću u prozor vašeg novog društva, i da doživimo dan kada će u plamenu naše zajedničke slobode reči tiranin i diktator biti pretvorene u pepeo, jer reči tiranin i diktator tada više neće značiti ništa. Pošto smo odgovorile na vaš

zahtev da vam pošaljemo gvineju i potpisale ček, ostalo nam je da razmotrimo samo još jedan vaš zahtev – onaj da popunimo formular i postanemo članice vašeg društva. Površno gledano, to je običan zahtev koji je lako ispuniti. Jer šta može biti lakše nego učlaniti se u društvo kome smo upravo poslali pomenutu gvineju? Površno gledano, dakle, to je veoma lako i veoma jednostavno; ali u suštini to je veoma teško i veoma komplikovano ... Kakve se sumnje i kakva oklevanja skrivaju u ovim trima tačkama? Zbog kojih razloga ili kojih osećanja oklevamo da se učlanimo u društvo s čijim ciljevima se slažemo i čijem smo fondu dale prilog? Možda nisu u pitanju ni razlozi ni osećanja već nešto dublje i fundamentalnije i od jednih i od drugih. Možda je posredi razlika. Jer različiti jesmo, kako činjenice svedoče, i po polu i po obrazovanju. A upravo iz te razlike, kao što smo već rekli, može da proistekne naša pomoć, ako vam uopšte možemo pomoći, da zaštitite slobodu i sprečite rat. Ali ako potpišemo ovaj formular koji podrazumeva obećanje da ćemo postati aktivne članice vašeg društva, to bi značilo da moramo da izgubimo tu razliku i samim tim žrtvujemo tu pomoć. Nije lako objasniti zbog čega je to tako, iako nam je prilika da vam poklonimo gvineju omogućila (kako smo se pohvalile) da govorimo otvoreno bez straha ili laskanja. Ostavimo zato ovaj formular nepotpisan na stolu dok ne raspravimo, u meri u kojoj možemo, razloge i osećanja zbog kojih oklevamo da ga potpišemo. Ti razlozi i osećanja potiču iz dubine i tame pamćenja naših predaka; oni su se zajedno razvijali u izvesnoj konfuziji; veoma je teško razmrsiti ih na svetlosti dana.

Počnimo s jednom elementarnom razlikom: društvo je konglomerat ljudi koje spajaju izvesni ciljevi dok ste vi, koji pišete u svoje ime i sopstvenom rukom, jedinka. Vi ste kao pojedinac muškarac koga imamo razloga da poštujemo; muškarac iz bratstva kome su, kako biografije pokazuju, pripadala mnoga braća. Tako En Klaf, opisujući svog brata, kaže: “Artur je moj najbolji prijatelj i savetnik ... Artur predstavlja utehu i radost mog života; zbog njega i na njegov podsticaj ja tražim sve ono što je lepo i što je na dobrom glasu.” Na to Vilijam Vordsvort, govoreći o svojoj sestri ali odgovarajući drugoj, kao kad jedan slavuj odgovara drugom u šumama prošlosti, kaže:

Blagoslov što donose pozna leta
Imao sam kad sam dečak bio:
Ona mi je dala i vid i sluh;
I poniznu brigu i suptilnu strepnju;
Srce, taj izvor slatkih suza;
I ljubav, i misao, i radost.¹²

Takav je bio, a možda je i danas, odnos između mnoge braće i sestara kao pojedinaca u privatnom životu. Oni se uzajamno poštuju i pomažu i imaju iste ciljeve. Ako je njihov odnos u privatnom životu takav kao što nam dokazuju biografije i poezija, zbog čega se onda njihov odnos u javnosti, kao što nam dokazuju pravo i historija, u tolikoj meri razlikuje? S obzirom na činjenicu da ste vi advokat, s memorijom advokata, nije vas potrebno podsećati da izvesne odluke engleskog zakonodavstva od njegovih prvih akata do 1919. godine pokazuju da se javni, društveni odnos brata i sestre u velikoj meri razlikovao od njihovog privatnog odnosa. Već sama reč /društvo/ u misli nam priziva tužnu zvonjavu zvona i okrutne reči: ti ne, ti ne, ti ne. Ti nećeš učiti; ti nećeš zarađivati; ti nećeš posedovati; takav je bio društveni odnos brata i sestre stolicima. I mada je moguće, a za optimiste i verovatno, da će u budućnosti neko novo društvo možda stvoriti divnu, harmoničnu pesmu zvona koju vaše pismo nagoveštava, taj dan je veoma daleko. Mi neizbežno sebi postavljamo pitanje da li u tom konglomeratu ljudi u društvu postoji nešto što u samim tim pojedincima oslobađa one najsebičnije i najnasilničkije osobine koje su istovremeno najmanje racionalne i humane? Mi neizbežno smatramo da je društvo, koje je tako ljubazno prema vama i tako okrutno prema nama, loš model zajednice koji izopačava istinu; koji deformiše um; koji sputava volju. Mi neizbežno vidimo društvo kao zaveru koja privatno uništava brata, koga mnoge od nas imaju razloga da poštuju, i umesto njega stvara čudovišnog mužjaka, gromkog glasa, teške ruke, detinjasto napregnutog da kredom obeleži površinu zemlje u okviru čijih mističnih granica ljudska bića bivaju saterana u tor, kruto, odvojeno, veštački; društvo u kome on namazan crvenom i zlatnom bojom, ukrašen perjem poput divljaka, prolazi kroz mistične rituale i uživa u sumnjivim zadovoljstvima moći i vlasti dok smo mi, "njegove" žene, zaključane u svojim kućama sprečene da budemo deo mnogih društava od kojih se njegovo

društvo sastoji. Iz takvih razloga koji obuhvataju mnoga sećanja i osećanja – jer ko može da analizira složenost uma koji seže tako duboko u prošlost? – čini nam se da je racionalno pogrešno i emotivno nemoguće da popunimo vaš formular i postanemo članice vašeg društva. Kad bismo to učinile, utopile bismo svoj identitet u vašem; sledile bismo i ponavljale i još dublje uranjale u staru rutinu u koju se zaglibilo društvo koje, poput pokvarene gramofonske ploče, bez prestanka nepodnošljivo ponavlja: “Tri stotine miliona potrošenih na oružje.” Naše iskustvo sa “društvom” trebalo je da nam pomogne da se suočimo s tim stanovištem koje ne treba da prihvatimo. Zato, Gospodine, iako vas mi privatno poštujemo i to dokazujemo time što vam dajemo gvineju da je potrošite kako smatrate za shodno, mi verujemo da vam najdelotvornije možemo pomoći samo ako odbijemo da postanemo članice vašeg društva; mi ćemo raditi na ostvarenju zajedničkih ciljeva – pravde, jednakosti i slobode za sve muškarce i žene – ali ne unutar vašeg društva, već izvan njega.

Ali, ako to išta znači, reći ćete, onda jedino može da znači to da vi, kćeri obrazovanih muškaraca, koje ste nam obećale konkretnu pomoć, odbijate da postanete članice našeg društva da biste mogle da osnujete sopstveno društvo. Kakvo to društvo predlažete da osnujete izvan našeg, s kojim će ono saradivati, da bismo skupa mogli da se borimo za zajedničke ciljeve? To je pitanje koje apsolutno imate pravo da postavite, a na koje mi moramo pokušati da odgovorimo ne bismo li opravdale naše odbijanje da potpišemo formular koji ste nam poslali. Naznačimo, dakle, na brzinu, obrise društva koje bi kćeri obrazovanih muškaraca mogle da osnuju izvan vašeg društva ali društvo koje bi u borbi za zajedničke ciljeve s njim saradivalo. Pre svega, ovo novo društvo ne bi imalo, odahnućete kad čujete, nikakvu počasnu blagajnicu jer mu ne bi trebali nikakvi fondovi. Ono ne bi imalo nikakve kancelarije, nikakve komisije, nikakve sekretarice; ono ne bi zakazivalo nikakve sastanke; ono ne bi održavalo nikakve konferencije. Ako bi moralo da ima ime, moglo bi se zvati Društvo autsajderki. Nije to neko zvučno ime ali ono ima tu prednost što se podudara sa činjenicama: istorijskim, pravnim ili biografskim; čak je moguće da se podudara i sa skrivenim činjenicama naše još uvek nepoznate psihologije. Tom društvu bi pripadale kćeri obrazovanih muškaraca koje rade unutar sopstvene klase – kako bi uopšte i mogle da rade unutar neke druge?¹³ – i u skladu

sa sopstvenim metodima za ostvarenje slobode, jednakosti i mira. Njihova prva dužnost, na koju se ne bi se obavezale zakletvom jer za zakletve i ceremonije nema mesta u društvu koje, pre svega, mora biti anonimno i elastično, bila bi da se ne bore s oružjem u ruci. To im ne bi predstavljalo teškoću jer, kako čitamo u novinama, Vojni savet nema nameru da započne regrutaciju žena za službu u vojsci.¹⁴ Domovina se o tome stara. Žene će zatim odbiti da u slučaju rata rade na proizvodnji municije ili da neguju ranjene. Kako su u poslednjem ratu obe pomenute aktivnosti uglavnom obavljale kćeri radnika, u toj oblasti će pritisak na njih biti mali iako verovatno neprijatan. S druge strane, sledeća dužnost na koju će se obavezati veoma je teška i zahteva ne samo hrabrost i inicijativu već specijalizovano znanje koje imaju kćeri obrazovanih muškaraca. Ta dužnost se, ukratko rečeno, sastoji u tome da ne podstiču svoju braću da ratuju niti da ih od ratovanja odvrćaju već da u tom pogledu zauzmu stav apsolutne ravnodušnosti. Stav izražen rečju “ravnodušnost” toliko je složen i toliko značajan da ga je čak i ovde neophodno detaljnije definisati. Ravnodušnost, pre svega, mora biti čvrsto zasnovana na činjenicama. A činjenica jeste da žena ne može da shvati koji instinkti muškarca pokreću ni kakvu to slavu, kakav interes, kakvo muško zadovoljstvo rat pruža – “ne bi više bilo oduška za muške osobine koje se razvijaju u borbi” – kao da je sklonost ka ratovanju polno obeležje koje muškarac ima, a žena nema, i čiji je pandan, kako neki tvrde, materinski instinkt kod žene, koji muškarac nema, pa zato žene o ratnom instinktu ne mogu ni da sude. Marginalke stoga moraju da ostave muškarca da se sam pozabavi ovim svojim instinktom jer se mora poštovati sloboda mišljenja, posebno kad je zasnovana na instinktu koji je ženama toliko stran koliko su joj ga stranim mogli učiniti vekovi tradicije i obrazovanja.¹⁵ To je fundamentalna i instinktivna razlika na kojoj se može zasnovati ravnodušnost. Ali autsajderka će smatrati da njena dužnost nije samo u tome da zasnuje svoju ravnodušnost na instinktu, već i na razumu. Kad muškarac kaže, a istorija dokazuje da je rekao i da ponovo može da kaže, “Ja se borim da bih zaštitio našu domovinu” pokušavajući tako da probudi patriotska osećanja žene, ona treba da se zapita: “šta meni kao autsajderki znači ‘naša domovina.’?” Da bi odgovorila na to pitanje ona će morati da preispita šta za nju lično znači patriotizam. Ona treba da se obavesti o položaju svog pola i svoje klase u prošlosti. Ona treba da se obavesti o tome koliko je zemlje, bogat-

stva i imovine u posedu njenog pola i njene klase u današnje vreme – o tome koliko “Engleske” de fakto pripada njoj. Iz istih izvora može da sazna kakvu joj je pravnu zaštitu pružao zakon u prošlosti, a kakvu joj pruža danas. A ako muškarac doda da on ratuje da bi zaštitio njeno telo, ona treba da razmisli o stepenu fizičke zaštite koju ona danas uživa kad se reči “Mere predostrožnosti u slučaju napada iz vazduha” napišu na belim zidovima. A ako on kaže da ratuje da bi zaštitio Englesku od tuđinske vlasti, ona treba da razmisli o tome da za nju ne postoje “tuđini” jer ona po zakonu postaje tuđinka ako se uda za tuđina. A ona će dati sve od sebe da to postane činjenica, ne zbog nametnutog bratstva već zbog ljudskog saosećanja. Sve će je ove činjenice ubediti (ukratko rečeno) u to da pripadnice njenog pola i njene klase ne treba ni zbog čega da budu zahvalne Engleskoj kad je reč o prošlosti; niti Engleskoj treba da budu zahvalne što se tiče današnjice; perspektiva njene bezbednosti u budućnosti izuzetno je neizvesna. No ona je svakako usvojila, čak i od svoje guvernante, neke romantične ideje da su Englezi, ti očevi i dede koje gleda dok marširaju na slikama koje prikazuju istorijske događaje, “superiorniji” od muškaraca iz drugih zemalja. Stoga će njena dužnost biti da to proveri upoređivanjem francuskih istoričara sa engleskim; nemačkih sa francuskim; svedočanstva potčinjenih – recimo Indijaca ili Iraca – sa izjavama njihovih gospodara. Možda će u njoj ipak ostati neko “patriotsko” osećanje, neko ukorenjeno uverenje u intelektualnu superiornost sopstvene zemlje u odnosu na druge. Onda će upoređivati englesko slikarstvo sa francuskim; englesku muziku sa nemačkom; englesku književnost sa grčkom jer prevoda ima u izobilju. Kad detaljno obavi sva ova poređenja u kojima je morala da upotrebi razum, autsajderka će imati odlične razloge za svoju ravnodušnost. Ona će otkriti da nema nikakvog uverljivog razloga da od svog brata traži da za nju ratuje da bi zaštitio “našu” domovinu.” “Naša domovina,” reći će ona, “ponašala se prema meni kao prema robinji tokom najvećeg dela istorije; lišila me je obrazovanja i udela u njenoj imovini.” “Naša” domovina prestaje da bude moja ako se udam za stranca. “Naša” domovina me lišava mogućnosti da se sama zaštitim, prisiljava me da drugima godišnje plaćam veliku sumu novca da bi me štitili, a pritom je ta ista domovina toliko malo sposobna da me zaštiti da na zidu mora da napiše koje mere predostrožnosti treba da preduzmem ja u slučaju vazdušnog napada. Prema tome, ako vi insistirate da ratujete zato da

biste zaštitili mene ili “našu” domovinu, hajde da jedni drugima priznamo, trezveno i racionalno, da vi ratujete da biste zadovoljili polni instinkt koji meni i vama nije zajednički; od koga vi imate korist koju ja nikad nisam imala niti ću je ubuduće imati; ali recimo i to da vi ne ratujete da biste zadovoljili moje instinkte niti da biste zaštitili bilo mene bilo moju domovinu. “Jer”, reći će autsajderka, ”ja, kao žena, nemam domovinu. Kao žena, ja i ne želim nikakvu domovinu. Kao ženi, moja domovina je ceo svet” A ako, pošto je razum rekao svoje, ipak opstane neko tvrdoglavo osećanje, neka ljubav prema Engleskoj koju je dete sačuvalo u srcu slušajući gakanje vrana iz krošnje brešta, slušajući pljuskanje talasa na plaži ili glasove koji su na engleskom jeziku šaputali dečje pesme, ta kap čistog, iako iracionalnog, osećanja nateraće ženu da prvo Engleskoj podari onaj mir i onu slobodu koje želi da podari celom svetu.

Takva će, dakle, biti priroda njene “ravnodušnosti” da će iz te ravnodušnosti morati da uslede i neke akcije. Žena će morati da se obaveže da neće učestvovati u demonstracijama patriotizma; da neće pristati ni na kakav oblik nacionalne oholosti; da neće biti deo nikakve klike ili publike koja podstiče rat; da neće prisustvovati vojnim paradama, takmičenjima, tetoviranjima, uručivanjima nagrada i svim sličnim ceremonijama koje podstiču želju za nametanjem “naše” civilizacije ili “naše” vlasti drugim ljudima. štaviše, psihologija privatnog života učvršćuje nas u uverenju da će ova ravnodušnost koju budu ispoljavale kćeri obrazovanih muškaraca značajno pomoći da se spreči rat. Jer izgleda da psihologija pokazuje da je ljudskom biću mnogo teže da preduzima akcije kad su drugi ljudi ravnodušni prema njima i kad im dozvoljavaju potpunu slobodu akcije nego kad njihove akcije dospeju u centar pažnje uzavrelih emocija. Kroz prozor vidimo dečaćića kako se šepuri i svira tubu: ako ga zamolite da prestane, on će nastaviti da svira; ako ne obraćate pažnju, on će prestati. Kćeri obrazovanih muškaraca ne bi trebalo da svojoj braći daju ni belo pero kukavičluka ni crveno pero hrabrosti; ne bi trebalo da im daju nikakvo pero. Trebalo bi da sklope oči da ne bi vršile uticaj na druge ili da skrenu pogled ustranu kad počnu da se vode rasprave o ratu – to je dužnost za koju autsajderke moraju da se osposobe u miru pre no što pretnja smrću razum neminovno učini nemoćnim.

To su, dakle, neki od metoda pomoću kojih bi vam, Gospodine, ovo društvo, anonimno i tajno Društvo autsajderki, pomoglo da

sprečite rat i osigurate slobodu. Ma kakvu vrednost pripisivali tim metodama, složit ćete se da su to dužnosti koje bi pripadnicima vašeg pola bilo teže da izvrše nego pripadnicama našeg; te dužnosti najbolje će obaviti kćeri obrazovanih muškaraca. Tim kćerima bi bilo potrebno da upoznaju psihologiju obrazovanih muškaraca čiji je način izražavanja suptilniji, a um značajno osposobljeniji nego što je to slučaj kod muškaraca iz radničke klase.¹⁶ Ima i drugih dužnosti, naravno, o kojima smo ponešto rekli u pismima drugim počasnim blagajnicama. Prisetimo ih se na brzinu i u grubim crtama, uz rizik da se ponavljamo, jer bi te dužnosti mogle da stvore osnovu za društvo autsajderki koje će se prema njima odrediti. Prvo, žene bi se obavezale da zarađuju za život. Važnost ove činjenice kao metoda za okončanje rata je očigledna; već smo dovoljno naglasile koliko je ubedljivost mišljenja zasnovanog na ekonomskoj nezavisnosti jača od mišljenja koje nije zasnovano ni na kakvom prihodu ili na duhovnom pravu na prihod, što svako dalje dokazivanje čini izlišnim. Iz toga sledi da autsajderka mora da se bori za platu od koje može da živi u svim profesijama koje su otvorene za pripadnice njenog pola; zatim, ona mora da stvara nove profesije u kojima će steći pravo na nezavisno mišljenje. Zbog toga se ona mora obavezati da će se boriti za isplatu novčane nadoknade svakoj neplaćenju radnici iz svoje klase – kćerima i sestrama obrazovanih muškaraca koje se, kako smo pročitali u biografijama, plaćaju robom što uključuje stan, hranu i malu svotu novca od 40 funti godišnje. No iznad svega, ona se mora izboriti da država legalno isplaćuje plate majkama obrazovanih muškaraca. Ispunjenje tog zahteva je za našu zajedničku borbu od neizmernog značaja. To je najdelotvorniji način da obezbedimo da ta velika i veoma časna klasa udatih žena stekne sopstveno mišljenje i volju što će svakoj od njih pomoći da, ako se slaže sa njegovim mišljenjem i njegovom voljom, podrži svog muža; a ako se ne slaže, da mu se suprotstavi; da u svakom slučaju prestane da bude “žena svoga muža” i da postane ličnost. Složit ćete se s nama, Gospodine, jer nemamo nikakvu želju da klevećemo damu koja nosi vaše prezime, da bi i sama činjenica da vi od nje zavisite u pogledu svog prihoda dovela do suptilnih i nepoželjnih promena u vašoj psihologiji. Nezavisno od toga, ova mera je od takvog direktnog značaja za vas, u vašoj sopstvenoj borbi za slobodu, jednakost i mir, da kad bi postojao ijedan uslov koji bismo vam postavile za dobijanje ove gvineje on bi glasio – obezbedite da

država isplaćuje plate onim ženama čija je profesija brak i materinstvo. Zamislite, makar i uz rizik digresije, kakav bi uticaj ta mera izvršila na povećanje nataliteta i to baš u onoj klasi gde on opada, upravo u onoj klasi gde ga je poželjno podstaći – u klasi obrazovanih. Baš kao što je povećanje plate dovelo do dodatnog priliva regruta, kako piše u novinama, tako bi identičan podsticaj poslužio za regrutovanje snagâ za rađanje dece, a teško možemo osporiti činjenicu da su i te snage podjednako neophodne i podjednako časne, ali da zbog sopstvenog siromaštva i sopstvenih teškoća ne mogu da privuku nove regrute. Taj metod bi mogao da uspe tamo gde metod koji se sada primenjuje, a koji se sastoji od pogrda i podsmeha, nije uspeo. Ali zahtev, uz rizik da opet napravimo digresiju, na čijem bi ispunjenju autsajderke insistirale tiče se života svih vas, obrazovanih muškaraca, i časti i snage vaših profesija. Jer kad bi vaša žena bila plaćena za svoj posao, posao rađanja i odgajanja dece, kad bi dobila pravu platu, iskazanu u novcu, i kad bi to postala privlačna, a ne kao sada neplaćena profesija, i samim tim nesigurna i obeščašćena profesija, vaša lična podjarmljenost bila bi smanjena.¹⁷ Ne biste više morali da idete u kancelariju u pola deset i da u njoj ostajete do šest. Posao bi se mogao podjednako raspodeliti. Pacijenti bi mogli biti poslani onim lekarima koji nemaju pacijente. Rezime činjenica onim advokatima koji ih nemaju. Članci bi mogli ostati nenapisani. Kultura bi tako bila stimulirana. Vi biste mogli da vidite kako drveće cveta u proleće. Mogli biste da uživate u društvu svoje dece dok ste u naponu snage. A kad taj period prođe, vas ne bi morali direktno iz mašine da bace u staro gvožđe zato što u vama više nema ni želje za životom ni interesovanja za razmetljive šetnje u okolini Bata ili Čeltenama u pratnji neke nesrećne robinje. Više ne biste bili subotnji gost, ne biste bili teret društvu, zavisnik od tuđeg saosećanja, ispumpani rob posla koji traži da ga napumpaju; ili, kao što kaže her Hitler, heroj kome je potrebna razonoda ili, kako kaže sinjor Musolini, ranjeni borac kome su potrebne sluškinje da mu previjaju rane.¹⁸ Kad bi država plaćala vašoj ženi za njen posao koji, koliko god da je svet, jedva da sme da se nazove svetijim od sveštenikovog, a kako se sveštenikov posao plaća bez omalovažavanja tako bi mogao da se plaća i njen; kad bi se preduzeo ovaj korak, koji je još značajniji za vašu slobodu nego za njenu, slomio bi se stari mlin u kome muškarac od karijere sada, često tako umorno, dirindži s toliko

malo ličnog zadovoljstva ili koristi za svoju profesiju; dobili biste priliku da budete slobodni; intelektualno ropstvo koje, za razliku od svakog drugog ropstva, najviše ponižava ljudsko biće bilo bi ukonuto; polučovek bi mogao da postane celovita ličnost. Ali s obzirom na to da se tri stotine miliona funti mora potrošiti na nosioce oružja, takav izdatak je očito, da se poslužimo zgodnim terminom iz političkog rečnika, "neizvodljiv" i vreme je da se vratimo izvodljivijim projektima.

Autsajderke bi se onda morale obavezati da će ne samo zarađivati za život već da će to činiti tako stručno da bi njihovo odbijanje da rade zabrinulo poslodavca. One bi morale da se obavežu da će steći celokupno znanje u svojoj profesionalnoj delatnosti ali i da će ukazati na svaki primer tiranije ili zloupotrebe u njima. One bi, takođe, morale da se obavežu da kad budu zaradile dovoljno novca od koga mogu da žive, neće razvijati takmičarski duh i neće više obavljati svoje profesije zbog novca već eksperimentalno, u interesu istraživanja i zbog ljubavi prema samom poslu. One bi, isto tako, morale da se obavežu da će ostati izvan svake profesije koja ugrožava slobodu poput proizvodnje ili usavršavanja ratnog oružja. One bi, zatim, morale da se obavežu da će odbiti da prihvate položaj ili počast od svakog društva koje, tvrdeći da poštuje slobodu, tu slobodu ograničava kako to čine univerziteti Oksford i Kembriđž. One bi morale da veruju da im je dužnost da preispitaju potraživanja svih javnih društava koja su, poput Crkve i univerziteta, primorane da finansiraju kao poreski obveznici kao što bi pažljivo i hrabro preispitale potraživanja privatnih društava kojima šalju dobrovoljne priloge. One bi trebalo da se postaraju da pažljivo ispitaju donacije koje primaju škole i univerziteti kao i način na koji se te donacije troše. Što važi za obrazovnu profesiju to važi i za versko obrazovanje. Čitajući Novi zavet, pre svega, a onda i dela onih teologa i istoričara koja su lako dostupna kćerima obrazovanih muškaraca, one bi se postarale da steknu određeno znanje o hrišćanskoj veri i njenoj istoriji. One bi se potom obavestile o upražnjavanju te vere prisustvovanjem crkvenoj službi i analizom duhovne i intelektualne vrednosti propovedi; one bi mogle da kritikuju stavove muškaraca koji se profesionalno bave verom isto onako slobodno kao što bi kritikovale stavove bilo koje druge grupe muškaraca. Tako bi one u svojim aktivnostima ispoljile kreativnost, a ne puku kritičnost. Kritikujući obrazovanje, one bi pomogle u stvaranju civilizovanog društva koje

štiti kulturu i intelektualnu slobodu. Kritikujući veru, one bi pokušale da oslobode religiozni duh njegovog aktuelnog ropstva i pomogle, ako se ukaže potreba, da se stvori nova religija zasnovana možda opet na Novom zavetu, ali koja bi, možda, bila veoma različita od religije koja je sada stvorena na toj osnovi. U svemu ovom, ali i u mnogo čemu drugom u čije nam pojedinstvo vreme ne dopušta da zađemo, njima bi, složićete se, mnogo pomogao njihov položaj autsajderki, njihova sloboda od lažnih lojalnosti, ta sloboda od pristrasnih motiva koje im danas nameće Država.

Bilo bi lako definisati u većem broju i preciznije sve dužnosti žena koje pripadaju Društvu autsajderki, ali nam to ne bi išlo u korist. Elastičnost je od suštinskog značaja; u izvesnoj meri to je i tajnost koja je, kasnije ćemo o tome govoriti, u ovom času još značajnija. No ovaj opis iako nesavršen i dat u naznakama dovoljan je da vam pokaže, Gospodine, da se Društvo autsajderki zalaže za iste ciljeve kao i vaše društvo – slobodu, jednakost i mir; ali da Društvo autsajderki pokušava da ih ostvari onim sredstvima koja su nam različiti pol, različita tradicija, različito obrazovanje i različite vrednosti stavile na dohvat ruke. Grubo rečeno, glavna razlika između nas koje smo izvan društva i vas koji ste u društvu verovatno leži u činjenici da ćete se vi poslužiti sredstvima koja vam obezbeđuje vaš položaj – savezima, konferencijama, pokretima, velikim imenima i svim ostalim državnim merama koje vam vaše bogatstvo i politički uticaj stavljaju na raspolaganje – dok ćemo mi, koje ostajemo izvan društva, eksperimentisati, ali ne s državnim sredstvima u javnosti već s privatnim sredstvima privatno. Ti eksperimenti neće biti samo kritičke već i stvaralačke prirode. Uzmimo dva očigledna primera: autsajderke će se odreći spoljašnjeg sjaja ali ne zbog puritanske odbojnosti prema lepoti. Naprotiv, jedan od njihovih ciljeva biće da unaprede privatnu lepotu; lepotu proleća, leta i jeseni; lepotu cveća, svile i odeće; lepotu kojom obiluju ne samo svako polje i svaki šumarak već i svaka kolica u Oksford Stritu; raštrkanu lepotu koju umetnici samo treba da sklope da bi svima postala vidljiva. Ali autsajderke treba da odbace spoljašnji sjaj koji im se diktira i propisuje, zvaničan sjaj u kome samo jedan pol aktivno učestvuje – na primer, one ceremonije inspirisane smrću kraljeva ili njihovim krunisanjem. One će se odreći ličnih priznanja – medalja, lenti, odlikovanja, kapuljača, odeždi – ali ne zato što lično ne vole da se ukrašavaju već zato što se očigledna posledica tih priznanja ogleda

u želji za ograničavanjem, stvaranjem stereotipa i uništavanjem. I ovde nam je, kao što je često slučaj, korisno da navedemo primer fašističkih država – jer iako nemamo nikakav uzor da se u svojim željama prema njemu ravnamo, imamo možda podjednako dragocen primer iz svakodnevnog života koji nam ukazuje na ono što ne želimo da budemo. Pored toga što nam pokazuju kakvu moć imaju medalje, simboli, viteški redovi pa čak, čini nam se, i ukrašene mastionice¹⁹ da hipnotišu ljudski um, naš cilj se mora sastojati u tome da odbijemo da se potčinimo takvoj hipnozi. Moramo da ugasimo sirovi bljesak reklama i publiciteta i to ne samo zato što bi reflektori mogli da se nađu u pogrešnim rukama već zbog psiholoških posledica koje bi takva iluminacija mogla da ostavi na ljude koji su joj izloženi. Razmislite sledeći put kad budete vozili seoskim putem o položaju zeca uhvaćenog u bljesku farova – o njegovim staklastim očima i ukrućenim šapama. Zar nam to nije dobar povod da pomislimo, ne izlazeći iz sopstvene zemlje, kako su “poze”, lažni i nestvarni položaji koje poprima ljudsko obličje u Engleskoj kao i u Nemačkoj, posledica jarke svetlosti koja parališe slobodno funkcionisanje ljudskih sposobnosti i koči ljudsku moć da menja i stvara nove celine baš kao što jaka svetlost farova parališe ta mala stvorenja koja istrčavaju iz tame pod snop njihovih zraka? To je nagađanje; a nagađanje je opasno; ipak, postoji nekakav razlog koji nas u tom nagađanju rukovodi, a to je da lakoća i sloboda, moć da se menja i moć da se razvija mogu da se sačuvaju samo u tami; i da ako želimo da pomognemo ljudskom umu da stvara, i da ga sprečimo da iznova zapada u istu rutinu, moramo dati sve od sebe da ga zaodenemo tamom.

No dovoljno smo se bavili nagađanjem. Vratimo se činjenicama. Kakva je šansa, zapitaćete se, da jedno takvo Društvo autsajderki, koje nema kancelariju, nema plaćenu sekretaricu, nema vođe niti hijerarhiju, nema formulare koje treba popuniti, a ne održava ni sastanke, može uopšte da postoji, a kamoli da radi na ostvarenju nekog cilja? Bilo bi zaista gubljenje vremena kad bismo pokušale da napišemo čak i tako grubu definiciju Društva autsajderki ukoliko bi se ona svela na mehur od reči, na prikriveni oblik polne ili klasne glorifikacije, s ciljem da oslobodi emocije spisateljice, da krivicu pripíše drugom i da onda pukne. Na sreću, postoji model koji nam je poslužio kao skica, istina tajna, jer taj model ne sedi mirno i pozira već izvrđava i nestaje. Činjenicu da takvo telo, imenovano ili

neimenovano, zaista postoji i funkcionije ne daju nam ni istorija ni biografije, jer autsajderke konkretno postoje tek dvadeset godina – to jest, od kako su profesionalna zanimanja postala otvorena za kćeri obrazovanih muškaraca. Ali grube dokaze o njihovom postojanju registruju i istorija i biografije – u novinama, ponekad otvoreno, a ponekad skriveno između redova. Tamo svako ko god poželi da proveri postojanje tog tela može da nađe bezbroj dokaza. Mnogi od njih su, očigledno, sumnjive vrednosti. Na primer, činjenicu da kćeri obrazovanih muškaraca obavljaju ogroman posao za koji nisu plaćene ili su plaćene veoma malo, ne treba uzeti kao dokaz da one na taj način dobrovoljno eksperimentišu sa psihološkom vrednošću siromaštva. Činjenica da se mnoge kćeri obrazovanih muškaraca “ne hrane kako treba”²⁰ ne sme se uzeti kao dokaz da one na taj način eksperimentišu sa fizičkom vrednošću neuhranjenosti. Niti se činjenica što veoma mali broj žena, u poređenju s muškarcima, prima počasti sme shvatiti kao dokaz da žene eksperimentišu s vrlinama u izolaciji. Mnogi od tih eksperimenata su nametnuti eksperimenti i prema tome nemaju tačnu vrednost. Ali o drugim mnogo pozitivnijim eksperimentima svakodnevno čitamo u novinama. Ispitajmo samo tri takva eksperimenta da bismo dokazale našu tvrdnju da Društvo autsajderki postoji. Prvi primer je sasvim jasan.

Govoreći na dobrotvornoj svečanosti u baptističkoj crkvi na Plamstid Komonu, Gradonačelnikovicica (Vulidža) je rekla: “... Ja lično ne bih zakrpila nijednu čarapu da pomognem u ratovanju”. Najveći deo javnosti u Vulidžu zamerio joj je na tim rečima, smatrajući da je Gradonačelnikovicica, najblaže rečeno, bila prilično netaktična. Oko dvanaest hiljada birača u Vulidžu zaposleno je u Vuličkom Arsenalu na proizvodnji oružja.²¹

Nema potrebe da komentarišemo ovako netaktičnu izjavu datu u javnosti u takvim okolnostima; ali hrabrost s kojom je izrečena apsolutno izaziva naše divljenje, jer bi vrednost tog eksperimenta, praktično gledano, bila neizmerna kad bi i druge gradonačelnikovice u drugim gradovima i drugim zemljama u kojima su birači zaposleni u fabrikama oružja pošle njenim stopama. U svakom slučaju, složićemo se da je gradonačelnikovicica Vulidža, gospođa Ketlin Rens, izvršila hrabar i efikasan eksperiment u sprečavanju rata odbivši da plete čarape. Drugi, manje očigledan, primer da autsajderke delaju uzećemo iz drugog dnevnog lista, ali vi ćete se si-

gurno složiti da je eksperiment koji su one izvršile veoma originalan i da će možda biti veoma značajan za ostvarenje mira.

Govoreći o radu velikog dobrovoljnog saveza za upražnjavanje izvesnih sportova, gospođica Klark /gospođica E. R. Klark iz Od-bora za obrazovanje/ obratila se ženskim organizacijama za hokej, lakros, košarku i kriket i naglasila da po postojećim pravilima neće biti dodeljivani ni pehari niti bilo kakve nagrade uspešnim timovima. Možda su "golovi" na njihovim utakmicama bili malo manji nego na utakmicama muških timova, ali su žene igrale zato što su volele da igraju, dokazujući na taj način da pehari i nagrade nisu neophodan podstrek za njihovo interesovanje, tako da je svake godine broj igračica stalno rastao.²²

Složit ćete se da je to izuzetno interesantan eksperiment koji bi mogao da dovede do značajnih psiholoških promena u ljudskoj prirodi, a one bi zaista mogle da pomognu u sprečavanju rata. Taj eksperiment je zanimljiv i zato što ga izvode autsajderke koje, zbog svoje relativne oslobođenosti od inhibicija i ubeđenja, mogu da ga izvedu mnogo lakše od onih ljudi koji su neminovno izloženi takvim uticajima unutar društva. Ovu izjavu, veoma zanimljivo, potvrđuje sledeći citat:

"Ovdašnji zvanični fudbalski krugovi /*Velington, Nortemptonšir*/ uznemireni su zbog sve veće popularnosti ženskog fudbala. Na tajnom sastanku konsultativnog komiteta Fudbalskog saveza Nortemptonšira koji je ovde sinoć održan raspravljalo se o održavanju ženske utakmice na terenu Piterboroa. Članovi ovog komiteta nisu želeli da daju izjave ... Jedan član je, međutim, danas rekao: "Fudbalski savez Nortemptonšira namerava da zabrani ženski fudbal. Popularnost ženskog fudbala javlja se u trenutku kad velikom broju muških klubova u zemlji preta opasnost da budu zatvoreni zbog nedostatka podrške navijača. Drugi ozbiljan razlog je mogućnost da se igračice ozbiljno povrede"²³

To je konkretan primer tih inhibicija i ubeđenja zbog kojih je vašem polu teže da slobodno eksperimentišete u menjanju aktuelnih vrednosti nego našem. Međutim, čak iako ne posvetimo dovoljno vremena suptilnostima psihološke analize, i letimičan pogled na razloge koje ovaj Savez daje za svoje odluke baciće dragocenu svetlost na razloge koji su naveli druge, još značajnije, saveze da donesu svoje odluke. Ali vratimo se eksperimentima autsajderki. Naš treći primer možemo nazvati eksperiment s pasivnošću.

O neverovatnoj promeni stava mladih žena prema Crkvi govorio je sinoć u Oksfordu kanonik F. A. Beri, namesnik (univerzitetske crkve) Svete Bogorodice ... Zadatak Crkve, rekao je, sastoji se u tome da civilizaciju učini moralnom što je veliki zajednički zadatak koji zahteva da se svi hrišćani oko njega okupe. Taj zadatak jednostavno ne mogu obaviti samo muškarci. Već jedan vek, ili dva, žene su činile većinu unutar verskih zajednica u grubom odnosu 75 prema 25 procenata. Ta situacija se sada promenila tako da pažljivom posmatraču ne može promaći činjenica kako je u svim crkvama u Engleskoj veoma malo mladih žena ... što se tiče studentske populacije, mlade žene su, u celini gledano, udaljenije od Engleske crkve i hrišćanske vere nego mladi muškarci.²⁴

To je opet veoma značajan eksperiment. To je, kao što smo videli, pasivan eksperiment. Dok je prvi primer predstavljao otvoreno odbijanje da se pletu čarape kako bi se sprečio rat, a drugi primer pokušaj da se dokaže da li su pehari i nagrade neophodni za stimulisanje interesovanja za sport, treći primer je pokušaj da se otkrije šta će se dogoditi ako kćeri obrazovanih muškaraca prestanu da idu u crkvu. Iako sam po sebi nije vredniji od ostalih, ovaj poslednji primer ima veću vrednost u praksi jer je očigledno da takav eksperiment može da sprovodi veliki broj autsajderki bez ikakvih teškoća ili opasnosti. Lakše je da ne dođete nego da održite govor na dobrotvornoj priredbi ili da smislite originalna pravila po kojima bi se neki sportovi odvijali. Zbog toga je važno da se veoma pažljivo utvrde posledice koje je ovaj eksperiment odsustvovanja imao – ako ih je imao. Ti rezultati su pozitivni i ohrabruju. Nema nikakve sumnje da je Crkva sve zabrinutija zbog stava koji prema njoj imaju kćeri obrazovanih muškaraca na univerzitetima. To potvrđuje i izveštaj Nadbiskupske komisije o službi žena u crkvi. U tom dokumentu, koji košta samo jedan šiling i koji bi trebalo da se nađe u rukama svih kćeri obrazovanih muškaraca, naglašava se da je “jedna upadljiva razlika između koledža za muškarce i koledža za žene u tome što u ovom drugom nema kapelana.” U istom dokumentu se kaže da je “prirodno da u ovom periodu svog života oni /studenti/ u potpunosti iskazuju svoje kritičke sposobnosti.” U istom dokumentu se izražava žaljenje zbog toga što “veoma mali broj žena koje danas dolaze na univerzitetu mogu sebi da dozvole da se kontinuirano bave dobrovoljnim radom bilo u društvenim ili neposredno verskim aktivnostima.” U dokumentu se zaključuje da “postoji mnogo sfera

aktivnosti u kojima za takvim radom postoji velika potreba i da je očigledno došlo vreme da se o funkcijama i položaju žena unutar Crkve donesu nove odluke.”²⁵ Da li je ova zabrinutost posledica praznih crkava u Oksfordu ili su stavovi “starijih učenica” iz Ajzelvorta koje su izrazile “veoma ozbiljno nezadovoljstvo načinom na koji se organizovana vera sprovodi”²⁶ nekako prodrli u one veličanstvene sfere u kojima se od njihovog pola ne očekuje da govori ili naš nepopravljivo idealistički pol konačno počinje da prima k srcu upozorenje biskupa Gora da “muškarci ne cene posao u crkvi koji se ne plaća”,²⁷ a da izražavati mišljenje da je plata od 150 funti godišnje – najveća koju Crkva može da plati svojim kćerima kao đakonicama – dovoljna, kakav god razlog da se za to navede, stvara očiglednu i popriličnu nelagodnost kod kćeri obrazovanih muškaraca; zato nas, autsajderke, ovaj eksperiment iz pasivnosti, bez obzira na naše uverenje u vrednost Engleske crkve kao duhovnog posrednika, izuzetno ohrabruje. Jer, čini nam se da on pokazuje da biti pasivan znači biti aktivan; i one koje su izvan društva takođe doprinose društvu. Zbog toga što se njihovo odsustvo oseća njihovo prisustvo postaje poželjno. Kakvu to svetlost baca na moć autsajderki da ukinu ili preoblikuju druge institucije koje osuđuju, bilo da je reč o svečanim večerama, svečanim govorima, gradonačelnikovim banketima ili drugim arhaičnim ceremonijama prema kojima one iskazuju ravnodušnost i koje će popustiti pod njihovim pritiskom – to su pitanja, beznačajna pitanja koja mogu da nas zabave u dokolici i podstaknu našu radoznalost. No to nije cilj koji smo sebi postavile. Mi smo pokušale da vama, Gospodine, dajući vam tri različita primera tri različite vrste eksperimenata objasnimo da Društvo autsajderki postoji i da radi. Kad uzmete u obzir činjenicu da su ovi primeri uzeti iz novina, složit ćete se da su oni dokaz o daleko većem broju privatnih i nepoznatih eksperimenata o kojima nema podataka u javnosti. Isto tako ćete se složiti da oni potkrepljuju model društva o kome smo prethodno govorile i dokazuju da to nije nasumično iscertana vizionarska skica već skica zasnovana na stvarnom korpusu činjenica koja, različitim sredstvima, radi na ostvarenju istog onog cilja koji ste i vi postavili vašem sopstvenom društvu. Pažljivi posmatrači kao što je kanonik Beri, mogli bi, kad bi hteli, da otkriju još mnogo podataka o tome da se eksperimenti ne sprovode samo u praznim crkvama Oksforda. Oni bi gospodina Velsa čak mogli da navedu na pomisao, kad bi stavio uvo na zemlju, da u redovima

kćeri obrazovanih muškaraca, ne baš sasvim neprimetno, jača pokret protiv nacizma i fašizma. Zato je od suštinske važnosti da taj pokret ne izmakne pažnji pažljivih posmatrača i poznatih romanopisaca. U tom smislu, tajnost je od suštinskog značaja. Mi još uvek moramo da krijemo to što radimo i to što mislimo čak i kad to što radimo i mislimo ide u prilog našem zajedničkom cilju. U određenim okolnostima nije teško zaključiti zašto je to neophodno. Kad su plate male, a Vitaker dokazuje da jesu, kad je teško dobiti posao i zadržati ga, a svi znaju da je tako, onda je, "najblaže rečeno netaktično", kako se to kaže u novinama, kritikovati svog gospodara. Ali, u seoskim oblastima, kao što možda i sami znate, zemljoradnici ne glasaju za laburiste. Ekonomski gledano, kćer obrazovanog muškarca je na skoro istom nivou kao zemljoradnik. Zato nije uopšte neophodno da gubimo vreme u potrazi za razlogom i njegove i njene tajnovitosti. Strah je moćan razlog: oni koji su ekonomski zavisni imaju velikog razloga da se plaše. Ne moramo dalje da istražujemo. No vi nas ovde možete podsetiti na izvesnu gvineju i skrenuti nam pažnju na naš ponos zbog toga što je naš mali poklon, koliko god bio mali, omogućio ne samo da se spali jedna korumpirana reč već da se govori slobodno bez straha ili laskanja. Čini nam se da je taj ponos imao u sebi izvestan element hvalisanja. U njemu izgleda još uvek ostaje neki strah, neko pradedovsko pamćenje koje predskazuje rat. Još uvek postoje teme koje obrazovani ljudi, iako finansijski nezavisni i različitog pola, prekrivaju velom tajne ili na njih oprezno aludiraju, a zatim preko njih prelaze. Možda ste to primetili u svakodnevnom životu; možda ste to opazili u biografijama. Čak i kad ti pojedinci privatno razgovaraju, kao što smo se pohvalile, "o politici i ljudima, o ratu i miru, o varvarstvu i civilizaciji", oni te teme ipak izbegavaju i skrivaju. Međutim, važno je da se naviknemo na dužnost slobodnog govora, pošto bez privatne slobode ne može biti ni društvene slobode, da bismo otkrile taj strah i suočile se s njim. Kakva, dakle, može biti priroda tog straha koji je uzrok svekolikog prikriivanja nekih tema među obrazovanim ljudima, a koji našu slobodu s kojom se toliko ponosimo svodi na farsu? ... Opet tri tačke; one ponovo označavaju ponor – ovog puta ponor tišine koju stvara strah. Kako nam nedostaju i hrabrost i veština da taj strah objasnimo, spustimo između nas veo svetog Pavla; drugim rečima, zaklonimo se iza tumača. Na sreću, imamo jednog čije su preporuke izvan svake sumnje. Reč je o pamfletu iz koga smo već navele citat, o

izveštaju Nadbiskupske komisije o službi žena u crkvi, dokumentu koji je za nas izuzetno važan iz mnogo razloga. On ne samo što na taj strah baca svetlost naučne i istraživačke prirode već nam pruža priliku da razmislimo o toj verskoj profesiji o kojoj se, pošto je po hijerarhiji najviša od svih te može biti uzeta kao uzor za sve ostale, do sada namerno veoma malo govorilo. S obzirom na činjenicu da ta profesija predstavlja uzor za sve ostale, ona može baciti svetlost na druge profesije o kojima je nešto već rečeno. Stoga ćete nam oprostiti ako ovde zastanemo da bismo pomenuti izveštaj malo detaljnije preispitali.

Ovu komisiju imenovali su nadbiskupi iz Kenterberija i Jorka “da bi preispitali teološke ili druge relevantne principe koji su rukovodili ili treba da rukovode Crkvu u razvoju ženske službe u njoj.”²⁸ Danas sveštenička profesija, po Vitakeru, uživa (u našem ispitivanju govorimo o Engleskoj crkvi mada je ona, na prvi pogled, u izvesnim aspektina slična drugim crkvama) veliki prihod, poseduje veliku imovinu i ima hijerarhiju službenika koji su plaćeni prema svom rangu – a ipak se uzdiže iznad svih drugih profesija. Kenterberijski nadbiskup ima viši položaj od vrhovnog sudije; nadbiskup iz Jorka ima viši položaj od predsednika vlade. To je najviša od svih profesija jer se u njoj ispoveda vera. Ali mi se možemo zapitati šta je “vera”? Temelje hrišćanske vere postavio je jednom zauvek njen osnivač i iskazao ih rečima koje svi mogu da pročitaju u izuzetno lepom prevodu; a bez obzira na to da li možemo da prihvatimo tumačenje koje im je pripisano ili ne, ne možemo da osporimo da te reči imaju veoma dubok smisao. Stoga možemo slobodno da kažemo da iako mali broj ljudi zna šta je medicina ili šta je pravo, svako ko ima knjigu Novog zaveta zna šta je vera značila u svesti njenog osnivača. Prema tome, kad su kćeri obrazovanih muškaraca 1935. godine izjavile da žele da im se pruži mogućnost da se bave svešteničkom profesijom, sveštenici od karijere, čiji položaj grubo rečeno odgovara položaju lekara i advokata višeg ranga u drugim profesijama, bili su prisiljeni da potraže savet u nekom statutu ili povelji po kojima je pravo profesionalnog obavljanja tog zanimanja rezervisano samo za pripadnike muškog pola; bili su primorani da potraže savet u Novom zavetu što su i učinili. Članovi Komisije ističu kako su otkrili “da nam Jevanđelje pokazuje kako naš Gospod i muškarce i žene smatra pripadnicima istog duhovnog kraljevstva, kao decu Božje porodice koja poseduju iste duhovne sposobnosti ...”

Kao dokaz citirali su reči: “Nema ni muškaraca ni žena: jer vi ste svi jedno u Isusu Hristu” (Gal. iii, 28). Po tome i izgleda da osnivač hrišćanstva veruje da za ovo zanimanje nisu važni ni obrazovanje ni pol. On je birao svoje učenike iz redova radničke klase iz koje je i sam potekao. Glavna kvalifikacija za obavljanje tog posla bio je neki izuzetan talenat kojim su u početku začudo bili obdareni stolari i ribari, ali i žene. Kao što Komisija naglašava ne može biti nikakve sumnje u pogledu činjenice da su u početku postojale i proročice – žene koje su primile božji dar. Njima je takođe bilo dozvoljeno da drže propovedi. Sveti Pavle, na primer, uvodi pravilo da žene, kad se mole na javnom mestu, moraju nositi veo. “Iz toga sledi da ako nosi veo žena može da proriče (to jest, da propoveda i vodi u molitvi.” Kako onda žena može biti isključena iz redova sveštenstva kad su osnivač vere i jedan od njegovih apostola smatrali da je ona za to sposobna? To je bilo pitanje koje je Komisija rešila tako što se nije pozvala na mišljenje osnivača već na mišljenje Crkve. A ta mišljenja se, naravno, razlikuju. Jer mišljenje Crkve mora da se protumači u skladu sa mišljenjem svetog Pavla; a sveti Pavle je tumačeći mišljenje Crkve promenio svoje mišljenje. Jer pošto su iz dubina prošlosti pozvali neke dostojanstvene mada nepoznate ličnosti, kao što su Lidija, Hloja, Euodija, Sintiha, Trifena, Trifoza i Persa, da bi raspravljali o njihovom statusu, odlučivali o tome kakva je razlika između proročice i sveštenice, kakav je status đakonice u Crkvi pre Nikejskih sabora i posle njih, članovi Komisije se još jednom pozivaju na svetog Pavla i kažu: “U svakom slučaju, jasno je da je autor Pastirskih poslanica, bio to sveti Pavle ili neko drugi, smatrao da žene zbog svog pola moraju biti isključene sa položaja zvaničnog ‘učitelja’ u Crkvi, ili sa svakog položaja koji uključuje vršenje upravljačke vlasti nad muškarcem) (I Tim. ii, 12). To nas, iskreno rečeno, ne zadovoljava kao što bi možda moglo; jer mi ne možemo u potpunosti da pomirimo odluku svetog Pavla, ili nekog drugog, sa odlukom samog Hrista koji “muškarce i žene smatra pripadnicima istog duhovnog kraljevstva ... koji poseduju iste duhovne sposobnosti.” Ali beskorisno je cepidlačiti oko značenja tih reči kad se potom nađemo u prisustvu činjenica. Šta god da je mislio Hrist, ili sveti Pavle, činjenica je da je u četvrtom ili petom veku sveštениčka profesija postala tako izuzetno organizovana da “đakon (za razliku od đakonice) može, ‘pošto odsluži prijatnu sveštениčku službu koja mu je poverena’, pretendovati da na kraju bude imenovan na viši položaj

u Crkvi; međutim, što se đakonice tiče, Crkva skromno moli da joj Bog ‘podari sveti duh ... kako bi vredno mogla da obavi posao koji joj je poveren.’ ” Izgleda da su u roku od tri ili četiri veka izumrli proroci ili proročice čije su poruke bile nenaučene i dobrovoljne; njihovo mesto zauzela su tri reda: biskupi, sveštenici i đakoni koji su uvek muškarci i koji su, po Vitakeru, uvek plaćeni; jer kad je Crkva postala profesija njeni profesori su postali plaćeni. Tako je u početku sveštenička profesija naizgled bila veoma slična današnjoj književnoj profesiji.²⁹ Ona je u početku bila otvorena za svakog ko je imao proročkog dara. Nije bilo potrebno nikakvo obrazovanje; zahtevi profesije bili su minimalni – dovoljni su bili glas i trg; pero i hartija. Emili Bronte koja je, na primer, napisala sledeće redove i koja nije smatrana dostojnom da bude sveštenica u Engleskoj crkvi, predstavlja duhovnu naslednicu neke drevne proročice koja se proricanjem bavila onda kad je proricanje bilo dobrovoljno i neplaćeno zanimanje.

*Moja duša nije kukavica,
Ne drhti u svetu koji potresa oluja;
Ja vidim lepotu Nebesa kako svetli,
Tako svetli i vera, moja odbrana od straha.
O, Gospode, u mojim grudima, ti
Svemoćno, sveprisutno božanstvo!
Ti si život – što u meni počiva,
Dok ja – život koji ne umire – imam moć u Tebi!*

Ali kad je sveštenička služba postala profesija, kad je od svojih proroka počela da zahteva specijalno znanje i da ih plaća da ga prenose, pripadnici jednog pola ostali su u njoj; pripadnice drugog pola bile su isključene iz te profesije. “Đakoni su se uzdigli u dostojanstvu – delimično svakako zbog bliske veze sa biskupima – i postali su pomoćni sveštenici u vršenju božje službe i svete tajne; ali đakonice su učestvovala samo u početnim fazama ove evolucije.” Koliko je ta evolucija elementarna dokazuje činjenica da u Engleskoj 1938. godine plata jednog nadbiskupa iznosi 15 hiljada funti godišnje; plata biskupa je 10 hiljada funti, a plata dekana kanonika 3 hiljade funti. Plata đakonice iznosi 150 funti godišnje; a što se tiče parohijske radnice, koja se poziva da pomaže u skoro svakoj oblasti života u parohiji, čiji je posao tegoban i često usamljenički ... ona

je plaćena od 120 do 150 funti godišnje; nimalo nas ne iznenađuje ni izjava da molitva mora biti u samom središtu njenih aktivnosti. Tako bismo mogli da odemo još dalje od članova Komisije i kažemo da evolucija đakonice nije samo "elementarna" već apsolutno zakržljala; jer iako je ona rukopoložena za sveštenika, a "rukopoloženje ... ostavlja neizbrisiv trag i uključuje obavezu doživotnog služenja," ona mora da ostane izvan Crkve, po rangu ispod najbeznačajnijeg potparoha. Takva je odluka Crkve. Komisija je, pošto se posavetovala s duhom i tradicijom Crkve, najzad zaključila: "Iako se Komisija u celini ne bi složila s gledištem da je žena po svojoj suštini nesposobna da primi milost duhovničkog reda, te da shodno tome ne može biti primljena u neki od tri duhovnička reda, mi ipak smatramo da je opšte uverenje koje vlada u Crkvi još uvek u saglasnosti sa neprekinutom tradicijom po kojoj su sveštenici uvek muškarci."

Pokazujući nam tako da najviša od svih profesija ima mnogo dodirnih tačaka sa drugim profesijama, naš tumač nam je, složićete se, dodatno osvetlio dušu ili suštinu tih profesija. Moramo ga sada zamoliti da nam, ako hoće, pomogne da analiziramo prirodu tog straha koji nas i dalje, kao što smo priznale, sprečava da govorimo slobodno kao što bi slobodni ljudi trebalo da govore. On nam opet u tome pomaže. Iako se u mnogim aspektima nimalo ne razlikuju, prethodno smo spomenuli jednu ogromnu razliku između svešteničke profesije i drugih profesija. Ta razlika se ogleda u činjenici da je sveštenička profesija duhovna profesija koja mora da ponudi duhovne, a ne samo istorijske razloge za svoje postupke; ona mora da se savetuje s duhom, a ne sa pravom.²⁹ Kad su kćeri obrazovanih muškaraca pozelele da budu primljene u svešteničku profesiju, Komisija je smatrala korisnim da iznese psihološke, a ne samo istorijske razloge svog odbijanja da im se izade u susret. Komisija se stoga obratila profesoru Grenstedu, D. D.*, profesoru filozofije hrišćanske vere na Oksfordskom univerzitetu i zatražila od njega "da sumira relevantan psihološki i fiziološki materijal" kao i da ukaže na "uzrok stavova i preporuka koje iznosi Komisija". Ali psihologija nije teologija; psihologija polova, kako je Profesor naglasio, i "njen uticaj na ljudsko ponašanje još uvek je stvar kojom treba da se pozabave stručnjaci ... dok ... njeno tumačenje ostaje sporno i u mnogim vidovima nejasno." Ali on je izneo dokaze, ma

* D. D. Doctor of Divinity – Doktor teologije (Prim. Prev.)

koliko oni vredeli, a ti dokazi bacaju svetlost na poreklo našeg straha čije postojanje s žaljenjem priznajemo; zato je najbolje da njegove reči tačno navedemo.

Komisiji su podneti dokazi /rekao je/ da muškarac ima prirodno prvenstvo nad ženom. Ovaj stav, u navedenom smislu, nema uporište u psihologiji. Psiholozi u potpunosti priznaju činjenicu muške dominacije koja se ne sme pobrkati sa muškom superiornošću, a još manje s bilo kakvim preimućtvom koje bi moglo da utiče na prijem u duhovničku službu pripadnika jednog pola nauštrb pripadnika drugog pola.

Ovaj psiholog, dakle, može da osvetli samo neke činjenice. Ovo je prva činjenica koju je istražio.

Očigledno je da svaki predlog koji ide u prilog tome da se ženama dodele status i funkcije unutar tri reda svešteničke službe izaziva snažna osećanja, što je očito činjenica od veoma velikog praktičnog značaja. Dokazi izneti pred Komisijom pokazuju da je uglavnom reč o neprijateljskim osećanjima ... Ova silovitost osećanja združena s velikom raznolikošću racionalnih objašnjenja predstavlja jasan dokaz postojanja snažnog i široko rasprostranjenog podsvesnog motiva. U odsustvu detaljnog analitičkog materijala, o kome naizgled nema podataka povodom ovog pitanja, ipak je jasno da infantilna fiksacija igra odlučujuću ulogu u stvaranju snažnih emocija s kojima se obično prilazi celoj ovoj temi.

Prava priroda ove fiksacije neminovno se mora razlikovati kod različitih pojedinaca, a sugestije koje se mogu dati u vezi s njenim poreklom mogu biti samo opšteg karaktera. Ali kakve god bile prave vrednosti i pravo tumačenje materijala na kojima se zasnivaju teorije o "Edipovom kompleksu" i "kompleksu kastracije", jasno je da opšte prihvatanje muške dominacije, a još više ženske inferiornosti, počiva na podsvesnim idejama o ženi kao o "neostvarenom muškarcu", i da je njeno poreklo u infantilnim konceptima te vrste. Ti koncepti, uprkos svojoj iracionalnosti, uglavnom ostaju prisutni kod odrasle osobe i odaju svoje prisustvo, ispod praga svesti, u silovitosti emotivne reakcije koju izazivaju. Primanje žena u duhovničku službu, a posebno njihova služba u glavnom oltaru smatra se, uopšte uzev, sramnim i snažno potvrđuje prethodno izneti stav. Ovo osećanje srama ne može se shvatiti nikako drugačije nego kao neracionalni polni tabu.

Ovde ćemo Profesoru verovati na reč da je tražio i našao "mno-

gobrojne dokaze za postojanje ovih nesvesnih sila”, kako u pagan-
skim religijama tako i u Starom zavetu, da bismo stigli do njego-
vog zaključka:*

U isto vreme ne smemo zaboraviti da hrišćanski koncept svešten-
stva ne počiva na ovim podsvesnim emocionalnim faktorima već na
instituciji Hrista. U skladu s tim, hrišćanski koncept sveštenstva ne
samo što raskida sa sveštenstvom iz paganskog vremena i iz Starog
zaveta već ga i uklanja iz službe. Što se psihologije tiče, ne postoji
teorijski razlog zbog koga hrišćanske sveštenečke dužnosti ne bi tre-
balo podjednako da obavljaju žene kao i muškarci i to u apsolutno
istom smislu. Teškoće koje psiholog predviđa samo su emotivne i
praktične prirode.³⁰

Posle tog zaključka možemo se s njim oprostiti.

Složit ćete se da su članovi Komisije izvršili taj delikatan i težak
zadatak koji smo ih zamolili da obave. Oni su nam poslužili kao
tumači. Dali su nam divan primer jedne profesije u njenom najčisti-
jem stanju; pokazali su nam kako se jedna profesija zasniva na
duhovnosti i tradiciji. Zatim su nam objasnili zbog čega obrazovani
ljudi koji pripadaju različitim polovima ne govore otvoreno o izves-
nim temama. Pokazali su nam zašto se autsajderke, čak i kad nema
ni govora o finansijskoj zavisnosti, još uvek plaše da govore slo-
bodno ili da otvoreno eksperimentišu. Najzad, da se poslužimo pre-
ciznim naučnim terminima, oni su nam otkrili prirodu tog straha. Jer
dok je profesor Grensted izlagao svoje dokaze nama, kćerima obra-
zovanih muškaraca, činilo se da gledamo hirurga na delu – nepris-
trasnog naučnog poslenika koji nam, dok secira ljudski um ljudskim
sredstvima, otkriva uzrok i koren našeg straha. Reč je o jednom
zametku. Njegovo naučno ime je “infantilna fiksacija”. Mi smo mu,
jer nemamo naučno obrazovanje, dale pogrešno ime. Nazvale smo ga
zametkom; klicom. Osetile smo ga u atmosferi; otkrile smo njegovo
prisustvo u Vajtholu, na univerzitetima, u Crkvi. Sada ga je bez
ikakve sumnje profesor odredio i tako tačno opisao da više nijedna
kćer obrazovanog muškarca, koliko god sama bila neobrazovana,
neće ubuduće moći da ga pogrešno nazove ili pogrešno protumači.
Čujte taj opis. “Svaki predlog koji ide u prilog tome da se ženama
dodele status i funkcije unutar tri reda sveštenečke službe izaziva
snažna osećanja” – nije važno o kom je sveštenečkom redu reč; o
sveštenstvu u medicini ili sveštenstvu u nauci ili sveštenstvu u Crkvi.
Snažna osećanja, a žene mogu da potvrde Profesorove reči, bez sum-

nje će se ispoljiti ako one zatraže da budu primljene u neki od tih redova. “Ova silovitost osećanja ... predstavlja jasan dokaz postojanja snažnog i široko rasprostranjenog podsvesnog motiva.” Žene će Profesoru poverovati na reč, a ukazaće mu i na još neke motive koje je prenebregao. Obratimo pažnju na samo dva takva motiva. Otvoreno govoreći, novac je motiv za isključivanje žena. Zar i danas plata nije taj motiv, kakve god da su plate mogle biti u Hristovo doba? Nadbiskupova plata je 15 hiljada funti, a đakoničina 150 funti; pritom je Crkva, po rečima članova Komisije, siromašna. Platiti ženama više znači platiti muškarcima manje. Drugo, zar ne postoji psihološki motiv za isključenje žena koji su članovi Komisije sakrili u izrazu “iz praktičnih razloga”? “U današnje vreme oženjeni sveštenik”, kažu nam oni, “u stanju je da ispuni sve zahteve rukopoloženja’ da ostavi po strani i da se odrekne svih svetovnih briga i razmišljanja’ uglavnom zato što njegova supruga može da preuzme na sebe brigu o domaćinstvu i porodici ...”³¹ Mogućnost da se odvojite od svih svetovnih briga i razmišljanja i natovarite ih na leđa drugoj osobi za neke ljude je motiv koji ima veliku privlačnu silu; za neke je motiv želja da se povuku i kao teolozi ili naučnici proučavaju finese teologije ili nauke; za druge je, istini za volju, to loš motiv, nemoralan motiv koji je uzrok rascepa između ljudi i Crkve; između književnosti i ljudi; između muža i žene, motiv koji je uspeo da ceo Komonvelt izbacila iz sedla. No kakvi god snažni i podsvesni motivi počivali u pozadini isključivanja žena iz redova sveštenstva, jer iskreno rečeno ne možemo ih ni nabrojati, a kamoli dopreti do njihovih korena, kćeri obrazovanih muškaraca mogu da posvedoče iz sopstvenog iskustva da ti motivi “uglavnom ostaju prisutni kod odrasle osobe ... i odaju svoje prisustvo, ispod praga svesti, u silovitosti emotivne reakcije koju izazivaju”. Vi ćete se složiti da suprotstavljanje snažnim emocijama zahteva hrabrost; a kad hrabrosti ponestane, onda će se verovatno ispoljiti povlačenje i tišina.

Ali sad kad su tumači obavili svoj zadatak, vreme je da podignemo veo svetog Pavla i pokušamo da, licem u lice, izvršimo grubu i nespretnu analizu tog straha i gneva koji taj strah izaziva; jer oni možda imaju neki uticaj na pitanje koje ste nam postavili, kako vam možemo pomoći da sprečite rat. Pretpostavimo, onda, da u toku tog privatnog razgovora koji dva pripadnika različitog pola vode o politici i ljudima, o ratu i miru, o varvarstvu i civilizaciji, iskrsne neko pitanje, recimo o tome da se kćerima obrazovanih

muškaraca dopusti da profesionalno rade u Crkvi, na berzi ili u diplomatskoj službi. To pitanje smo samo ovlaš spomenuli; ali mi na našoj strani stola odmah postajemo svesni nekog "snažnog osećanja" na vašoj strani koje dolazi "ispod praga svesti" jer u nama počinje da zvoni neko zvono za uzbunu; čujemo zbunjajuće i bučno negodovanje: ti ne, ti ne, ti ne ... Fizički simptomi su nepogrešivi. Živci se bude; prsti automatski stežu kašiku ili cigaretu; pogled na lični psihometar pokazuje da nam je emotivna temperatura skočila sa deset na dvadeset stepeni iznad normale. Intelektualno, u nama se stvara snažna želja da ćutimo ili da promenimo temu razgovora; da u razgovor uvučemo, na primer, nekog starog porodičnog slugu koji se možda zove Krozbi, a čiji je pas umro ... da bismo se tako udaljile od teme i spustile temperaturu.

Ali kakvu analizu emocija možemo pokušati da izvršimo na drugoj strani stola, na vašoj strani? Iskreno rečeno, kad govorimo o Krozbiju, mi postavljamo pitanja – i odatle potiče izvesna monotonija u dijalogu – o vama. Kakvi to snažni i podsvesni motivi teraju vas sa druge strane stola da se tako nakostrešite? Da li stari divljak koji je ubio bizona traži od drugog starog divljaka da se divi njegovoj veštini? Da li umorni muškarac od karijere traži saosećanje i vređa se zbog konkurencije? Da li patrijarh traži sirenu? Da li vlast žudi da potčini? Najupornije i najteže od svih pitanja koja naša tišina prekriva glasi: kakvu satisfakciju vlast uopšte može da pruži vršiocu vlasti?³² Pošto je profesor Grensted rekao da je psihologija polova "još uvek stvar kojom treba da se pozabave stručnjaci" dok "njeno tumačenje ostaje sporno i u mnogim vidovima nejasno", možda bi bilo mudro ostaviti da na ova pitanja odgovore stručnjaci. Ali s druge strane, ako obični muškarci i žene treba da budu slobodni, oni moraju da nauče da govore slobodno te zato ne možemo psihologiju polova prepustiti stručnjacima. Postoje dva dobra razloga zašto moramo pokušati da analiziramo i naš strah i vaš gnev; prvo, zato što takav strah i gnev sprečavaju ostvarenje prave slobode u našem domu; drugo, zato što takav strah i gnev mogu da spreče ostvarenje prave slobodu u javnom životu; i zato što oni mogu imati konkretan ideo u izazivanju rata. Probajmo stoga, ma koliko amaterski, da prokčimo put kroz te drevne i nepoznate emocije koje su nam poznate bar od vremena Antigone, Ismene i Kreonta; kroz emocije koje je verovatno osetio i sam sveti Pavle; ali emocije koje su Profesori tek od nedavno izneli na svetlost dana i nazvali ih "infantilnom fiksaci-

jom”, ”Edipovim kompleksom” itd. Moramo pokušati, ma koliko slabašno, da analiziramo te emocije jer ste vi od nas tražili da vam, kako god možemo, pomognemo da zaštitite slobodu i sprečite rat. Ispitajmo onda ovu ”infantilnu fiksaciju”, jer je to izgleda njeno pravo ime, da bismo mogli da je povežemo s pitanjem koje ste nam postavili. S obzirom na to da mi nismo stručnjaci, moraćemo da se oslonimo na dokaze koje možemo pronaći u istoriji, biografijama i dnevnim novinama – to su jedini dokazi koji su dostupni kćerima obrazovanih muškaraca. Naš prvi primer infantilne fiksacije uzećemo iz biografije, i to ponovo iz viktorijske biografije, jer je jedino u viktorijskom dobu biografija bogata činjenicama i kao takva reprezentativna. Profesor Grensted je u viktorijskoj biografiji definisao toliko mnogo slučajeva infantilne fiksacije da prosto ne znamo odakle da počnemo. Slučaj gospodina Baretta iz Vimpoul Strita je, možda, najpoznatiji i najbolje dokumentovan. Štaviše, on je tako poznat da nam je mrsko da ponavljamo činjenice. Svi znamo priču o ocu koji ne dozvoljava ni sinovima da se ožene ni kćerima da se udaju; svi znamo, do najsitnijih pojedinosti, kako je njegova kćer Elizabeta morala da skriva ljubavnika od svog oca; kako je sa ljubavnikom pobegla od kuće u Vimpoul Stritu i kako joj otac nikad nije oprostio taj čin neposlušnosti. Složićemo se da su emocije gospodina Baretta bile ekstremno jake; a zbog njihove snage očigledno je da potiču iz nekog mračnog kutka ispod praga svesti. To je tipičan, klasičan slučaj infantilne fiksacije koji svi treba da imamo na umu. Ali ima i drugih manje poznatih slučajeva koji uz malo istraživanja izbijaju na površinu i pokazuju da su po svojoj prirodi identični. Takav je slučaj prečasnog Patrika Brontea. Prečasní Artur Nikols bio je zaljubljen u njegovu kćer Šarlotu. ”Kakve je on reči izgovorio”, zapisala je ona, kad je gospodin Nikols došao da je zaprosi, ”možete da zamislite; njegovo ponašanje nije moguće razumeti niti ga ja mogu zaboraviti ... Pitala sam ga da li je razgovarao sa tatom. Rekao je da ne sme.” A zašto nije smeo? Bio je mlad i snažan i strasno zaljubljen dok je otac bio star. Razlog je očigledan. ”On /prečasní Patrik Bronte/ je uvek osuđivao brak i stalno je govorio protiv njega. No ovog puta bilo je tu i nešto više od osude; on nije mogao da podnese pomisao o privrženosti gospodina Nikolsa svojoj kćeri. Plašeći se posledica ... ona je požurila da obeća ocu da će, sutradan, odlučno odbiti gospodina Nikolsa.”³³ Gospodin Nikols je napustio Hovort; Šarlota je ostala sa ocem. Njen

bračni život – koji ionako nije bio dugog veka – dodatno je skraćen po želji njenog oca.

Kao treći primer infantilne fiksacije navešćemo ne tako jednostavan slučaj gospodina Džeks-Blejka ali koji baš zato bolje osvetljava čitavu stvar. U ovom slučaju, reč je o ocu koji se ne protivi želji svoje kćeri da se uda već njenoj želji da zarađuje za život. Izgleda da je ta želja izazvala kod oca veoma burnu emotivnu reakciju čiji se koren nalazi ispod praga svesti. S vašim dopuštanjem, ovaj slučaj ćemo ponovo nazvati infantilnom fiksacijom. Njegovoj kćeri, Sofiji, ponuđena je mala novčana suma za držanje časova matematike; ona je od oca tražila dozvolu da prihvati ponudu. Otac je odmah i s žestinom odbio da joj tu dozvolu da. “Draga moja, ja tek sada shvatam da ti razmišljaš o tome da za držanje časova budeš *plaćena*. To bi bilo apsolutno ispod tvog dostojanstva, dušo, i ja *ne mogu* da *pristanem* na to” /Kurziv je očev/. “Ako to mesto prihvatiš kao počasno i korisno, meni će biti drago ... Ali činjenica da ćeš biti plaćena za taj posao u potpunosti menja čitavu stvar i žalosno će te uniziti u očima skoro svih ljudi.” To je veoma zanimljiva izjava. Sofija je, istini za volju, pokušala da tu stvar raspravi. Zašto je to ispod njenog dostojanstva, pitala je, i zašto bi je to unizilo? Uzimanje novca za obavljeni posao nije unizilo Toma ni u čijim očima. To je, objasnio je gospodin Džek-Blejk, nešto sasvim drugo; Tom je muškarac; Tom se “kao muškarac oseća obaveznim ... da izdržava svoju porodicu”; Tom je, prema tome, krenuo “pravim putem dužnosti”. Sofija, međutim, nije bila zadovoljna. Ona je tvrdila da je siromašna i da joj je potreban novac, ali i da snažno oseća “pošten i verujem sasvim opravdan ponos zbog mogućnosti da zaradi novac.” Pod takvim pritiskom gospodin Džeks-Blejk je najzad, pod veoma providnim izgovorom, dao pravi razlog zašto se protivi tome da Sofija bude plaćena. On je ponudio da joj on lično da novac ako ona odbije da ga uzme od Koledža. Bilo je, dakle, jasno da se on ne protivi činjenici da ona bude plaćena; on se protivi tome da ona uzme novac od drugog muškarca. Čudnovatost njegovog predloga nije promakla Sofiji. “U tom slučaju”, rekla je, “moram da kažem dekanu: ‘Moj otac više voli da dobijem platu od njega, a ne od Koledža,’ jer ne mogu da kažem: ‘Pristajem da radim bez plate, a mislim da bi dekan i mene i mog oca smatrao smešnim ili, u najmanju ruku, budalastim.’” Kakvo god bilo dekanovo tumačenje ponašanja gospodina Džeks-Blejka, nama je sasvim jasno kakva je emocija bila u

njegovom korenu. On je želeo da svoju kćer drži pod svojom kontrolom. Ako uzme novac od njega, ona ostaje pod njegovom kontrolom; ako ga uzme od drugog muškarca, ona postaje ne samo nezavisna od gospodina Džeks-Blejka već postaje zavisna od drugog muškarca. Činjenicu da je on želeo da Sofija zavisi od njega i da je nejasno osećao da se ta poželjna zavisnost može obezbediti samo finansijskom zavisnošću, direktno dokazuje jedna druga uvijena izjava koju je dao. “Ako se ti sutra udaš za nekog ko mi je po volji – a ja ne verujem da ćeš se ti drugačije ikad i udati – ja ću ti dati lep imetak.”³⁴ Kad bi Sofija postala zaposlena žena, mogla bi da se odrekne tog imetka i uda se za koga želi. U slučaju gospodina Džeks-Blejka veoma je lako postaviti dijagnozu, ali je to veoma značajan slučaj zato što je normalan slučaj, tipičan slučaj. Gospodin Džeks-Blejk nije bio nikakvo čudovište iz Vimpoul Strita; on je bio običan otac; on se ponašao onako kako se svakodnevno ponašalo na hiljade viktorijanskih očeva čiji slučajevi nisu objavljeni. To je slučaj koji, dakle, objašnjava mnogo toga što leži u korenu viktorijanske psihologije – te psihologije polova koja je, kako nam saopštava profesor Grensted, još uvek tako nejasna. Slučaj gospodina Džeks-Blejka pokazuje da kćeri ni u kom slučaju ne sme biti dozvoljeno da zarađuje novac jer će ona, ako bude zarađivala novac, postati nezavisna od svog oca i slobodna da se uda za bilo kog muškarca koga poželi. Prema tome, ćerkinina želja da zarađuje za život podstiče dva različita oblika ljubomore. Svaki od njih je pojedinačno snažan; zajedno su veoma snažni. Značajno je i to da je gospodin Džeks-Blejk, da bi opravdao ovu veoma snažnu emociju čiji koreni leže ispod praga svesti, pribegao jednom od najuobičajenijih načina izvrđavanja koristeći argument koji nije argument nego obraćanje emocijama. On se obratio veoma dubokoj, drevnoj i složenoj emociji koju mi, kao amateri, možemo nazvati emocijom ženskog roda. Džeks-Blejk je rekao da je uzimanje novca ispod Sofijinog dostojanstva i da će je, ako uzme novac, to uniziti u očima skoro svih ljudi. Pošto je Tom muškarac, njega to neće uniziti; razlika je u tome što je ona ženskog pola. Džeks-Blejk se obratio Sofijinom osećanju pripadnosti ženskom rodu.

Kad god se muškarac obrati tom osećanju kod žene, može se sa sigurnošću reći da on u njoj izaziva veoma dubok i iskonski sukob emocija koji je njoj izuzetno teško da analizira ili da se s njim pomiri. obraćanje tom osećanju kod žene može dovesti do njego-

vog prenošenja na muškarca i do zbnjujućeg sukoba muških emocija koji bi se stvorio u vama, Gospodine, kad bi vam neka žena uručila belo pero.³⁵ Zanimljivo je videti kako je Sofija, te 1859. godine, pokušala da se izbori sa tom emocijom. Njen prvi nagon bio je da napadne najočigledniji oblik ženskosti, onaj koji je u njenoj podsvesti bio na najvišem nivou i koji je naizgled bio odgovoran za stav njenog oca – njen položaj dame. Poput drugih kćeri obrazovanih muškaraca i Sofija Džeks-Blejk bila je “dama”. Bila je dama koja ne može da zarađuje za život; prema tome, tu damu je trebalo ubiti. “Da li ti, oče, zaista misliš,” pitala je, “da se svaka dama unižava zbog puke činjenice što prima novac? Da li si manje cenio gospođu Tid zato što si je plaćao?” Zatim, shativši da se gospođa Tid, kao guvernanta, ne može porediti sa njom, koja potiče iz porodice više srednje klase i “čija se loza može pronaći u Berkovom veleposedničkom staležu”, Sofija je da bi ubila tu damu brzo pozvala u pomoć “Meri Džejn Evans ... koja potiče iz jedne od najuglednijih porodica s kojom smo u srodstvu”, a zatim gospođicu Vudhaus, “čija je porodica bolja i starija od moje” – one su obe smatrale da je Sofija u pravu što želi da zarađuje novac. Gospođica Vudhaus ne samo da je smatrala da je Sofija u pravu što želi da zarađuje novac već je svojim reakcijama pokazala da se slaže s mojim mišljenjem. Ona ne vidi nikakvo zlo u zarađivanju novca ali ga vidi kod onih ljudi koji u to veruju. Kad je prihvatila da radi u Morisovoj školi, ona mu je veoma plemenito saopštila: “Ako vi mislite da je bolje da radim kao plaćena učiteljica, ja ću prihvatiti platu koju vi odredite; u suprotnom, spremna sam da radim slobodno i besplatno.” Ta dama je ponekad bila plemenita dama pa je tu damu bilo teško ubiti; ali, Sofija je shvatila da ona mora biti ubijena ako Sofija želi da uđe u taj Raj u kome “tolike devojke šetaju po Londonu kad god i gde god požele”, u taj “Elizijum na zemlji”, kakav je (ili je bio) Kraljičin koledž, u Harli Stritu, gde kćeri obrazovanih muškaraca uživaju u sreći, ali ne u sreći dama “već u sreći kraljica – u radu i nezavisnosti!”³⁶ Tako je Sofijin prvi nagon bio da ubije damu;³⁷ ali kad je dama ubijena još uvek je ostala živa žena. Vidimo je kako prikriva i kako nalazi opravdanja za tu bolest infantilne fiksacije i to jasnije u sledeća dva slučaja. Upravo su tu ženu, to ljudsko biće kome je pol nametnuo svetu dužnost da se žrtvuje za svog oca, morale da ubiju šarlota Bronte i Elizabeta Baret. Bilo je teško ubiti damu, a još je bilo teže ubiti ženu. Šarloti je to u početku izgledalo skoro

nemoguće. Ona je odbacila svog ljubavnika. "... tako uvidavna prema svom ocu i skromna prema sebi nije ni razmišljala o tome šta bi ona trebalo da odgovori već o tome šta on želi." Ona je volela Artura Nikolsa, ali ga je odbacila, "jednostavno je bila pasivna, u pogledu reči i dela, dok je trpela veliki bol zbog teških reči koje je njen otac upotrebljavao govoreći o gospodinu Nikolsu" Čekala je; patila je; sve dok "Vreme, taj veliki osvajač", kako ga je nazvala gospođa Gaskel, "nije ostvario pobedu nad snažnim predrasudama i ljudskom rešenošću." Njen otac se složio. Veliki osvajač je, međutim, našao dostojnog suparnika u gospodinu Baretu; Elizabeta Baret je čekala; Elizabeta je patila; Elizabeta je napokon pobegla.

Ova tri slučaja dokaz su ekstremne snage emocija koje izaziva infantilna fiksacija. Složićemo se da je ona zapanjujuća. To je sila koja može da uguši ne samo Šarlotu Bronte već i Artura Nikolsa; ne samo Elizabetu Baret već i Roberta Brauninga. To je sila koja vodi bitku s najjačim ljudskim strastima – s ljubavlju između muškarca i žene; ona može da prisili najbriljantnije i najhrabrije sinove i kćeri iz viktorijske epohe da pred njom klonu; da ih prisili da varaju oca, da obmanjuju oca i da zatim pobegnu od oca. Ali odakle potiče ova zadivljujuća sila? Delimično, kako nam pokazuju ovi slučajevi, iz činjenice da društvo štiti infantilnu fikciju. Priroda, pravo i imovina spremni su da joj priteknu u pomoć i sakriju je. Lako je bilo gospodinu Baretu, gospodinu Džeks-Blejku i prečasnom Patriku Bronteu da pravu prirodu svojih emocija sakriju od sebe. Ako oni žele da njihove kćeri ostanu kod kuće, društvo se slaže da su oni u pravu. Ako kćer protestuje, onda im u pomoć dolazi priroda. Kćer koja napusti svog oca nije normalna kćer; njena ženska priroda se dovodi u sumnju. Ako nastavi da protestuje, u pomoć mu priskače zakon. Kćer koja napusti oca nema od čega da se izdržava. Pravna profesija za nju je bila zatvorena. Najzad, ako bi zarađivala za život u jedinjoj profesiji koja joj je bila dostupna, u najstarijem zanatu, ona bi sebe lišila ženstvenosti. Nema nikakve sumnje o tome da je infantilna fiksacija moćna, čak i kad je majka inficirana. Ali kad je inficiran otac, infantilna fiksacija ima trostruku moć; oca štite priroda i pravo; štiti ga i imovina. Ta zaštita koju je uživao prečasní Patrik Bronte omogućavala mu je da svojoj kćeri Šarloti nanosi mesecima "veliki bol" i da joj ukrade nekoliko meseci njene kratke bračne sreće, a da pritom na sebe ne navuče nikakvu osudu društva u kome je obavljao profesiju sveštenika u Engleskoj

crkvi; da je mučio psa ili ukrao sat, to isto društvo bi ga raspilo i odbacilo. Izgleda da je i društvo sebe videlo kao oca te da je i samo imalo kompleks infantile fiksacije. Pošto je društvo u devetnaestom veku štitilo i, štaviše, oslobađalo krivice žrtve infantilne fiksacije, nije ni čudo što je ta bolest, iako neimenovana, harala u društvu. Koju god biografiju da otvorimo skoro uvek u njoj pronađemo poznate simptome – otac se protivi kćerkinjoj udaji; otac se protivi da njegova kćer zarađuje za život. Njena želja da se uda ili da zarađuje za život izaziva u njemu snažne emocije; on daje uvek ista opravdanja za te svoje emocije; dama će uniziti svoj status dame; kćer će osramotiti svoju ženskost. No tu i tamo, veoma retko, naiđemo na oca koji je potpuno imun na ovu bolest. Onda su rezultati izuzetno interesantni. Navešćemo slučaj gospodina Li Smita.³⁸ Ovaj gospodin je bio savremenik gospodina Džeks-Blejka i poticao je iz istog društvenog staleža. On je, takođe, posedovao imovinu u Saseksu; on je, takođe, imao konje i kočije; i on je, takođe, imao decu. No tu se njihova sličnost završava. Gospodin Li Smit bio je odan svojoj deci; njemu se nisu dopadale škole; zato je decu zadržao kod kuće. Bilo bi zanimljivo raspravljati o obrazovnim metodima gospodina Li Smita; o tome kako je dovodio učitelje da ih podučavaju; kako ih je, u velikoj kočiji nalik na autobus, vodio sa sobom svake godine na dugačka putovanja po celoj Engleskoj. Ali poput tolikih drugih eksperimentatora, gospodin Li Smit ostao je nepoznat; zato se mi moramo zadovoljiti činjenicom da je on “imao neobično mišljenje da kćeri treba podjednako obezbediti kao i sinove.” On je toliko potpuno bio imun na infantilnu fiksaciju da “nije prihvatao uobičajeni plan po kome bi plaćao račune svojih kćeri i povremeno im davao po koji poklon; ali kad je Barbara 1848. godine postala punoletna, on joj je dao džeparac od 300 funti godišnje.” Rezultati te imunosti na infantilnu fiksaciju bili su zadivljujući. Zbog toga što je “svoj novac koristila da bi činila dobro, Barbara ga je vrlo brzo upotrebila u obrazovne svrhe. Ona je osnovala školu, školu koja je bila otvorena ne samo za pripadnike različitih polova i pripadnike različite klase već i za pripadnike različite vere; u nju su primani rimokatolici, Jevreji i đaci čije su porodice bile poznate po naprednom i slobodnom mišljenju. Bila je to veoma neobična škola, škola za autsajdere. No to nije sve što je ona pokušala da uradi sa tri stotine funti godišnje. Iz jednog je sledilo drugo. Jedna prijateljica je, uz njenu pomoć, počela da drži zajed-

ničke večernje časove za dame iz crtanja neobučenog modela. U Londonu je 1858. godine postojao samo jedan razred za crtanje otvoren za dame. Zatim je poslata molba Kraljevskoj akademiji čiji su fakulteti, kako je to često slučaj, bili samo nominalno, otvoreni za žene 1861. godine;³⁹ zatim se Barbara posvetila zakonima koji se odnose na žene; tako je 1871. godine udatim ženama dozvoljeno da poseduju imovinu; na kraju je pomogla gospođici Dejvis da osnuje Gerton. Kad pomislimo šta je samo jedan otac imun na infantilnu fiksaciju mogao da postigne time što je jednoj kćeri dao džeparac od 300 funti godišnje, nije ni čudo što je većina očeva odlučno odbila da kćerima da više od 40 funti godišnje pored stana i hrane.”

Jasno je da je ta infantilna fiksacija kod očeva bila veoma snažna sila, i to još snažnija jer je bila skrivena. Ali ti očevi su se, krajem devetnaestog veka, susreli sa silom koja je i sama postala toliko jaka da je vrlo verovatno da će psiholozi pronaći neko ime i za nju. Videli smo da su stara imena beskorisna i pogrešna. Feminizam smo morali da uništimo. Emancipacija žena je podjednako bezizražajna i korumpirana reč. Reći da su te kćeri bile prerano nadahnute principima antifaišizma predstavlja puko ponavljanje pomodnog i gnusnog žargona aktuelnog trenutka. Nazvati ih borcima za intelektualnu slobodu i kulturu znači zamagliti vazduh prašinom iz sala za predavanja i vlažnom aljkavošću s javnih skupova. Štaviše, nijedna od ovih etiketa ne izražava prave emocije koje su nadahnule ćerke da se usprotive infantilnoj fiksaciji očeva jer, kako saznajemo iz biografija, ta sila iza sebe ima mnogo različitih emocija od kojih su mnoge kontradiktorne. Iza te sile, naravno, počivaju suze – gorke suze kćeri čija je želja za sticanjem znanja osujećena. Jedna kćer je čeznula da uči hemiju; iz knjiga u kući samo je naučila alhemiju. Ona je gorko plakala jer joj nisu dozvoljavali da uči. Iza te sile, bila je i želja za otvorenom i racionalnom ljubavlju. Opet je bilo suza – suza gneva. Ona se bacila na krevet u suzama ... “O,” rekla je, “Hari je na krovu”. Ko je Hari? upitah ja; na kom krovu? Zašto? “O, ne budi smešna”, reče ona; “morao je da ode.”⁴⁰ Ali iza te sile bila je i želja da se ne voli, da se vodi racionalan život bez ljubavi. “Ja ponizno priznajem ... Ja lično ne znam ništa o ljubavi”⁴¹ napisala je jedna od njih. Čudno priznanje od jedne osobe koja pripada klasi čija je jedina profesija vekovima bila brak; čudno, ali značajno. Druge su želele da putuju; da istražuju Afriku; da vrše iskopavanja u Grčkoj i Palestini. Neke su želele da uče muziku, ali ne da pevuše

pesmice po kući već da komponuju – opere, simfonije, muziku za kvartete. Druge su želele da slikaju, ali ne kućice u cveću već naga tela. Sve su one htele – ali kako jedna reč može da sumira u sebi svu različitost onog što one žele, i što su želele, svesno ili podsvesno toliko dugo? Etiketa Džozefine Batler – Pravda, Jednakost, Sloboda – je odlična; ali je samo etiketa, a mi smo u našem dobu bezbrojnih etiketa, raznobojnih etiketa, postale sumnjičave prema etiketama; one ubijaju i ograničavaju. Ni stara reč “sloboda” ne može da nam bude od koristi jer one nisu želele slobodu u smislu razuzdanosti; one, baš kao i Antigona, nisu želele da krše zakone već da pronađu zakon.⁴² Kako ne poznajemo ljudske motive i kako smo loše opremljene rečima, priznajmo da nijedna reč ne izražava silu koja se u devetnaestom veku suprotstavila sili očeva. Sve što zasigurno možemo reći o toj sili jeste da je ona imala ogromnu moć. Ona je razvalila vrata našeg doma. Ona je stvorila Bond Strit i Pikadili; ona je otvorila igrališta za kriket i fudbal; ona je nabirala karnere i korsete; ona je najstariji zanat na svetu učinila nerentabilnim (ali nam Vitaker ne daje nikakve podatke o tome). Ukratko rečeno, ta sila je za pedeset godina dovela do toga da je nekadašnji način života koji su vodile ledi Lavlejs i Gertrude Bel postao nemoguć i skoro nezamisliv. Očevi, koji su pobedili najsnažnije emocije snažnih muškaraca, morali su da se predaju.

Kad bi ta tačka bila kraj priče, onaj konačni tresak vrata, mi bismo odmah mogle da se pozabavimo vašim pismom, Gospodine, kao i formularom koji ste nas zamolili da popunimo. Ali to nije bio kraj; to je bio početak. I mada smo upotrebile prošlo vreme, uskoro ćemo upotrebiti sadašnje. Očevi su se, istini za volju, predali kod kuće; ali očevi u javnosti, nakrcani u društvima i profesijama bili su još više podložni toj smrtonosnoj bolesti nego očevi kod kuće. Ova bolest je dobila motiv, povezala se s nekim pravom i s nekim konceptom zbog čega je postala još zaraznija izvan kuće nego u njoj. Koji bi motiv mogao biti snažniji ili dublje ukorenjen od želje da se izdržavaju žena i deca? Taj motiv je bio povezan sa samom muškošću – muškarac koji nije mogao da izdržava svoju porodicu izneverio je svoj sopstveni koncept muškosti. Zar taj koncept nije u njemu bio isto onoliko ukorenjen koliko i koncept ženskosti kod njegove kćeri? Upravo je tim motivima, tim pravima i konceptima sada bio upućen izazov. Želja da ih zaštite, i od žena, dovela je, i dovođi, bez ikakve sumnje, do stvaranja emocije koja je možda ispod

praga svesti ali koja je svakako krajnje žestoka. Infantilna fiksacija se razvija, čime je direktno dovedeno u pitanje pravo sveštenika da obavlja svoju profesiju, u preuveličanu i pogoršanu emociju koju su naučnici nazvali polni tabu. Daćemo vam dva primera – jedan iz privatnog i jedan iz javnog života. Jedan naučnik mora “da pokaže svoje neodobravanje zbog prijema žena na njegov univerzitet tako što odbija da uđe u svoj voljeni koledž ili u grad.”⁴³ Jedna bolnica mora da odbije ponudu da ustanovi fond za stipendije zato što jedna žena želi da stipendira žene.⁴⁴ Možemo li da posumnjamo da su oba ova postupka nadahnuta istim osećanjem stida koji, po rečima profesora Grensteda, “ne može da se posmatra ni u jednom drugom svetlu do u svetlu neracionalnog polnog tabua?” No kako je sama ta emocija dobila na snazi postalo je neminovno da prizovemo u pomoć jače saveznike da je opravdaju i sakriju. Pozvana je Priroda; Priroda, za koju su tvrdili da nije samo sveznajuća već i nepromenljiva, načinila je mozak žene u pogrešnom obliku ili u pogrešnoj veličini. “Svako”, piše Bertrand Rasel, “ko želi da se zabavi može da pogleda izvrđavanja eminentnih kranjologa koji merenjem mozga pokušavaju da dokažu kako su žene gluplje od muškaraca.”⁴⁵ Nauka, kako izgleda, nije bespolna; ona je muškarac ali i inficirani otac. Nauka je, tako inficirana, ispostavila merenja po narudžbini: mozak je bio previše mali da bi mogao da se ispita. Mnogo je godina proteklo u čekanju pred svetim dverima univerziteta i bolnica da bi se dobila dozvola da se ispituju mozgovi za koje su profesori rekli da ih je Priroda napravila nesposobnim da polože ispit. Kad je dozvola najzad dobijena, ispiti su položeni. Dug i turoban spisak onih jalovih, mada neminovnih, trijumfa verovatno počiva sa ostalim nadmašenim rekordima⁴⁶ u arhivama koledža koje, kako se priča, izmučene profesorke još uvek konsultuju kad žele da nađu zvaničan dokaz za besprekorno mediokritetstvo. Priroda je ipak izdržala. Mozak koji nije mogao da položi ispit nije bio kreativan mozak; dakle, mozak koji može da preuzme odgovornost i zaradi najveću platu. To je bio praktičan mozak, cepidlački mozak, mozak stvoren za rutinski posao pod komandom pretpostavljenog. A kako su profesije bile zatvorene, to je bilo nesporno – čerke nisu vladale imperijama, nisu komandovala flotama niti predvodile vojske u pobe-
de; samo nekoliko značajnih knjiga svedoči o njihovoj profesionalnoj sposobnosti jer je književnost bila jedina profesija koja im je bila dostupna. Štaviše, šta god da je mozak i mogao da uradi kad

su im profesije postale dostupne, ostalo je telo. Priroda je, govorili su sveštenici, u svojoj beskrajnoj mudrosti utvrdila nepromenljiv zakon po kome je muškarac stvaralac. On uživa, a ona samo pasivno podnosi. Telo koje podnosi, bol je bio korisniji od zadovoljstva. "Stavovi lekara o trudnoći, rađanju i laktaciji bili su doskora prožeti sadizmom", piše Bertrand Rasel. "Bilo je, na primer, potrebno više dokaza kako bi se lekari ubedili u to da se anestetici mogu davati na porođaju nego što je bilo potrebno da ih ubede u suprotno." To je dokazala nauka, pa su se s njom složili i profesori. Napokon su se između njih postavile ćerke koje su počele da postavljaju pitanja. Zar vežba ne utiče na mozak i telo? Zar se divlji zec ne razlikuje od pitomog zeca? Zar mi ne smemo i zar ne treba da menjamo ovu nepromenljivu prirodu? Ako šibicom zapalimo vatru, prkosimo mrazu; smrtna presuda Prirode se odlaže. A jaje koje jedemo za doručak, bile su uporne, da li je ono u celini delo petla? Koliko bi uopšte vaš doručak o, sveštenici i profesori, bio plodan bez žumančeta i bez belanceta? Onda su sveštenici i profesori u svečanom jednoglasju zapevali: ali sam porođaj, taj nesporni teret, svaljen je samo na ženu. Žene to nisu ni sporile niti su želele da ga se odreknu. Međutim, one su izjavile, pozivajući se na statističke podatke iznete u knjigama, da je vreme koje žena provede na porođaju u savremenim uslovima – setite se da smo sada u dvadesetom veku – tek delić njenog vremena.⁴⁷ Da li nas taj delić vremena čini nesposobnim za rad u Vajtholu, na poljima i u fabrikama kad je naša zemlja u opasnosti? Na to su očevi odgovorili – rat je završen; sada smo u Engleskoj.

A ako sada, Gospodine, zastanemo u Engleskoj, i uključimo radio da čujemo dnevne novosti, videćemo kakve odgovore na ta pitanja danas daju očevi koji su inficirani infantilnom fiksacijom. "Kuća je pravo mesto za žene ... Neka se one vrate u kuću ... Vlada bi trebalo da posao da muškarcima ... Ministarstvo za rad treba da uloži snažan protest ... Žene ne smeju da vladaju muškarcima ... Postoje dva sveta, jedan za žene, drugi za muškarce ... Neka nauče da nam spremaju večeru ... Žene nisu uspele ... One nisu uspele ... One nisu uspele ... "

Čak je i sada ta galama, ta buka koju infantilna fiksacija pravi čak i ovde, tolika da jedva čujemo sebe dok govorimo; ona nam uzima reči iz usta; primorava nas da kažemo ono što nismo rekle. Dok slušamo te glasove čini nam se da čujemo kako neka beba plače

u noći, u crnoj noći koja se sada nadvija nad Evropom; taj plač nije ni na kojem jeziku; to nije nov plač već veoma stari. Isključimo radio i poslušajmo šta kaže prošlost. Sada smo u Grčkoj; Hrist još nije rođen, a ni sveti Pavle. No čujte:

“Koga god grad bude postavio, tog muškarca morate slušati, u malim i velikim stvarima, u pravednim i nepravednim ... neposlušnost je najgore zlo ... Mi moramo da podržavamo red, i zato ni na koji način ne smemo dozvoliti da nas žene pobede ... One moraju biti žene i ne mogu se kretati slobodno. Sluge, vodite ih unutra.” To je glas Kreonta, diktatora. Njemu je Antigona, koja bi trebalo da bude njegova ćerka, odgovorila: “Takve zakone među ljudima nije stvorila pravda koja dole obitava s bogovima.” Ali ona iza sebe nije imala ni kapital ni silu. Kreont je rekao: “Ja ću je odvesti samotnim putem i sakriću je, živu, pod kameni svod.” On ju je zatvorio, ali ne u Holovej* niti u koncentracioni logor već u grob. Kreont je, kako smo pročitali, izazvao propast svoje porodice i nađubrio zemlju telima mrtvih. Čini nam se, Gospodine, kao da dok slušamo glasove prošlosti, ponovo gledamo one fotografije, one slike mrtvih tela i porušenih kuća koje nam španska vlada šalje skoro svake nedelje. Stvari se, izgleda, ponavljaju. Slike i glasovi isti su i danas kao što su bili i pre dve hiljade godina.

Do takvog nas je, dakle, zaključka dovelo naše istraživanje prirode straha – onog straha koji zabranjuje slobodu u našem domu. Taj strah, mali, beznačajan i privatn kakav jeste, povezan je sa drugim strahom, javnim strahom koji nije ni mali ni beznačajan; to je onaj strah koji vas je naveo da od nas zatražite da vam pomognemo da sprečite rat. Da nije tako, ne bismo ponovo ni gledali tu sliku. Ali nije nas ista slika navela da na početku ovog pisma osetimo iste emocije – vi ste ih nazvali “užas i gađenje”; mi smo ih nazvale užas i gađenje. Dok sam pisala ovo pismo, nižući činjenicu za činjenicom, jedna druga slika mi se nametnula u prvi plan. To je prilika nekog muškarca; neki kažu, a drugi poriču, da je to lično Muškarac,⁴⁸ kvintesencija muškosti, savršen uzorak u odnosu na koji su svi ostali nesavršene skice. On je svakako muškarac. Oči su mu staklaste, a pogled prodoran. Njegovo telo, napregnuto u neprirodnom položaju, čvrsto je upakovano u uniformu. Na prednjem delu te uniforme zašiveno je nekoliko medalja i drugi mistični simboli. Ruka mu je na maču. On se na nemačkom zove firer, a na ita-

* Holovej – ženski zatvor u Londonu. (Prim. Prev.)

lijanskom duče; na našem jeziku zove se tiranin ili diktator. Iza njega su srušene kuće i mrtva tela – muškaraca, žena i dece. Ali tu sliku vam nismo pokazale da bismo u vama ponovo probudile onu sterilnu emociju mržnje. Naprotiv, pokazale smo vam je da bismo oslobodile druge emocije koje ljudska prilika, čak i tako sirova na fotografiji u boji, pobuđuje u nama koji smo ljudska bića. Ta ljudska prilika nagoveštava vezu koja je za nas veoma važna. Ona navodi na pomisao da su javni i privatni svet neraskidivo povezani; da su tiranija i servilnost u jednom svetu, tiranija i servilnost u drugom. Ali ta ljudska prilika čak i na fotografiji navodi nas na razmišljanje i o drugim složenijim emocijama. Ona nam kaže da se ne možemo ograditi od te prilike jer smo i mi sami ta prilika. Ona nam govori da mi nismo pasivni posmatrači osuđeni na pokornu poslušnost već da svojim mislima i delima možemo tu priliku da promenimo. Sjedinijuje nas zajednički interes; jedan svet, jedan život. Te porušene kuće dokazuju kako je od suštinske važnosti da shvatimo jedinstvo tih mrtvih tela. Jer to će biti i naša propast ako vi u nesagledivosti vaših javnih apstrakcija zaboravite onu privatnu priliku ili ako mi u žestini naših privatnih emocija zaboravimo javni svet. Obe kuće će biti porušene, i javna i privatna, i materijalna i duhovna, jer su one neraskidivo povezane. No vaše pismo koje je pred nama daje nam razlog za nadu. Činjenica da tražite našu pomoć govori nam da ste prepoznali tu vezu; vaše reči nas, dok ih čitamo, podsećaju na druge veze koje počivaju mnogo dublje od činjenica koje leže na površini. Čak i ovde, čak i sada, vaše pismo nas dovodi u iskušenje da prenebregnemo te male činjenice, te trivijalne detalje, da ne slušamo riku topova i njakanje gramofona već glasove pesnika koji jedni drugima odgovaraju i uveravaju nas da postoji jedinstvo koje briše naše podele kao da su one tek oznake nacrtane kredom; vaše pismo nas dovodi u iskušenje da s vama započnemo raspravu o sposobnosti ljudskog duha da prevaziđe granice i stvori jedinstvo od višestrukosti. Ali to bi značilo sanjati – sanjati san koji se ponavlja i koji je opsedao ljudski um od pamtiveka; san o miru, san o slobodi. Ali, zbog te huke topova koja vam odzvanja u ušima, vi od nas ne tražite da sanjamo. Vi nas ne pitate šta je mir; vi nas pitate kako da sprečite rat. Ostavimo zato pesnicima da nam kažu kakav je to san; i ponovo pogledajmo onu fotografiju: suočimo se, dakle, s činjenicama.

Šta god drugi mislili o onom muškarcu u uniformi, a mišljenja se razlikuju, vaše pismo dokazuje da je za vas to slika zla. I mada

mi tu sliku gledamo iz različitih uglova, naš zaključak je isti kao i vaš – to je slika zla. Oboje smo rešeni da učinimo sve što možemo da uništimo zlo oličeno na toj slici – vi vašim metodima, a mi našim. No kako se mi razlikujemo, i naša pomoć mora biti drugačija. Mi smo pokušale da vam pokažemo kakva ta pomoć može biti – koliko god nesavršeno i koliko god površno, nije ni potrebno reći.⁴⁹ Rezultat našeg odgovora na vaše pitanje mora biti činjenica da vam mi najbolje možemo pomoći da sprečite rat tako što nećemo povlјati vaše reči i koristiti vaše metode, već što ćemo pronaći nove reči i stvoriti nove metode. Mi vam najbolje možemo pomoći da sprečite rat tako što nećemo postati članice vašeg društva, već tako što ćemo ostati izvan njega ali ćemo s njim saradivati u ostvarenju njegovog cilja. Taj cilj je isti i za vas i za nas. On treba da potvrdi prava svih – svih muškaraca i žena – da u svojoj ličnosti poštuju velike principe Pravde, Jednakosti i Slobode. Nema potrebe da ih detaljno objašnjavamo, jer iskreno verujemo da i vi shvatate te principe na isti način. Nema potrebe ni da se pravdamo jer verujemo da ćete uzeti u obzir nedostatke koje smo predvidele i kojima ovo pismo obiluje.

Vratimo se zato formularu koji ste nam poslali i zamolili da popunimo: iz razloga koje smo navele, on će ostati nepotpisan. Ali da bismo vam, koliko god je to moguće, suštinski pokazale da su naši ciljevi isti kao i vaši, dajemo vam gvineju na poklon, bez ikakvih uslova osim onih koje vi sami sebi postavite. To je treća od ukupno tri gvineje; ali te tri gvineje su, primetićete, bez obzira na to što su date trima različitim blagajnicima, ipak date za ostvarenje istog cilja, jer su ti ciljevi isti i neraskidivo povezani.

A sad, pošto vreme leti, dozvolite mi da završim; dozvolite mi da se tri puta izvinim i to svakom od vas ponaosob. Prvo, zbog dužine ovog pisma; drugo, zbog malog novčanog priloga koji vam šaljem; i treće, što sam vam uopšte i pisala. Za ovo poslednje ste, međutim, sami krivi jer ovo pismo nikad ne bi bilo napisano da od mene niste tražili da odgovorim na vaše.

BELEŠKE ZA TREĆE POGLAVLJE

1. Nadamo se da je neka metodična osoba napravila zbirku različitih manifestata i upitnika objavljenih tokom 1936-7. godine. Pojedinci bez ikakvog političkog obrazovanja pozivani su da potpišu apele u kojima od svojih i inostranih vlada traže promenu politike; od umetnika se tražilo da popune formulare i navedu pravi odnos umetnika prema Državi, prema veri, prema moralu; u tim molbama od pisaca se zahtevalo da pišu gramatički tačnim engleskim jezikom i izbegavaju vulgarne izraze; od sanjalica je traženo da analiziraju svoje snove. Da bi svi bili podstaknuti da odgovore, rečeno im je da će rezultati biti objavljeni u dnevnoj ili nedeljnoj štampi. Političari treba da kažu kakav je efekat ovo istraživanje imalo na vlade. Što se književnosti tiče, taj efekat je problematičan jer je broj objavljenih knjiga neujednačen, a gramatika nije ni bolja ni gora. Ali to istraživanje je od velikog psihološkog i društvenog interesa. Njegov koren, navodno, počiva u razmišljanju dekana kanonika Inga (*The Rickman Godlee Lecture*, preneto u Tajmsu, 23. novembra 1937), koji se zapitao “da li se u sopstvenom interesu krećemo pravim putem. Kad bismo nastavili istim putem, da li bi čovek budućnosti bio superiorniji od nas ili ne? ... Ljudi skloni razmišljanju počeli su da shvataju da pre no što sebi čestitamo na tome što brzo idemo napred treba da znamo kuda to idemo”: ka opštem osećanju nezadovoljstva sobom i želji “da živimo drugačije”. To istraživanje takođe, posredno, ukazuje na smrt Sirene, te mnogo ismevane dame iz više klase koja je otvarajući svoj dom za pripadnike aristokratije, plutokratije, inteligencije, ignorancije, itd., pokušavala da stvori teren za razgovor na kome bi oni mogli da razmene mišljenja, razgovaraju o manirima i moralu u privatnom okruženju što bi možda bilo korisno. Istoričari smatraju da je uloga koju je Sirena odigrala u unapređenju kulture i intelektualne slobode u osamnaestom veku značajna. Ona je čak i u naše vreme bila korisna. Evo šta o njoj kaže V. B. Jeys: “Koliko sam samo puta poželeo da on /Sing/ poživi dovoljno dugo da bi mogao da uživa u druženju s dokonim, šarmantnim i kulturnim ženama koje Balzak u jednoj od svojih posveta naziva “najvećom utehom genija”! (*Dramatis Personae*, W. B. Yeats, str. 127) Ledí Sent Helíjer koja je, kao ledí Džun sačuvala tradicije osamnaestog veka, obaveštava nas, međutim, da svako ko ima ambiciju da priredi dobru večeru mora da obezbedi jaja zviždovke koja koštaju dva šilinga i šest penija po komadu, jagode iz staklene bašte, mladu šparglu, petits poussins ...” (1909); a njeno zapažanje – kako je prijem bio “veoma zamoran ... kako sam u pola osam već bila iscrpljena i kako sam u osam sati

sa zadovoljstvom sela da na miru, nasamo, večeram sa svojim mužem!” (*Memories of Fifty Years*, Lady St Helier, str. 3, 5, 182) – može nam poslužiti kao objašnjenje zašto su takve kuće zatvorene, zašto su takve domaćice mrtve i zašto su, dakle, pripadnici inteligencije, ignorancije, aristokratije, birokratije, buržoazije itd., prisiljeni (osim ako neko ne oživi to društvo na ekonomskoj osnovi) da diskusije vode pred očima javnosti. Ali, imajući u vidu mnoštvo manifesta i upitnika koji su sada u opticaju bilo bi suludo predložiti još jedan upitnik koji bi se pozabavio umom i motivima Istraživača.

2.”On je zaista 13. maja (1844) počeo svake nedelje da drži predavanja u Kraljičinom koledžu koji su Moris i ostali profesori iz Kraljevog koledža osnovali prethodne godine, prvenstveno da bi ispitivali i obučavali guvernante. Kingzli je bio spreman da učestvuje u tom nepopularnom zadatku zato što je verovao u potrebu postojanja visokog obrazovanja za žene.” (*Charles Kingsley*, Margaret Farrand Thorp, str. 65)

3. Francuzi su, kao što se vidi iz navedenog citata, podjednako aktivni kao i Englezi u objavljivanju manifesta. Veoma nas iznenađuje činjenica što se Francuzi, koji odbijaju da ženama u Francuskoj daju pravo glasa i još uvek im sude po zakonima koji po svojoj okrutnosti liče na srednjovekovne (o čemu se može pročitati u delu *The Position of Women in Contemporary France*, Frances Clark) obraćaju ženama u Engleskoj u želji da im pomognu da zaštite slobodu i kulturu.

4. Ako želimo da budemo izuzetno precizne, a ta preciznost je ovde u malom sukobu sa ritmom i eufonijom, morale bismo da upotrebimo reč “porto”. Fotografija objavljena u dnevnoj štampi prikazuje “nastavnike u zajedničkoj sobi posle večere” (1937) i “kolica na šinama na kojima flaša porta premošćuje jaz između ljudi koji sede pored kamina i nastavlja put ne izlažući se suncu”. Druga slika prikazuje ih kako piju iz šolje u obliku svećnjaka. “Po ovom starom oksfordskom običaju onaj ko spomene izvesne teme u Trpezariji biće kažnjen tako što će morati da popije naskap tri krigle piva jednu za drugom ...” Takvi primeri sami po sebi dovoljno govore o tome kako je ženskom peru nemoguće da opiše život u muškom koledžu, a da pritom neoprostivo ne prekrši neko pravilo lepog ponašanja. Ali ta gospoda čiji su običaji često, na žalost, samo parodija trebalo bi da popuste kad shvate da žena romanopisac, ma koliko bila puna poštovanja u svojim namerama, radi u teškim fizičkim uslovima. Kad bi ona, na primer, poželela da opiše Gozbu u Triniti koledžu, u Kembridžu, ona bi morala da “u sobi gospođe Batler (Upravnikove supruge) kroz prorez za osmatranje sluša govore koje prisutni drže na Gozbi koja se održava u Triniti koledžu”. Gospođa Holdejn je 1907. godine izrekla opasku da “celokupno okruženje izgleda srednjovekovno.”

(*From One Century to Another*, E. Haldane, str. 235)

5. Prema Vitakeru postoje Kraljevsko književno društvo (*Royal Society of Literature*) i Britanska akademija (*British Academy*), a oba tela su verovatno, pošto imaju kancelarije i službenike, zvanična tela; nije nam poznato kakva je njihova moć, jer da Vitaker nije garantovao da ona postoje ne bismo to mogli ni da pretpostavimo.

6. Ženama je očito bio zabranjen pristup u čitaonicu Britanskog muzeja u osamnaestom veku. Zato "gospođica Čadli traži dozvolu da joj se omogućí pristup u čitaonicu. Jedina studentkinja koja nam je do sada ukazala čast bila je gospođa Makoli; a vaše lordstvo se možda seća neprijatnog događaja koji je povredio njenu osetljivost." (Danijel Rej u pismu Lordu Heriku, 22. oktobar 1768. Nichols, *Literary Anecdotes of the Eighteenth Century*, tom I, str. 137.) Izdavač je u fusnoti dodao: "Ovo je aluzija na grubost jednog gospodina u čitaonici, u prisustvu gospođe Makoli; bliže pojedinosti o tom događaju ne mogu se ponoviti."

7. *The Autobiography and Letters of Mrs M. O. W. Oliphant*, priredila i izdala Mrs Harry Coghill. Gospođa Olifant (1825-97) "Živela je u većitim neprilikama zbog toga što je na sebe preuzela obavezu da obezbedi obrazovanje i izdržavanje ne samo za svoja dva sina već i za decu svog brata udovca." (*Dictionary of National Biography*)

8. Makolijeva *History of England*, tom III, str. 278 (standardno izdanje).

9. Gospodin Litlvdud, donedavno dramski kritičar Morning Posta, opisao je okolnosti u kojima se u današnje vreme obavlja novinarska profesija na večeri priređenoj u njegovu čast, 6. decembra 1937. godine. Gospodin Litlvdud je rekao "da se on borio, i u sezoni i van sezone, da se u rubrikama londonskih dnevnih listova obezbedi više prostora za pozorište. Ali upravo se u Flit Stritu, između jedanaest i pola jedan, da i ne spominjemo vreme pre ili posle toga, hiljade divnih reči i misli sistematski masakriralo. Sudbina je htela da se on bar dve decenije, od ukupno četiri decenije rada, vraćao u to razbojište svake noći apsolutno uveren da će mu reći kako je list već pun važnih vesti i kako više nema mesta za prostačke članke o pozorištu. Kad bi se sledećeg jutra probudio morao je da preuzme odgovornost za iskasapljene ostatke dobrog prikaza ... Za to nisu bili krivi ljudi u kancelariji. Neki od njih su sa suzama u očima koristili crvenu olovku. Pravi krivac bila je ta ogromna javnost koja o pozorištu nije znala ništa i kojoj do pozorišta nije ni bilo stalo." (Tajms, 6. decembar 1937)

Gospodin Daglas Džerold opisuje tretman koji je politika imala u štampi. "U tih nekoliko kratkih godina /između 1928-33/ istina je pobegla iz Flit Strita. Nikad niste mogli da govorite istinu sve vreme. Nikad to nećete ni moći da činite. Ali nekad ste bar mogli da govorite istinu o drugim zemljama. Od

1933. godine, to ste činili na sopstvenu odgovornost. Godine 1928. nije bilo direktnog političkog pritiska od oglašivača. Danas je taj pritisak ne samo direktan već i efikasan.”

Što se tiče književne kritike, s njom je izgleda isti slučaj iz istog razloga: “Nema više kritičara u koje publika još ima poverenja. Publika se uzda, ako o tome i može biti reči, u drugačija Udruženja čitalaca i u izbor knjiga koje prave određeni listovi; u celini gledano, publika je u pravu ... Udruženja čitalaca su, iskreno govoreći, udruženja prodavaca knjiga, a veliki nacionalni listovi ne mogu sebi da dozvole luksuz da zbunjuju svoje čitaoce. Svi oni moraju da izaberu knjige koje će se, u skladu sa preovlađujućim ukusom publike, potencijalno dobro prodavati.” (*Georgian Adventure*, Douglas Jerrold, str. 282, 283, 298)

10. Očigledno je da u današnje vreme, s obzirom na uslove koji regulišu bavljenje novinarstvom, književna kritika ne može biti dobra, ali je takođe očigledno i to da se ne mogu napraviti nikakve promene, a da se ne promeni ekonomska struktura društva i psihološko ustrojstvo umetnika. Gledano iz ekonomske perspektive, neophodno je da pisac prikaza najavi izlazak nove knjige poput gradskog telala: “Čujte i počujte, ta i ta knjiga izašla je iz štampe; tema je ova, ona ili neka druga.” Gledano iz psihološke perspektive, sujeta i želja za “priznanjem” još su toliko snažne kod umetnika da bi im uskraćivanje reklame i osporavanje čestih, iako kontradiktornih, šokova pohvale i pogrde bilo podjednako nepromišljeno kao što je bilo naseljavanje Australije zečevima: prirodna ravnoteža bila bi narušena, a posledice bi zaista mogle da budu katastrofalne. Predlog iznet u ovom tekstu ne zalaže se za ukidanje javne kritike već za njeno dopunjavanje novom uslugom zasnovanom na primeru medicinske profesije. Grupa kritičara sastavljena od pisaca prikaza (od kojih su mnogi potencijalni kritičari istančanog ukusa i znanja) radila bi poput lekara i u najstrožoj privatnosti. Kad bi se uklonio publicitet, najveći deo onog što im skreće pažnju bio bi ukinut kao što bi bila ukinuta i korupcija koja savremenu kritiku neminovno čini bezvrednom za pisca; svaki podsticaj pohvale ili pogrde iz ličnih razloga bio bi sasečen u korenu; time ne bi bili ugroženi ni prodaja knjige ni sujeta pisca; autor bi mogao da se pozabavi kritikom ne razmišljajući o njenom uticaju na publiku ili prijatelje; kritičar bi mogao da kritikuje ne vodeći računa o urednikovoj crvenoj olovci ili o ukusu publike. S obzirom na činjenicu da živi pisci veoma vole da čitaju kritike, kao što to pokazuju stalni zahtevi da se one pišu, a kako su nove knjige isto tako suštinski važne za kritičarev um kao što je meso važno za njegovo telo, i jedni i drugi bi bili na dobitku; čak bi možda bilo i neke koristi za književnost. Prednosti aktuelnog sistema javnih kritika uglavnom su ekonomske prirode; loše posledice koje one

ostavljaju na psihologiju pisca mogu se videti iz dve poznate kritike o Kitsu i Tenisonu koje su objavljene u časopisu *Kvorterli* (Quarterly). Kits je bio duboko povređen; “posledica ... koju je kritika ostavila na Tenisona bila je ozbiljna i dugotrajna. On je odmah povukao iz štampe *The Lover’s Tale* ... Razmišlja da zauvek napusti Englesku i ode da živi u inostranstvu.” (Tennyson, Harold Nicolson, str. 118) Posledica koju je kritika gospodina Čertona Kolinisa ostavila na ser Edmunda Gosa bila je skoro istovetna: “Njegovo samopouzdanje bilo je potkopano, a ličnost unižena ... verovatno svi gledaju kako se on bori i smatraju da je osuđen na neuspeh ... On sam je rekao da se oseća kao da su ga čitavog odrali.” (*The Life and Letters of Sir Edmund Gosse*, Even Charteris, str. 196)

11. “A-ring-the-bell-and-run-away-man.” Ova reč skovana je da bi definisala ljude koji koriste reči da bi povredili druge, a istovremeno izbegli da sami budu otkriveni. U prelaznom periodu kad mnoge osobine menjaju vrednost, potrebne su nam nove reči za izražavanje novih vrednosti. Sujeta koja, na primer, verovatno počiva u korenu velike okrutnosti i tiranije, sudeći po dokazima koje nam pružaju događaji u inostranstvu, i dalje je skrivena pod imenom koje budi trivijalne asocijacije. Vidi dodatak Oksfordskom rečniku engleskog jezika.

12. *Memoir of Anne J. Clough*, B. A. Clough, str. 38, 67.

“The Sparrow’s Nest”, William Wordsworth.

13. U devetnaestom veku kćeri obrazovanih muškaraca obavile su velik i vredan posao za radničku klasu na jedini način na koji su tada mogle. Ali sad kad su bar neke od njih stekle skupo obrazovanje, pitanje je da li one mogu da rade mnogo efikasnije ako ostanu u sopstvenoj klasi i koriste metode te klase da bi unapredile klasu kojoj je to napredovanje veoma potrebno. Ako se s druge strane obrazovani ljudi (kao što se često dešava) odreknu upravo onih osobina koje je obrazovanje kod njih trebalo da razvije kao što su razum, tolerancija, znanje i reše da delaju kao pripadnici radničke klase usvajajući njene ciljeve, oni te ciljeve samo izlažu podsmehu obrazovane klase i ništa ne čine da poboljšaju položaj sopstvene klase. Količina knjiga koju su pripadnici obrazovane klase napisali o radničkoj klasi pokazuje nam da su sjaj radničke klase i emocionalni odušak koji pruža borba za njene ciljeve danas neodoljivo privlačni za srednju klasu kao što joj je pre dvadeset godina bila neodoljivo privlačna raskoš aristokratije (vidi *A La Recherche du Temps Perdu*.) U međuvremenu, bilo bi zanimljivo saznati šta istinski pripadnik radničke klase, muškarac ili žena, misli o bogatim muškarcima i bogatim ženama koji prihvataju ciljeve radničke klase, ali se ne odriču kapitala srednje klase niti žele da podele iskustvo radničke klase. “Prosečna domaćica”, po rečima gospođe

Merfi, direktorke službe za domaćinstvo Britanskog komercijalnog udruženja za gas, “godišnje opere toliko prljavog posuđa koliko bi stalo na jutro zemlje, opere milju čaša, tri milje odeće i izriba pet milja podova.” (Dejli Telegraf, 29. septembar 1937) Radi detaljnijeg uvida u život radničke klase, vidi *Life as We Have Known It, Cooperative working women*, izdala Margaret Llewellyn Davies. *The Life of Joseph Wright*, takođe daje izvanredan i neposredan opis života radničke klase, ali ne iz perspektive proletera.

14. “Juče je u Ministarstvu rata rečeno da Vojni savet nema nameru da vrši regrutaciju žena ni za kakvu službu u vojsci.” (Tajms, 22. oktobar 1937) Ova izjava označava glavnu razliku među polovima. Ženama se nameće pacifizam. Muškarcima je i dalje dozvoljena sloboda izbora.

15. Sledeći citat pokazuje, međutim, da se borbeni instinkt lako razvija ako je odobren. “Upalih očiju, oštih crta lica, amazonka veoma uspravno sedi na konju na čelu svog eskadrona ... Petorica engleskih parlamentaraca posmatraju ovu ženu s poštovanjem i pomalo nemirnim divljenjem koje čovek oseća prema “zveri” nepoznate vrste ...

– Amalija, priđi – naređuje komandant. Ona okreće konja prema nama i mačem pozdravlja svog zapovednika.

– Narednik Amalija Bonilja – nastavlja zapovednik eskadrona – Koliko imaš godina? – Trideset šest – Gde si rođena? – U Granadi – Zašto si došla u vojsku? – Moje dve kćeri bile su pripadnice milicije. Mlađa je ubijena u mestu Alto de Leon. Smatrala sam da moram da je zamenim i da je osvetim. – Koliko si neprijatelj ubila da bi je osvetila? – Vi to znate, komandante, petoricu. Za šestog nisam sigurna. – Nisi, ali si uzela njegovog konja. Amazonka Amalija jaše na divnom šarcu sa sivim pegama, sjajne dlake koji hoda kao paradni konj ... Ova žena koja je ubila petoricu muškaraca – ali nije sigurna za šestog – poslužila je izaslanicima iz Donjeg doma kao odličan uvod u građanski rat u Španiji.” (*The Martyrdom of Madrid, Inedited Witnesses*, Louis Delaprée, str. 34, 5, 6. Madrid, 1937)

16. Da bismo to dokazale možemo pokušati da utvrdimo razloge koje su davali različiti vladini ministri u različitim parlamentima u periodu od, recimo, 1870. do 1918. godine o tome zašto su se protivili Nacrtu zakona o pravu glasa za žene. Uspešan napor u tom smislu uložila je supruga Olivera Strejčija (vidi poglavlje “The Deceitfulness of Politics” u njenom delu *The Cause*).

17. “Mi smo u Savezu tek posle 1935. godine raspravljale o građanskom i političkom statusu žena.” Iz izveštaja koje smo dobijale o položaju žene kao supruge, majke i domaćice, “saznale smo žalosnu činjenicu da je njen ekonomski položaj u mnogim zemljama (uključujući Veliku Britaniju) nestabilan. Ona nema pravo ni na platu ni na nadnicu iako mora da obavlja sasvim određene

dužnosti. U Engleskoj, na primer, iako je žena posvetila čitav svoj život mužu i deci, njen muž, bez obzira na to koliko je bogat, može kad umre da je ostavi u siromaštvu, a da ona ne može polagati pravo da bude obeštećena. Mi to moramo promeniti, promenom zakonodavstva ...” (Linda P. Littlejohn, preneto u Liseneru, 10. novembra 1937)

18. Ova konkretna definicija ženskog posla ne potiče iz italijanskog već iz nemačkog izvora. Postoji mnogo verzija i sve su toliko slične da nije potrebno svaku posebno proveravati. Čudno je, međutim, kako ih engleski izvori lako nadmašuju. Gospodin Džerardi, na primer, piše: “Još nikad nisam počinio grešku da spisateljice smatram ozbiljnim umetnicima. Ja u njima više uživam kao u duhovnim pomoćnicama koje, obdarene osjetljivom sposobnošću za razumevanje, nekima od nas kojima duh zadaje bol mogu pomoći da svoj krst uljudno nosimo. Njihova prava uloga sastoji se, dakle, u tome da nam pruže sunđer, da nam ohlade čelo, dok mi krvarimo. Ako njihovo saosećanje i razumevanje mogu da se upotrebe u romantičnije svrhe, kako ih mi zbog toga volimo!” (*Memoirs of a Polyglot*, William Gerhardi, str. 320, 321) Ovaj koncept o ulozi žene skoro se u potpunosti podudara sa prethodno datim citatom.

19. Da budemo precizni, to je “velika srebrna ploča u obliku nemačkog orla ... koju je smislio predsednik Hindenburg za naučnike i druge ugledne civile ... Ona ne može da se nosi. Obično se stavlja na pisaci sto primalaca.” (Dnevni list, 21. april 1936)

20. “Uobičajeno je videti da zaposlena devojka jede zemičku ili sendvič kao podnevni obrok; i mada postoje teorije po kojima je to stvar izbora ... istina je u tome da one često ne mogu sebi da priušte da jedu kako treba.” (*Careers and Openings for Women*, Ray Strachey, str. 74) Evo šta kaže gospođica E. Turner: “... u mnogim službama čudili su se zašto one ne mogu da obavljaju svoj posao podjednako brzo kao pre. Otkrili su da su mlađe daktilografkinje u popodnevrim satima iznurene jer su za ručak mogle sebi da kupe samo sendvič i jabuku. Zaposleni bi trebalo da dobiju veće plate da bi pokrili povećane troškove života.” (Tajms, 28. mart 1938)

21. Gradonačelnikovića Vulidža (gospođa Ketlin Rens) u govoru na dobrotvornoj svečanosti; preneto u *Ivning Standardu*, 20. decembra 1937.

22. Gospođica E. R. Clarke, preneto u *Tajmsu*, 24. septembra 1937.

23. Preneto u *Dejli Herald*u, 15. avgusta 1936.

24. Kanonik F. R. Beri, u govoru na konferenciji Anglikanske grupe na Oksfordu, preneto u *Tajmsu*, 10. januar 1933.

25. *The Ministry of Women, Report of the Archbishops Commission. VII. Secondary Schools and Universities*, str. 65

26. “Gospođica D. Karaderz, upravnica Grin Skul iz Ajzlvorta, rekla je da vlada ‘veliko nezadovoljstvo’ među starijim devojčicama zbog načina na koji se sprovodi organizovana religija. “Izgleda da Crkva ne uspeva da zadovolji duhovne potrebe mladih ljudi,” rekla je. “Izgleda da je taj nedostatak karakterističan za sve crkve” (Sandi Tajms, 21. novembar 1937)

27. *Life of Charles Gore*, G. L. Prestige, D. D. str. 353

28. *The Ministry of Women, Report of the Archbishops Commission, passim.*

29. Bez obzira na to da li su proročanski dar i pesnički dar u početku bili isti, između tih darova i profesija već mnogo vekova postoji razlika. Ali činjenica da je Pisma nad pismama, delo pesnika i da je uključena u svete knjige, a da su propagandne pesme i romani, dela proroka, uključeni u svetovne knjige, ukazuje na izvesnu zabunu. Poštovaocima engleske književnosti ne može biti drago što je Šekspir živeo suviše kasno da bi ga Crkva kanonizovala za sveca. Da su njegove drame bile svrstane među svete knjige, one bi verovatno morale da imaju isti tretman kao Stari i Novi zavet; trebalo je da ih nedeljom sveštenici povremeno šire kroz svoje propovedi; sad monolog iz *Hamleta*; sad odlomak o korupciji iz pera nekog pospanog novinara; sad skarednu pesmu; sad pola stranice iz Antonija i Kleopatre, dok je *Stari i Novi zavet* trebalo iseckati i prošarati crkvenim pismama iz službe Engleske crkve; tako bi Šekspir bio podjednako nečitljiv kao što je i Biblija. Ali oni koji od ranog detinjstva nisu bili primorani da je slušaju tako raskomadano iz nedelje u nedelju tvrde da je Biblija delo od izuzetnog značaja, velike lepote i dubokog značenja.

30. *The Ministry of Women, Appendix I.* “Izvesna psihološka i fiziološka razmatranja,” Professor Grensted, str. 79-87

31. “U današnje vreme oženjeni sveštenik sposoban je da ispuni sve zahteve službe rukopoloženja, ‘da ostavi po strani i da se odrekne svih svetovnih briga i razmišljanja’, uglavnom zato što njegova supruga može da preuzme na sebe brigu o domaćinstvu i porodici.” (*The Ministry of Women*, str. 32)

Članovi Komisije ovde navode i odobravaju princip koji često navode i odobravaju diktatori. I her Hitler i sinjor Musolini često su, i to veoma sličnim rečima, izražavali mišljenje da “postoje dva sveta u životu države, svet muškaraca i svet žena”; i davali su skoro iste definicije o njihovim dužnostima. Posledice koje je ta podela ostavila na ženu ogledaju se u njenim interesima koji su sitne i lične prirode; u njenom utapanju u praktično; u njenoj navodnoj nesposobnosti za poetsko i avanturističko – sve su to bile sirovine za tolike romane, sve je to bio predmet tolikih satira; toliki teoretičari potvrdili

su u teoriji da je žena po prirodnom zakonu manje duhovna od muškarca, da više ništa ne mora da se kaže kako bi se dokazalo da je ona, htela to ili ne, izvršila svoj deo ugovora. Ali do sada je veoma malo pažnje posvećeno intelektualnim i duhovnim posledicama koje je ova podela imala na one kojima je omogućila “da se odreknu svih svetovnih briga i razmišljanja”. Međutim, nema nikakve sumnje u to da ovoj segregaciji dugujemo ogromnu razradu savremenih instrumenata i metoda ratovanja; zapanjujuću složenost teologije; ogromne naslage beleški na dnu stranica grčkih, latinskih pa čak i engleskih tekstova; bezbrojne duboreze i bespotrebno ukrašavanje našeg običnog nameštaja i glinenog posuda; bezbroj razlika između Debreta i Berka*; kao i sve one besmislene ali izuzetno ingeniozne krivine i izvrtanja u koje se intelekt zapetlja kad je oslobođen “briga o domaćinstvu i porodici”. Naglasak koji i sveštenici i diktatori stavljaju na neophodnost postojanja dva sveta dovoljna je da dokaže kako je ta činjenica od suštinskog značaja za dominaciju.

32. Dokaz o tome koliko je složeno zadovoljstvo koje pruža dominacija možemo naći u sledećem citatu: “Moj suprug insistira da mu se obraćam sa ‘gospodine’, rekla je jedna žena juče kod sudije za prekršaje u Bristolu kad je zatražila da se donese sudska odluka o izdržavanju žene i dece. “Ja sam se povinovala njegovom zahtevu radi mira u kući,” dodala je ona. “Ja moram i da čistim njegove čizme, da mu donosim brijač kad se brije i da mu odmah odgovorim kad mi postavi neko pitanje.” U istom broju istog lista navodi se da je ser E. F. Flečer “u Donjem domu insistirao da se treba usprotiviti diktatorima.” (Dejli Herald, 1. avgust 1936) Takav stav bi trebalo da pokaže da zajednička svest koja uključuje muža, ženu i Donji dom u jednom te istom času podrazumeva želju za dominacijom, potrebu za potčinjavanjem radi održanja mira i neophodnost da se želja za dominacijom stavi pod kontrolu, a to je psihološki konflikt koji objašnjava mnoge stvari koje nam izgledaju nedosledne i uskomešane u savremenom načinu razmišljanja. Zadovoljstvo dominacije dodatno komplikuje činjenica što je ono, kod obrazovane klase, još uvek usko povezano sa zadovoljstvom koje pružaju bogatstvo, društveni i profesionalni prestiž. Razlika između zadovoljstva dominacije i relativno jednostavnih zadovoljstava – na primer, zadovoljstva koje pruža šetnja u prirodi – ogleda se u strahu od podsmeha koju veliki psiholozi, poput Sofokla, otkrivaju kod muškaraca koji uživaju u dominaciji, a koji su, prema istom izvoru, posebno osetljivi na podsmech ili prkos pripadnica ženskog pola. Suštinski element tog zadovoljstva verovatno ne proistiže iz samog osećanja već iz

* Burke – Džon Berk prvi je priredio i objavio 1826. godine “Genealošku i heraldičku istoriju perova i barona” u Velikoj Britaniji. (Prim. Prev.)

razmišljanja o osećanjima drugih ljudi iz čega bi trebalo da sledi da na to zadovoljstvo može da utiče promena u tim osećanjima. Možda je smeh dobar protivotrov za dominaciju.

33. *The Life of Charlotte Brontë*, Mrs Gaskell.

34. *The Life of Sophia Jex-Blake*, Margaret Todd, str. 67-9, 70-71, 72.

35. Površno govoreći, kad se žena ruga muškarcu govoreći mu da je kuka-vica ovaj to doživljava kao veliku uvredu; isto tako, kad muškarac optuži ženu da je poročna ona to doživljava kao veliku uvredu. Sledeći citat potkrepljuje taj stav. Gospodin Bernard Šo piše: "Ne zaboravljam zadovoljstvo koje rat pruža borilačkom instinktu ali ni divljenje hrabrosti koje je tako snažno razvijeno kod žena ... U Engleskoj su na početku rata civilizovane mlade žene jurile naokolo deleći bele peruške svim muškarcima koji nisu bili u uniformi. "To je," nastavlja on, "samo jedan od preživelih oblika ponašanja iz doba divljaštva i sasvim je prirodan," i naglašava da su "u davnim vremenima život žene i njene dece zavisili od hrabrosti ženinog partnera i njegove sposobnosti da ubija." S obzirom na to da je ogroman broj mladića obavljao svoj posao tokom rata u kancelarijama bez ikakvog sličnog ukrasa, a da je broj "civilizovanih mladih žena" koje su muškarcima kačile pera na mantile morao biti beskrajno mali u poređenju sa onim ženama koje nisu uradile ništa nalik tome, preterivanje gospodina Šoa dovoljan je dokaz ogromnog psihološkog utiska koji još uvek može da ostavi pedeset ili šezdeset peruški (nisu nam dostupni pravi statistički podaci). Možda to govori da muškarac još uvek poseduje abnormalnu osetljivost na takvu vrstu podsmeha; dakle, da su hrabrost i borbenost još uvek primarni atributi muškosti; dakle, da on i dalje želi da mu se dive zato što ih poseduje; dakle, da svako ismevanje tih osobina izaziva odgovarajuće posledice. Čini nam se verovatnim da je "emocija muškosti" takođe povezana sa ekonomskom nezavisnošću. "Nikada nismo upoznali muškarca koji, javno ili tajno, nije bio ponosan na činjenicu što može da izdržava žene bez obzira na to da li su one njegove sestre ili njegove ljubavnice. Nikada nismo upoznali ženu koja nije smatrala da je prelaz sa ekonomske nezavisnosti od poslodavca na ekonomsku zavisnost od muškarca častan napredak. Zašto je potrebno da muškarci i žene jedni druge lažu oko ovih stvari? Mi ih nismo učinili takvim kakve jesu" – (A. H. Orage, Philip Mairet, vii) – predstavlja zanimljivo zapažanje koje G. K. Česterton pripisuje A. H. Oridžu.

36. Do početka osamdesetih, prema svedočenju gospođice Holdejn, sestre R. B. Holdejna, nijedna dama nije mogla da radi. "Ja bih volela, naravno, da sam mogla da se obrazujem za neku profesiju ali to je bila nezamisliva ideja osim ako niste bili u žalosnoj situaciji da 'morate da radite za parče hleba', a to bi bilo užasno stanje stvari. Čak je i brat pisao o toj melanholičnoj činjeni-

ci pošto je gledao gospođu Lengtri kako glumi. ‘Ona je bila dama i glumila je kao dama, ali kako je bilo tužno što je to morala da radi!’ (*From One Century to Another*, Elizabeth Haldane, str. 73-4.) Harijet Martinou je jedan vek ranije bila oduševljena kad je njena porodica finansijski propala jer je ona tako izgubila svoju “otmenost” te joj je bilo dozvoljeno da radi.

37. *Life of Sophia Jex-Blake*, Margaret Todd, str. 69, 70.

38. Za priču o gospodinu Li Smitu, vidi *The Life of Emily Davies*, Barbara Stephen. Barbara Li Smit postala je gospođa Bodižon.

39. Koliko su one zaista bile samo nominalno otvorene za žene pokazuje sledeći opis aktuelnih uslova pod kojima su se žene školovale na fakultetima Kraljevske akademije oko 1900. godine. “Teško je razumeti zbog čega se ženskom polu ljudske vrste nikad ne daju iste povlastice kao muškom. Na fakultetima Kraljevske akademije, mi, žene, moramo da se takmičimo s muškarcima za sve nagrade i medalje koje se dodeljuju svake godine, a pritom nam se odobrava samo polovina troškova školarine i daje manje od polovine mogućnosti koje se njima daju za učenje ... Nije bilo dozvoljeno da modeli bez odeće poziraju u ženskoj sobi za slikanje na fakultetima Kraljevske akademije ... Studentima muškarcima ne samo da je bilo dozvoljeno da tokom dana slikaju modele bez odeće, i muškarce i žene, već su imali i večernje časove na kojima su mogli da rade studije figure pod nadzorom nekog sa Kraljevske akademije koji bi ih podučavao.” Ova praksa “zaista nije bila pravična”. Gospođica Kolijer imala je hrabrosti ali i neophodan društveni status da bi mogla prvo da uputi izazov gospodinu Frenklinu Diksiju, koji je tvrdio da je novac potrošen na obrazovanje devojaka bačen pošto se devojke udaju; zatim lordu Lejtonu; i napokon je, malo pomalo, toj neodevenoj prilici dozvoljeno prisustvo u ženskoj sobi za slikanje. Ali “nikada nismo uspele da dobijemo povlasticu večernjih časova ...” Studentkinje su se zato organizovale i iznajmile fotografski studio u Bejker Stritu. “Novac koji smo mi, kao odbor, morale da nađemo doveo nas je na ivicu gladovanja.” (*Life of an Artist*, Margaret Collyer, str. 19-81, 82.) Isto pravilo važilo je na Notingemskom fakultetu umetnosti u dvadesetom veku. “Ženama nije bilo dozvoljeno da crtaju aktove. Kad bi muškarci radili sa modelom, ja sam morala da odem u Sobu antike ... još i dan-danas osećam mržnju prema tim gipsanim figurama. Nikad nisam imala nikakve koristi od toga što sam ih proučavala.” (*Oil Paint and Grease Paint*, Dame Laura Knight, str. 47) Ali umetnička profesija nije jedina profesija koja je samo nominalno otvorena za žene. I medicinska profesija je “otvorena”, ali... “na skoro svim fakultetima koji pripadaju Londonskim bolnicama ženama je zabranjen upis te se njihovo obrazovanje u Londonu uglavnom obavlja na Londonskom medicinskom fakultetu” (*Memorandum on the Position of English*

Women in Relation to that of English Men, Philippa Strachey, 1935, str. 26) Neke devojke, 'medicinarke' sa Univerziteta u Kembridžu, organizovale su se u grupu da bi dale oduška svom nezadovoljstvu." (Ivning Njuz, 25. mart 1937) Žene su 1922. godine primljene na Kraljevski veterinarski fakultet u Kemden Taunu. "... od tada je ovo zanimanje privuklo toliko žena da je njihov broj odnedavno ograničen na pedeset." (Dejli Telegraf, 1. oktobar 1937)

40. i 41. *The Life of Mary Kingsley*, Stephen Gwyn, str. 18, 26. U delu jednog svog pisma Meri Kingzli piše: "Ja sam povremeno korisna, ali to je sve – bila sam veoma korisna pre nekoliko meseci kad sam posetila prijateljicu koja me je zamolila da se popnem u njenu spavaću sobu da bih videla njen novi šešir; taj predlog me je zaprepastio jer sam znala koliko ceni moje mišljenje u takvim stvarima." "U tom pismu," kaže nam gospodin Gvin, "nije do kraja ispričana ova avantura sa nepriznatim verenikom, ali sam siguran da ga je ona skinula s krova i raskalašno se predala uživanju."

42. Prema Antigoni postoje dve vrste zakona: pisani i nepisani, a gospođa Dramond tvrdi da je ponekad možda neophodno poboljšati pisani zakon tako što ćemo ga kršiti. Ali mnogobrojne i raznovrsne aktivnosti kćeri obrazovanog muškarca u devetnaestom veku nisu bile samo, ili čak uglavnom, orijentisane na kršenje zakonâ. Te aktivnosti su, naprotiv, bile eksperimentalni pokušaji da se otkriju ti nepisani zakoni; to jest, privatni zakoni koji bi trebalo da regulišu izvesne instinkte, strasti, mentalne i fizičke želje. Uopšte uzev, prihvata se da takvi zakoni postoje i da ih civilizovani ljudi poštuju; ali, ljudi počinju da se slažu i u tome da te zakone nije doneo "Bog", za kog se u današnje vreme uglavnom veruje da je koncept, i to patrijarhalnog porekla, validan samo za izvesne rase u izvesnim fazama i vremenima; ali te zakone nije donela ni priroda za koju se sada zna da se u velikoj meri razlikuje po svojim zapovestima i da je uglavnom pod kontrolom; ali te nepisane zakone moraju ponovo da otkriju sledeće generacije, uglavnom sopstvenim naporom razuma i mašte. Prema tome, kako su razum i mašta donekle proizvod naših tela, a postoje dve vrste tela, muška i ženska, i kako je u poslednjih nekoliko godina dokazano da se ona fundamentalno razlikuju, jasno je da zakoni koje ona opažaju i poštuju moraju biti različito tumačeni. Tako profesor Džulijan Haksli kaže: "... od trenutka oplodjenja i nadalje, muškarac i žena razlikuju se u svakoj ćeliji svog tela u pogledu broja hromozoma – tih tela za koja je, koliko god ona bila nepoznata svetu, u poslednjih deset godina rada dokazano da su nosioci nasleđa i da određuju naš karakter i osobine." Uprkos toj činjenici, dakle, što je "nadgradnja intelektualnog i praktičnog života potencijalno ista kod oba pola," i što je "nedavno objavljeni izveštaj Komisije Odbora za obrazovanje o razlici u programu za dečake i devojčice u srednjim školama (London, 1923)

utvrdio da su intelektualne razlike između polova mnogo manje nego što se uobičajeno veruje," (*Essays in Popular Science*, Julian Huxley, str. 62-3), jasno je da se polovi razlikuju i da će se uvek razlikovati. Kad bi bilo moguće ne samo da svaki pol utvrdi koji zakoni važe u njegovom slučaju i da poštuje zakone onog drugog, već i da podele rezultate tih otkrića možda bi bilo moguće da se svaki pol razvije u potpunosti i poboljša svoje osobine ne odričući se svojih specifičnih karakteristika. Tada bi stari koncept po kom jedan pol mora da "dominira" nad drugim postao ne samo zastareo već i tako mrzak da ako bi, iz praktičnih razloga, bilo neophodno da dominantna sila odlučuje o nekim stvarima, gnusni zadatak prinude i vlasti bili potisnuti u neko inferiorno i tajno društvo, kao što sada bičevanje i pogubljenje kriminalaca obavljaju maskirana bića u dubokoj tami. Ali to bi tek trebalo očekivati da se desi.

43. Iz čitulje objavljene u Tajmsu o H. V. Grinu, profesoru Modlin koledža u Oksfordu, koga su prijatelji zvali "Grager", 6. februara 1933.

44. "Godine 1747. sud (bolnice u Midlseksu) koji se sastajao kvartalno odlučio je da odvoji nekoliko kreveta za porodilje pod uslovima koji su isključivali mogućnost da žene obavljaju posao babice. Isključivanje žena postalo je tradicija. Godine 1861. gospođica Garet, kasnije Dr Garet Anderson, došla je dozvolu da pohađa časove ... i dozvoljeno joj je da ide u vizitu po odeljenjima u pratnji stažiste, ali studenti su protestovali te su medicinske vlasti popustile pod njihovim pritiskom. Odbor je odbio njenu ponudu da ustanovi fond za stipendiranje studentkinja medicine." (Tajms, 17. maj 1935.)

45. "U savremenom svetu postoji veliki korpus dobro utemeljenog znanja ... ali čim se neki snažan interes umeša da bi sud stručnjaka učinio pristrasnim, taj stručnjak postaje nepouzdan ma kakvu imao naučnu spremu.

46. Jedna od žena koje obaraju rekorde iznela je, međutim, razlog koji izaziva poštovanje: "Pored toga, radilo se o mom uverenju da bi žene s vremena na vreme trebalo da učine za sebe ono što su muškarci za sebe već učinili – a povremeno i ono što muškarci nisu uradili – i na taj način odrede sebe kao ličnosti, a možda i ohrabre druge žene da krenu putem veće samostalnosti u pogledu mišljenja i delanja ... Ako ne uspeju, njihov neuspeh mora biti izazov drugima." (*The Last Flight*, Amelia Earhart, str. 21, 65)

47. "U suštini ovaj proces /porodaj/ izbacuje žene iz stroja tokom veoma kratkog perioda njihovog života – čak i žena koja ima šestoro dece neće biti sposobna za rad samo dvanaest meseci u odnosu na čitav radni vek." (*Careers and Openings for Women*, Ray Strachey, str. 47-8.) Međutim, žena je u današnje vreme neminovno odsutna mnogo duže. Iznet je i hrabar predlog da porodiljsko odsustvo nije isključivo obaveza majke i da bi oba roditelja mogla da ga podele radi zajedničke dobrobiti.

48. Prirodu muškosti i prirodu ženskosti često definišu i italijanski i nemački diktatori. I jedan i drugi stalno insistiraju na tome da je u prirodi muškarca da se bori, pa čak da je u tome i suština muškosti. Hitler, na primer, pravi razliku između “države pacifista i države muškaraca”. I jedan i drugi stalno insistiraju na činjenici da je u prirodi žene da vida rane ratniku. Međutim, postoji veoma snažan pokret koji ide putem emancipacije muškarca od starog “prirodnog i večitog zakona” po kome je muškarac po svojoj suštini borac; to nam u današnje vreme pokazuje porast pacifističkog osećanja kod pripadnika muškog pola. Uporedite zatim izjavu lorda Nebvorta “da ako bi se ikad ostvario trajan mir, a vojska i mornarica prestale da postoje, ne bi više bilo oduška za muške osobine koje se razvijaju u borbi,” sa sledećom izjavom jednog mladića iz istog društvenog sloja koju je dao pre nekoliko meseci: “... nije tačno da svaki dečak u svom srcu žudi za ratom. Tako nas uče oni koji nam daju da se igramo mačevima i pištoljima, vojnicima i uniformama.” (*Conquest of the Past*, Prince Hubertus Loewenstein, str. 215) Sasvim je moguće da ove fašističke države otkrivajući mlađoj generaciji bar potrebu za emancipacijom od starih koncepata muževnosti čine za pripadnike muškog pola upravo ono što su krimski rat i Evropski rat učinili za njihove sestre. Profesor Hakslis nas, međutim, upozorava da je “svako značajno menjanje naslednog sklopa pitanje milenijuma, a ne decenija.” S druge strane, kako nas nauka isto tako uverava da je naš život na zemlji “pitanje milenijuma, a ne decenija”, možda bi pokušaj da se ostvare neke promene u naslednom sklopu bio vredan truda.

49. Kolridž, međutim, prilično tačno izražava poglede i ciljeve autsajdera u sledećem odlomku: “Muškarac mora biti slobodan, jer s kojim je ciljem onda stvoren kao Duh Razuma, a ne kao Mašina Instinkta? Muškarac mora da se povinuje, jer zbog čega ima savest? Sile koje stvaraju ovu teškoću sadrže u sebi i njeno rešenje; jer njihovo služenje je savršena sloboda. I koji god zakon ili zakonski sistem nas bude obavezivao na neko drugo služenje, on unižava našu prirodu, udružuje se s životinjskim protiv božanskog, ubija u nama sam princip radosnog činjenja dobra i bori se protiv ljudskosti ... Ako bi, prema tome, društvom trebalo da upravlja pravedno sastavljena vlada koja može da nametne racionalnim Bićima istinsku i moralnu obavezu da joj se povinuju, ona mora biti postavljena na takvim principima da svaki pojedinac sledi sopstveni Razum, povinujući se zakonima na kojima ta vlada počiva, i izražava volju države sledeći diktate sopstvenog Razuma. To je izričito tvrdio Žan-Žak Ruso koji problem obrazovanja savršene vlade iskazuje sledećim rečima: Trouver une forme d’Association – par laquelle chacun s’unisant a tous, n’obeisse pourtant qu’a lui-même, et reste aussi libre qu’auparavant. Dakle, potrebno je pronaći jedan oblik društva u kome će se svaki pojedinac sjediniti s celinom,

a ipak će se povinovati samo sebi i ostati slobodan kao i pre.” (*The Friend*, S. T. Coleridge, tom I, str. 333, 334, 335; izdanje iz 1818)

Ovome se može dodati citat Volta Vitmana:

“O Jednakosti – zar si mi naškodila, dajući drugima iste šanse i prava kao i meni – zar nisi neophodna mom sopstvenom pravu na to da i drugi imaju ista takva prava?”

I najzad, vredi se podsetiti na reči jedne skoro zaboravljene spisateljice, Žorž Sand:

“Toutes les existences sont solidaires les unes des autres, et tout être humain qui présenterait la sienne isolément, sans la rattacher a celle de ses semblables, n’offrirait qu’une énigme a débrouiller ... Cette individualité n’a par elle seule ni signification ni importance aucune. Elle ne prend un sens quelconque qu’en devenant une parcelle de la vie générale, en se fondant avec l’individualité de chacun de mes semblables, et c’est par la qu’elle devient de l’histoire.” (*Histoire de ma Vie*, George Sand, str. 240-41)*

* Sva bića su uzajamno solidarna, a svako ljudsko biće koje svoje postojanje predstavlja kao izolovano, nevezano za postojanje svojih bližnjih, nudi samo jednu zagonetku koju treba rešiti ... Ova individualnost je sama po sebi besmislena i beznačajna. Ona dobija smisao samo kad postane delić opšteg postojanja, kad se sjedini s individualnošću svakog od mojih bližnjih, jer samo tako postaje istorija. (Prim. Prev.)

